

Jelle Bosch (3777154)

Februari 2013

Lezers: Prof. Dr. Bob de Graaf, Prof. Dr. Duco Hellema & Drs. Janine Odink

MASTER-SCRIPTIE
INTERNATIONALE
BETREKKINGEN IN
HISTORISCH
PERSPECTIEF

RELLEN, IRRATIONELE CRIMINALITEIT?

Een vergelijkende analyse van grootschalige
onlusten in Engeland en Nederland

'Those lashing out – randomly, cruelly and violently – feel they have nothing to lose. They do not feel bound by the moral code of the rest of society because they do not feel part of the rest of society. We cannot live in a society where the banks are 'too big to fail' but whole neighbourhoods are allowed to sink without a trace. The polarisation is not between black and white. It is between those who have a stake in society and those who do not.'

- David Lammy, Member of Parliament voor Tottenham¹

¹ Uitspraak geciteerd in Patrick Wintour, 'UK riots: four days of chaos that reshaped the political landscape' in: The Guardian 11 augustus 2011, geraadpleegd 10 januari 2013:
<http://www.guardian.co.uk/uk/2011/aug/11/uk-riots-america-miliband-aftermath>
Afbeelding van de voorkant is afkomstig van <http://www.abc.net.au/news/2011-08-12/english-riots-claim-fifth-fatality/2836672> , geraadpleegd 2 februari 2013.

Inhoud

Inleiding	6
1. Theoretisch kader	12
Theoretische benaderingen van rellen	12
Scarman Report	14
Flashpoint Model of Public Disorder	15
De zes niveaus van analyse	17
De Nederlandse onderzoekspraktijk.....	20
Het COT-Flitspuntmodel.....	21
Dynamics of disorder	21
Het Adang/Horowitz-escalatiemodel	23
Rellen om te rellen?.....	24
Ordeverstoringen gedifferentieerd	24
2. Wortels van onrust	27
De Telegraafrellen	27
Toepassing Waddington Model op de Telegraafrellen	30
Ondiep	36
Toepassing van het Waddington Model op de rellen in Ondiep	37
The August 2011 Disorder	43
Toepassing van het Waddington Model op de August 2011 Disorder	46
3. Verschillende relschoppers, verschillende rellen	54
Verschillende typologieën.....	54
Nederlandse typologieën	54
Engelse relschoppers	56
Vijf typologieën.....	58
Verschillende reltypen.....	61
Wraakzuchtige relschoppers actief.....	61
Amsterdam	61
Ondiep	64
Tottenham (Haringey)	65
Sensatiezoekende relschoppers actief	67

Enfield	67
Toekijkers en niet-betrokkenen actief	69
Bericht aan de Rattenkoning	69
Ondiep	70
‘Unaffected areas’	71
Leeds	73
Crimineel georganiseerde reischoppers/plunderaars actief	74
Ealing	74
4. Conclusies	77
Theoretisch vertrekpunt.....	77
Wortels van de onrust volgens Waddington.....	79
Reischoppers en relvormen	84
5. Epiloog	87
Literatuurlijst.....	91
Internetbronnen	91
Artikelen.....	92
Rapporten	96
Monografieën	99
Tabellen en figuren	
Figuur 1	17
Tabel 1.....	20
Figuur 2.....	47
Figuur 3.....	71

Inleiding

In augustus 2011 werd Groot-Brittannië opgeschrikt door hevige rellen en plunderingen.² Indringende beelden van in brand gestoken *Routemaster*-bussen, van lachende plundersaars en van de beroving van een gewonde Maleise student schokten niet alleen de Britten, maar leidden ook wereldwijd tot afschuw. Britse media kwamen superlatieven te kort en probeerden het Londense straatbeeld met behulp van een vergelijking met de bombardementen van de Tweede Wereldoorlog in perspectief te plaatsen: ‘This once-elegant listed building had survived Hitler’s bombers during the Blitz. But a baying mob managed to destroy the enduring symbol of local history in a matter of minutes.’³

Toen de rook was opgetrokken, werd gaandeweg duidelijk dat de rellen (hierna in deze scriptie de August 2011 Disorder) qua omvang en snelheid van massamobilisatie uniek waren geweest voor naorlogs Groot-Brittannië.⁴ Gedurende vijf dagen breidden de onlusten die in de Londense wijk Tottenham waren begonnen na de dood van Mark Duggan, zich uit over zesenzeftig verschillende stedelijke gebieden in Groot-Brittannië. Het totale aantal relschoppers, dat geschat werd op 15.000, en de snelheid waarmee zich de ongeregeldeheden tot in Manchester en Birmingham verspreidden, waren zonder precedent.

Het zijn deze karakteristieken, die Britse politici en beleidsmakers ertoe verleid hebben op te roepen tot nieuwe bevoegdheden voor de politie. Relschoppers dienden in de toekomst tegemoet getreden te worden met waterkannonnen en rubberkogels en sommigen stelden zelfs voor de ‘social media’ in geval van massale ongeregeldeheden af te sluiten.⁵ In de dagen direct na de ongeregeldeheden nam daarnaast de behoefte toe de – voor velen onbegrijpelijke en onverwachte – massale ongeregeldeheden te verklaren. Premier David Cameron benadrukte in dit verband de coördinerende rol van bendes en leek zich daarbij gesterkt te voelen door geruchten in de media over een vermeende wapenstilstand tussen rivaliserende bendes tijdens de August 2011 Disorder, ogenschijnlijk bedoeld om gezamenlijk

² Omwille van de leesbaarheid zullen in deze scriptie de termen ‘rellen’, ‘ordeverstoringen’, ‘onlusten’, en ‘ongeregeldeheden’ door elkaar heen gebruikt worden, waarbij de betekenis telkens gelijk is aan de volgende omschrijving in de Van Dale: ‘ernstige, openbare wanordelijkheid, vooral door kwaadwillige ophitsing ontstaan’.

³ Derek Lewis, ‘Tottenham riot: Our community was dying.. now it's dead, say locals disgusted at rampage’ in: *Mirror* 8 augustus 2011

⁴ In de literatuur worden verschillende benamingen voor de ongeregeldeheden in Engeland door elkaar heen gebruikt. Voorbeelden hiervan zijn de *London*, de *UK* of de *August Riots*, en de *August 2011 Disorder/Disturbances*. In deze scriptie is ervoor gekozen de term *August 2011 Disorder* te gebruiken voor de ongeregeldeheden. Meerdere auteurs, waaronder Body-Gendrot, prefereren de term ‘disorder’ boven ‘riots’, vanwege de politieke veroordeling die de laatste in zich bergt. Bovendien verspreidden de ongeregeldeheden zich over verschillende Engelse steden, waardoor een term als *London Riots* tekort schiet. Sophie Body-Gendrot, ‘Urban violence in France and England: comparing Paris (2005) and London (2011)’ in: *Policing and Society* 15 (2012) 1-20, aldaar 5.

⁵ In dit verband wordt met ‘social media’ bedoeld op bijv. Facebook en Twitter.

de plunderingen te kunnen coördineren.⁶ David Cameron verklaarde in zijn speech voor het Lagerhuis, dat ‘young people stealing flat-screen televisions and burning shops [...] that was not about politics or protest, it was about theft.’⁷ Dit statement van Cameron is illustratief voor het door het politieke establishment en de media gekozen narratief, waarmee de August 2011 Disorder verklaard werd. Bendes – ook wel een ‘grote, criminele ziekte, die onze straten infecteren’ – werden verantwoordelijk gehouden voor de rellen en plunderingen. Met deze (jeugd)bendes en hun bijbehorende ‘gang culture’ werd een intrinsiek criminele ‘suitable enemy’ gecreëerd.⁸ Als verklaring voor de massale onlusten kon nu geput worden uit het vertrouwde arsenaal van ontoelaatbaar crimineel gedrag. Een dergelijke verklaring maakte bovendien dat het probleem dat 15.000 reischoppers opleverden, middels ‘zero tolerance policing’, ‘gang crackdowns’ en het bijbrengen van moraal vrij eenvoudig opgelost kon worden.

Een narratief als dat van Cameron past volgens John Benyon binnen de *conservatieve* benadering van rellen.⁹ Zo’n benadering ziet rellen als ongewoon en betekenisloos. Het gaat uit van de assumptie dat de geijkte wegen binnen een parlementaire democratie om grieven en misstanden aan te vechten adequaat zijn, waardoor er geen rechtvaardiging kan bestaan voor gewelddadige ongeregelheden. Onlusten worden dan ook gezien als een aberratie van ‘irresponsible and criminal elements, motivated by greed or excitement, the dupes of political extremists, or imitating the behaviour of others’.¹⁰ Een groot contrast hiermee vormt de *radicale* benadering, die collectief geweld juist ziet als doelmatig en politiek relevant. Rellen zijn in deze optiek een legitiem protest van achtergestelde groepen die geen andere uitweg hebben. Rellen vormen daarmee direct een pleidooi voor een herverdeling van macht en middelen, wellicht zelfs een voorteken van revolutie.

Een tussenvorm vormt de *liberale* benadering, waarin gewelddadige uitbarstingen als endemisch gezien worden bij omstandigheden van bijvoorbeeld een hoge werkloosheid, discriminatie en een gebrek aan politieke vertegenwoordiging. Massale ongeregelheden zijn dan het resultaat van het falen van de overheid om bepaalde grieven weg te nemen bij een getroffen groep, wat door deze groep wordt beschouwd als onrecht. Zodra mensen het gevoel hebben onrechtvaardig te worden behandeld, steken woede en verontwaardiging de kop op en

⁶ The Guardian en London School of Economics, *Reading the riots. Investigating England’s summer of disorder* (2011) 21-22.

⁷ Steve Reicher en Cliff Stott, *Mad mobs and Englishmen. Myths and realities of the 2011 riots* (2011). In dit e-book wordt niet gewerkt met paginanummering.

⁸ Runnymede Trust, *Urban disorder and gangs. A critique and a warning* (2011) 3-4 en 11-12.

⁹ John Benyon, ‘England’s urban disorder. The 2011 riots’ in: *Political Insights*, (2012) 12-17, aldaar 13.

¹⁰ Benyon, ‘England’s urban disorder’, 14.

wordt geweld een optie. Hiermee is dus de gepercipieerde onrechtvaardigheid de belangrijkste oorzaak van ongeregelheden, niet de daadwerkelijke deprivatie. Spanningen bouwen zich in zo'n scenario dan op, aldus Benyon, totdat 'one further, sometimes seemingly small, incident of unjust behaviour results in a violent reaction'.¹¹ In lijn met de *liberale* benadering van Benyon zal in deze scriptie niet alleen de August 2011 Disorder benaderd worden, maar ook twee casussen van grootschalige rellen in de Nederlandse geschiedenis beschouwd worden.

Criminaliteit *an sich* biedt namelijk geen verklaring voor de verwoestingen in Engeland, noch voor andere rellen en plunderingen. De grote afkeer voor de politie, de massale, opportunistische plunderingen en de machteloosheid van ordehandhavers zijn symptomen van een probleem waarvan crimineel gedrag tijdens rellen slechts een uiting is, niet de oorzaak. Het zijn bovendien symptomen die ordehandhavers in Nederland bekend zullen voorkomen. Bij de recente rellen in de Utrechtse volksbuurt Ondiep in 2007 en bij de verder in de geschiedenis liggende ongeregelheden in Amsterdam tijdens de Telegraafrellen van 1966 hebben ooggetuigen en onderzoekers vergelijkbare fenomenen waargenomen. Hierdoor is bij beleidsmakers de vraag gerezen of – en zo ja – hoe ongeregelheden zoals die zich in Groot-Brittannië in augustus 2011 hebben voorgedaan voor Nederland te voorkomen zijn.

Beantwoording van dit complexe vraagstuk is slechts mogelijk na een vergelijkende analyse tussen de gebeurtenissen van de August 2011 Disorder met een 'Nederlandse praktijk' van ordeverstoringen, in dit paper verkregen door middel van gebruik te maken van twee casussen. Anders gezegd, *in hoeverre zijn er voor het ontstaan en de verschijningsvormen van de ongeregelheden in Engeland, Amsterdam en Ondiep verklaringen te vinden; en wat zeggen deze verklaringen over de waarschijnlijkheid van een toekomstige Nederlandse versie van de August 2011 Disorder?*

David P. Waddington, als hoogleraar gespecialiseerd in sociale onrust, ontwikkelde het *Flashpoint Model of Public Disorder*, waarvan het gebruik mijns inziens kan leiden tot een bevredigender en genuanceerdere verklaring van de August 2011 Disorder dan die gegeven door Cameron cum suis. Op zes verschillende, maar onderling afhankelijke niveaus van analyse tracht Waddington te komen tot 'a general framework for explaining the circumstances in which disorder is likely to break out or alternatively, fails to ignite'.¹² Anders gezegd, Waddingtons model stelt zich ten doel een antwoord te bieden op de vraag

¹¹ Benyon, 'England's urban disorder', 13-14.

¹² David P. Waddington, *Policing public disorder. Theory and practice* (Devon 2009) 49.

waarom *flashpoints* (gebeurtenissen met een groot potentieel voor onrust) in sommige gevallen wel en in andere niet leiden tot ongeregelheden. Kern van dit model is de assumptie dat *flashpoints* de capaciteit hebben om ‘de onwelwillendheid van de bij een potentieel wanordelijk treffen betrokken partijen aan de oppervlakte te brengen om zich te schikken naar de belangen, de waarden en normen en de doelen van hun rivalen.’¹³

In deze scriptie zal het model gebruikt worden om drie verschillende, daadwerkelijke ontbrande *flashpoints* op de zes verschillende niveaus van analyse naast elkaar te kunnen behandelen. De niveaus van analyse behelzen drie dieperliggende oorzaken van sociale onrust.¹⁴ Daarnaast behandelt het model drie factoren die directer met het *flashpoint* verbonden zijn. Bij de benadering van de drie casussen in deze scriptie is er gekozen voor een tweeledige, vergelijkende analyse tussen enerzijds de omstandigheden voorafgaand aan de ontbranding van *flashpoint* (de wortels van de onrust) en anderzijds de verschillende manifestaties van de ontstane onrust. Het eerste deel voorziet in het toepassen van het *Flashpoint Model of Public Disorder* op de ongeregelheden in Londen, Amsterdam en Ondiep om zo de voedingsbodem van de onvrede beter te kunnen begrijpen. Vervolgens zal in het tweede deel nader ingegaan worden op de verschillende verschijningsvormen van de onrust, waarbij vijf typen relschoppers en hun activiteiten onderscheiden worden.

De enorme ophef in de politiek en de media na de August 2011 Disorder heeft inmiddels geleid tot een veelvoud aan onderzoeken, waarin niet alleen getracht is de gebeurtenissen te verduidelijken, maar ook gezocht wordt naar verklaringen.¹⁵ De analyse van de August 2011 Disorder zal op basis van deze onderzoeken geschieden. De vraag of massale, meerdaagse ongeregelheden als de August 2011 Disorder zich ook in Nederland zouden kunnen voordoen, is zonder een veralgemeniseerd beeld van Nederlandse ordeverstoringen op te maken onbeantwoordbaar. Hoewel bij het vaststellen van een ‘Nederlandse praktijk’ van ordeverstoringen het gevaar van generaliseren op de loer ligt is een dergelijke vaststelling onontkoombaar. De weergave van deze praktijk is gebaseerd op de rellen in het Utrechtse Ondiep in 2007 en de Telegraafrellen (ook wel Bouwvakkersoproer) van 1966. Deze keuze is ingegeven door zowel praktische als theoretische overwegingen. Enerzijds zijn de rellen in Ondiep (door de Universiteit van Tilburg en de Politieacademie) en die in Amsterdam (door

¹³ David Waddington, ‘The law of moments. Understanding the *Flashpoint* that ignited the riots’ in: *Criminal Justice Matters* 87 (2011) 6-7, aldaar 6.

¹⁴ David Waddington, *Policing public disorder*, 49.

¹⁵ Onder andere de London School of Economics en The Guardian, The National Centre for Social Research, The Riots Communities and Victims Panel, de Home Office en Her Majesty’s Inspectorate of Constabulary hebben rapporten gepubliceerd over de August 2011 Disorder.

onder meer de Commissie Enschede) omvangrijk gedocumenteerd. Anderzijds kunnen beide casussen mijns inziens als representatief gelden voor de ‘Nederlandse praktijk’ van ordeverstoringen.¹⁶ E.J. van der Torre ontwaart een waterscheiding sinds de ‘turbulente’ jaren tachtig: ‘de frequentie en intensiteit van grootschalige ordeverstoringen [zijn] afgenomen. [...] Grootschalig politieoptreden is er de laatste decennia bekaaid van afgenomen’.¹⁷ Samen met de ongeregelheden in Den Bosch van 2001 vormen de meerdaagse onlusten in de Utrechtse volkswijk Ondiep een interessante uitzondering op deze regel. Door een casus van voor en na de waterscheiding van Van der Torre te nemen kan het fenomeen grootschalige, massale ordeverstoringen in Nederland beter begrepen worden.

Om tot de beantwoording van de hoofdvraag te komen, is voor de volgende opbouw gekozen. In het eerste hoofdstuk staat het theoretische kader van deze scriptie centraal. Belangrijkste component hierbinnen is het *Flashpoint Model of Public Disorder*, waarvan allereerst de plaats die het inneemt in de theorievorming rondom rellen beschouwd wordt. Daarna komt de theoretische conceptualisering van het model door David Waddington zelf aan de orde, gevolgd door de concrete toepassing ervan op verschillende openbare ordeverstoringen. In Nederland hebben verschillende auteurs een aangepaste versie van het model gebruikt.¹⁸ Deze toepassingen – het ‘flitspunten-model’ en het Adang/Horowitz-escalatiemodel – worden afgewogen tegen de oorspronkelijke invulling van het concept om zo tot de meest bruikbare variant voor deze scriptie te kunnen komen. Bovendien komt in het eerste hoofdstuk de later veel overgenomen theoretische differentiatie van rellen en relschoppers door Henk Ferwerda e.a. aan bod, met als doel de selectie van de verschillende casussen te verklaren.¹⁹

Het tweede hoofdstuk valt uiteen in drie delen, elk bestaande uit een analyse van de gebeurtenissen in respectievelijk Amsterdam (1966), Ondiep (2007) en Londen (2011), waarna op de drie casus het *flashpoints* model wordt toegepast. Logischerwijs eindigt elke casus met de behandeling van het *flashpoint* zelf, de gebeurtenis waarin voorafgaande

¹⁶ De overeenkomsten en verschillen, alsmede de aarzeling om te spreken over een ‘Nederlandse praktijk’ van ordeverstoringen worden in hoofdstuk twee verder uitgewerkt

¹⁷ E.J. van der Torre, ‘Openbare orde: een analyse van ernstige verstoringen’ in E.R. Muller e.a. *Crisis. Studies over crisis en crisisbeheersing* (Deventer 2009) 87-113, aldaar 110.

¹⁸ In dit verband kan gewezen worden op: *Bossche avonden. Onderzoek naar het optreden van bestuur, justitie en politie tijdens de ongeregelheden in 's-Hertogenbosch (16-18 december 2000)*, Crisis Onderzoek Team, juni 2001 en *Incident en ongeregelheden. Amsterdam West, 23 april 1998. Marokkaanse jongeren, politie en bestuur*, Crisis Onderzoek Team, juni 1998 en Otto Adang, Hani Quint en Ronald van der Wal, *Zijn wij anders? Waarom Nederland geen grootschalige etnische rellen heeft* (Apeldoorn 2010).

¹⁹ Zoals uiteengezet in zijn artikel Henk Ferwerda, Ilse van Leiden en Tom van Ham, ‘Het nieuwe hooliganisme. Geweld ook buiten het voetbal’ in: *Justitiële verkenningen* 26 (2010) 54-68.

problematiek gesymboliseerd wordt.

In het laatste hoofdstuk staat de manifestatie van de opgebouwde onrust centraal. Om hier ook de verschillende casussen comparatief te kunnen behandelen, is ervoor gekozen te werken met ideaaltypen van relschoppers. Aanname bij deze werkwijze is dat de mate waarin een type relschopper aanwezig is bij een rel de verschijningsvorm van die rel bepaalt. Alvorens te komen tot een nieuwe typologie worden eerst bestaande varianten in de Britse en Nederlandse onderzoekspraktijk verkend.

Voor het eerste deel van deze scriptie kan voor de casussen geput worden uit omvangrijke overheidsrapportages. Grootschalige onlusten leiden namelijk vaak tot grote maatschappelijke ophef en daarmee tot een (politieke) behoefte aan verklaringen. Deze behoefte is in alle in deze scriptie behandelde gevallen tot uiting gekomen in een grote verscheidenheid aan onderzoeken, zowel van de overheid (lokaal of nationaal), als van gespecialiseerde (wetenschappelijke) onderzoeksbureaus. Ook in de secundaire literatuur hebben de drie casus aandacht gekregen, waarbij aangetekend dient te worden dat dit in het geval van het zeer recente verleden (de August 2011 Disorder) vooralsnog in beperkte mate het geval is. De onderzoeksrapporten zullen waar mogelijk aangevuld worden met krantenartikelen, internet-bronnen (bijvoorbeeld YouTube), romanfragmenten en politieverslagen.

1. Theoretisch kader

Deze scriptie heeft als onderwerp het complexe, maatschappelijke verschijnsel van gewelddadige, massale openbare ordeverstoringen. In dit eerste hoofdstuk wordt allereerst een kort overzicht gegeven van verklaringen van openbare ordeverstoringen, zoals die zich in de literatuur van de twintigste eeuw hebben ontwikkeld. Deze weergave eindigt bij het theoretische concept van David P. Waddington e.a., genaamd het *Flashpoint Model of Public Disorder*.²⁰

Dit model wordt in het tweede deel van dit hoofdstuk uitgebreid uiteengezet, omdat het als basis dient voor de vergelijking van de verschillende casussen in deze scriptie. Er wordt nader ingegaan op de voorlopers van dit model, op de theoretische aannames die eraan ten grondslag liggen en op de oorspronkelijke invulling ervan door Waddington, Jones en Critcher. Bovengenoemd model is veelvuldig in de literatuur aangepast, onder meer in de Nederlandse onderzoekspraktijk. Twee varianten daarvan worden in deze scriptie behandeld, namelijk de flitspunttheorie van het Crisis Onderzoek Team (COT) en het Adang/Horowitz-escalatiemodel.²¹ Deze variant en andere toepassingen zullen worden behandeld en gewogen op bruikbaarheid voor deze scriptie.

In het laatste deel van dit hoofdstuk volgt een uiteenzetting van de theoretische differentiatie van rellen. Deze differentiatie kreeg voor de Nederlandse onderzoekspraktijk gestalte in een fenomeenstudie naar grootschalige openbare ordeverstoringen en notoire ordeverstoorders, getiteld *Rellen om te rellen*, waarin drie verschillende typen grootschalige ongeregelheden geïntroduceerd werden.²² Hierbij gaat het respectievelijk om incident-gestuurde, massagestuurde en afspraakgestuurde openbare ordeverstoringen. Deze typen worden gebruikt in deze scriptie om de selectie van casussen en de keuze voor het gehanteerde theoretische model te verantwoorden.

Theoretische benaderingen van rellen

De klassieke verklaring voor individuele deelname aan rellen die in de literatuur vanaf het begin van de vorige eeuw in zwang raakte, maakte gebruik van de ‘*mad mob*’-these. Relschoppers werden gezien als onredelijke individuen die tijdens ongeregelheden volledig opgingen in een collectief bewustzijn, waardoor ze zich ongeciviliseerd en zelfs barbaars

²⁰ Concept door Waddington e.a. geïntroduceerd in: David Waddington, Karen Jones en Chas Critcher, *Flashpoints. Studies in public disorder* (New York 1989).

²¹ Een toelichting op het Adang/Horowitz-escalatiemodel is te vinden in: Otto Adang, Hani Quint en Ronald van der Wal, *Zijn wij anders? Waarom Nederland geen grootschalige etnische rellen heeft* (Apeldoorn 2010) 14-17.

²² Ilse van Leiden, Nicole Arts en Henk Ferwerda, *Rellen om te rellen. Een studie naar grootschalige openbare ordeverstoringen en notoire ordeverstoorders* (Amsterdam 2009).

gedroegen.²³ Deze opvatting – voor het eerst verkondigd in Gustave Le Bons *La psychologie des foules* (1895) – ging uit van drie elkaar versterkende mechanismen: anonimiteit, beïnvloedbaarheid en aanstekelijkheid, die alle drie zouden leiden tot het verdwijnen van het individuele bewustzijn.²⁴ Als vervanging voor het persoonlijke bewustzijn diende het irrationele, onvoorspelbare bewustzijn van het collectief. Deze opvatting werd in de latere literatuur wat afgezwakt en vervangen door het concept van de-individuatie van het individu, dat bij rellen zou leiden tot een toestand van “impulsief, irrationeel, regressief en ontremd gedrag, omdat de sociale en persoonlijke controle wegvalt”.²⁵

De benadering van Le Bon – ook wel *crowd psychology* genoemd – is door latere auteurs bekritiseerd omwille van zijn politieke vooringenomenheid: het als irrationeel wegzetten van wanordelijke groepen ontdeed hun acties van elke betekenis en legitimiteit en rechtvaardigde daarmee repressief optreden van de overheid. Bovendien bood de klassieke benadering geen plaats voor externe beïnvloeding (bijv. politieoptreden) en interne processen (coördinatie of *self-policing*) van de als irrationeel en monolithisch beschouwderellende massa.²⁶

Vanaf de jaren zestig werd onder wetenschappers een structureel functionalistische benadering populair. Hierin werd de verklaring voor wanordelijk gedrag gezocht in ongunstige sociaal-economische omstandigheden van relschoppers (te denken valt aan werkloosheid, laag opleidingsniveau etc.). Voorbeeld van een dergelijke invalshoek is de theorie van Smelser van *collective behavior*. Rellen waren volgens deze theorie nog steeds een irrationele activiteit, alleen nu ondernomen door ‘deviant groups’, die zich verzetten tegen de door structurele (ongunstige) omstandigheden veroorzaakte sociale desorganisatie. Smelser noemde dit ‘structural strain’ en deze collectieve gevoelens vormden de voedingsbodem voor ongeregeldeheden.²⁷ Deze voedingsbodem kon pas worden omgezet in ongeregeldeheden als er aan bepaalde voorwaarden voldaan was (*spread of a hostile belief, precipitating factors en mobilisation*), waarmee een eerste aanzet werd gegeven tot het begrijpen van rellen met behulp van gelaagde verklaringen.²⁸

²³ Reicher en Stott, *Mad mobs and Englishmen*.

²⁴ David Waddington en Mike King, ‘The disorderly crowd. From classical psychological reductionism to socio-contextual theory. The impact on public order strategies’ in: *The Howard Journal* 44 (2005) 490-503, aldaar: 491.

²⁵ Jan Nijboer, ‘Openbare ordeverstoringen in stadswijken’ in: Matina Althoff en Jan Nijboer ed. *Zoeklicht op geweld. Sociale conflicten in het publieke domein* (Den Haag 2010), aldaar: 125-144, 137.

²⁶ Waddington en King, ‘The disorderly crowd’, 492.

²⁷ Neil J. Smelser, *Theory of collective behavior* (Londen 1962) 47.

²⁸ Waddington en King, ‘The disorderly crowd’, 494.

De daarop volgende ontwikkeling in de theoretische benadering van ongeregeldeheden was de onderkenning dat mensenmassa's zich niet irrationeel gedroegen, maar volgens bepaalde sociale normen en met belangrijke rollen voor leidersfiguren. Zo bezien werd al snel een historische component bij de totstandkoming van groepen belangrijk geacht, waardoor het individu zichzelf ging identificeren als deel van de massa.²⁹ Deze identificatie wordt voor het eerst uitgewerkt door Steve Reicher in zijn *social identity model* (1984). Reicher beschrijft in zijn studie naar de St. Pauls' riots van 1980 het proces van sociale identificatie als 'a social ideology [that] can be internalized as a cognitive construct – a social identification – and can guide collective behaviour'.³⁰ Op basis van gedeelde leefomstandigheden (condities en territorium), ervaringen (bijvoorbeeld rellen in het verleden) en tegenstander (vaak de politie) wordt een collectieve identiteit of *ingroup* gevormd, die nadat het door het individu eigen gemaakt is, gaat gelden als norm- en gedragsbepalend. Het gedrag van andere leden van de *ingroup* gaat – mits in overeenstemming met de sociale identiteit van de groep – fungeren als voorbeeld. Dit construct zou een gewelddadige groepsdynamiek verklaren, aldus Reicher.³¹

In deze scriptie wordt de theoretische benadering van David Waddington gevolgd. In zijn model, stammend uit 1989 maar later herhaaldelijk aangepast, komen verschillende inzichten uit bovenstaande benaderingen samen, maar wordt ook tegen een aantal processen anders aangekeken. In het bijzonder de 'political bias' uit bovenstaande theorieën, die poogt relschoppers als apolitiek tuig weg te zetten, vindt geen ingang in de benadering van Waddington c.s.³²

Scarman Report

Lord Scarman stond met zijn analyse van de ongeregeldeheden in Brixton van 10-12 april 1981 aan de wieg van het later door David Waddington uitgewerkte *Flashpoint Model of Public Disorder*. Dit model richt zich bij de analyse van grootschalige ongeregeldeheden op een ontbrandingspunt, waarin voorafgaande spanningen en verstoorde verhoudingen tussen groepen zich ontladen. Hierbij wekt de term ontbrandingspunt (*flashpoint*) eigenlijk een verkeerde suggestie, namelijk dat het *flashpoint* een incident is dat per definitie tot rellen (ontbranding) zou leiden. Hoewel een ontbrandingspunt (een incident, variërend van de arrestatie van een demonstrant tot de dood van een burger door toedoen van de politie) in zich een sterk potentieel voor onrust herbergt, is het niet noodzakelijkerwijs zo dat een

²⁹ Nijboer, 'Openbare ordeverstoringen in stadswijken', 138-139.

³⁰ Steve Reicher, 'The St. Pauls' riot. An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model' in: *European Journal of Social Psychology* 14 (1984) 1-21, aldaar 17.

³¹ Nijboer, 'Openbare ordeverstoringen in stadswijken', 139.

³² Waddington en King, 'The disorderly crowd', 494.

ontbrandingspunt leidt tot daadwerkelijke ontbranding. Met de conclusies van het Scarman Report werd een eerste aanzet gegeven tot het begrijpen van het ontstaan van ongeregelde heden – beginnend bij een *flashpoint* – als een complex samenkomen van diepliggende spanningen tussen groepen enerzijds (vaak tussen burgers en politie) en de directe omstandigheden van een wanordelijke confrontatie anderzijds.

In het oog springend bij de analyse van Scarman is de koppeling tussen wat hij noemt de ‘sociale omstandigheden’ (denk aan het niveau van onderwijs en huisvesting) van de inwoners van Brixton, de uiterst moeizame relatie tussen de overwegend blanke politie en de voornamelijk zwarte buurtbewoners als gevolg van het als racistisch ervaren beleid van *stop-and-search* en ten derde de onmiddellijke omstandigheden van de concrete aanleiding van de rellen. In zijn conclusie over de aard van de rellen omschrijft Scarman deze drietrapsraket als volgt: “The disorders were communal disturbances arising from a complex political, social and economic situation, which is not special to Brixton”.³³ Daar waar de hoofdzin de basis vormde voor de latere conceptualisering van het eerdergenoemde model door Waddington, is de bijzin ook intrigerend. Los van de alarmerende boodschap dat ongeregelde heden zich niet hoeven te beperken tot de wijk Brixton, suggereert het een soort objectiviteit. Als binnen een gegeven omgeving verschillende structuren een potentieel van sociale onrust gecreëerd hebben, kan een al dan niet triviaal incident de situatie doen ontbranden. Na geconcludeerd te hebben dat in casu Brixton het *flashpoint* een ogenschijnlijk normale arrestatie was, stelt Scarman de retorische vraag waarom deze alledaagse gebeurtenis juist op dat moment tot grootschalige rellen leidde. Zijn antwoord: gevoed door geruchten over de betrokkenheid van de politie bij de dood van een buurtbewoner en de al langer bestaande afkeer van de als racistisch gepercipieerde politie was er een situatie ontstaan, waarin “the tinder for a major conflagration was there: the arrest outside the S&M Car Hire Office was the spark which set it ablaze”.³⁴

Flashpoint Model of Public Disorder

David Waddington, Karen Jones en Chas Critcher werken in hun veel geciteerde werk *Flashpoints. Studies in public disorder* de analyse op verschillende niveaus van Lord Scarman uit tot een algemeen toepasbaar model. Binnen dit model zou het ontstaan van grootschalige ongeregelde heden voor het eerst benaderd kunnen worden op een interdisciplinaire manier.³⁵

³³ *The Brixton Disorders. 10-12 april 1981. The Scarman Report. Report of an inquiry by the Right Honourable the Lord Scarman.* November 1981, 77.

³⁴ *The Brixton Disorders. 10-12 april 1981. The Scarman Report,* 65-66.

³⁵ Waddington e.a., *Flashpoints. Studies in public disorder,* 2.

De auteurs komen na bestudering van casussen van verschillende soorten ongeregelde heden tot de conclusie dat het model bovendien toepasbaar is op drie van de zes door hen onderscheiden categorieën van ‘public disorder’.³⁶ Hierbij gaat het om politieke demonstraties, (industriële) stakingen en buurtrellen;³⁷ alle drie categorieën waar de ‘vijand’ dezelfde is (de politie) en waar vaak tussen de duidelijk afgebakende groepen een gespannen voorgeschiedenis bestaat. Bovendien hebben deze categorieën elk een historisch precedent van ernstige, meerdaagse ongeregelde heden. Deze eigenschappen worden gedeeld met de drie casussen van deze scriptie.

De belangrijkste bevinding van het casuonderzoek van Waddington en cruciale aanname in relatie tot algemene toepassing van het model is dat ongeregelde heden niet ‘een toevallige gebeurtenis zijn met elk een unieke set van omstandigheden’.³⁸ Ondanks de zeer diverse verschijningsvormen is er voor de drie categorieën ongeregelde heden wel degelijk een gemeenschappelijke dynamiek te ontdekken. Belangrijk onderdeel van deze dynamiek is het *flashpoint*, dat niet zozeer door zijn inherente eigenschappen ontbrandt, maar eerder door de eigenschap onderliggende spanning te symboliseren voor de betrokken groep(en).³⁹ Hiermee in verband staat de centrale aanname van Waddington dat rellen als fenomeen begrepen moeten worden als ‘symbolische, sociale gebeurtenissen’.⁴⁰ Om te begrijpen waarom sommige incidenten ontbranden, terwijl andere dat niet doen, differentieerden Waddington c.s. de niveaus van analyse van Scarman tot zes, weergegeven op de volgende pagina als zes concentrische cirkels, met in het midden het ontbrandingspunt.

Het is belangrijk op te merken dat het model niet fungeert als een checklist, waarbij factoren afgevinkt kunnen worden op weg naar ongeregelde heden, noch als weergave van predestinerende, dieperliggende factoren of als chronologische rangschikking.⁴¹ De zes verschillende niveaus komen samen in het ontbrandingspunt en overlappen elkaar dus. Tegelijkertijd hebben ze niet altijd betrekking op dezelfde groep; zo kan een gebeurtenis op het interactionele niveau betrekking hebben op twee individuen, terwijl omstandigheden op het structurele niveau kunnen gelden voor een hele wijk of stad.

³⁶ In dit verband noemt Waddington industriële stakingen, politieke demonstraties, rassenrellen, uitgaansgeweld, straatrellen in *communities* (vaak met jeugd) en voetbalgeweld.

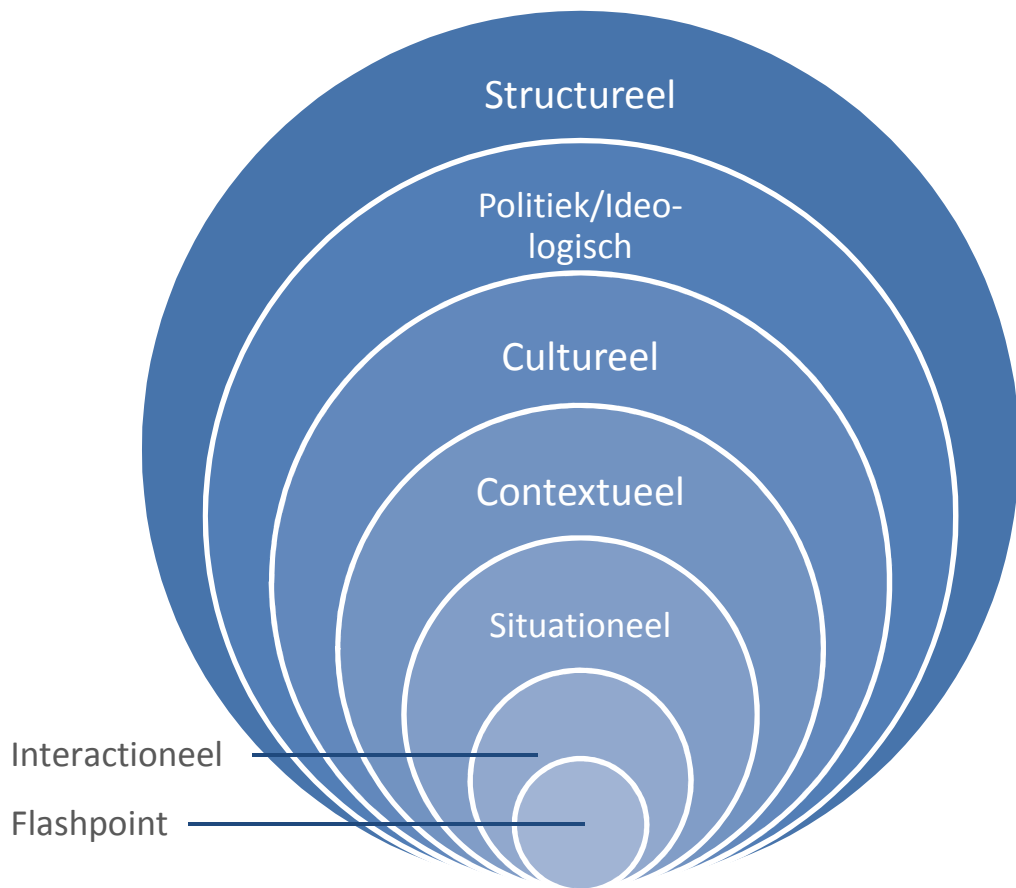
³⁷ Waddington e.a., *Flashpoints. Studies in public disorder*, 14-16.

³⁸ Idem, 157.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Marc H.P. Otten, Arjen Boin en Edward J. van der Torre, *Dynamics of disorder. Lessons from two dutch riots* (Leiden 2001) 16.

⁴¹ Waddington e.a., *Flashpoints. Studies in public disorder*, 157.

Figuur 1 Deze figuur laat de zes verschillende niveaus van sociale onrust zien, die samenkomen in het flashpoint, weergegeven door de kleinste cirkel. De figuur is gebaseerd op de figuur in *Flashpoints. Studies in public disorder*, pagina 22.

De zes verschillende niveaus zijn het best te begrijpen als onderling afhankelijke componenten van sociale onvrede, culminerend in een ontbrandingspunt. De niveaus dienen als structurering van de verschillende bestanddelen van sluimerende sociale onvrede, die bij combinatie kunnen escaleren tot gewelddadige ongeregelheden. Hoewel scheiding van ongeregelheden in gebeurtenissen op zes niveaus soms kunstmatig kan lijken, stelt het de onderzoeker in staat de verschillende lagen van de voedingsbodem van de onrust naast elkaar te behandelen, in plaats van op zoek te gaan naar enkelvoudige oorzaken of zogenaamde *root causes*.

De zes niveaus van analyse

Het *structurele* niveau beslaat de sociaal-economische omstandigheden van de bij rellen betrokken partij(en). Hierbij gaat het met name om die omstandigheden, die gevoeld worden als collectief geldende misstand, bijvoorbeeld sociaal-economische omstandigheden gerelateerd aan koopkracht, sociale voorzieningen of woonomstandigheden. Indien de

gegriefde groep zich niet door betrokken bestuurlijke instanties gehoord voelt, is een gewelddadige manifestatie van sociale onrust waarschijnlijker.⁴²

De houding van politieke en ideologische sleutelinstituties ten opzichte van dissidente groep(en) vormt het *politiek/ideologische* niveau. In dit verband zijn de reacties van prominente politici, de media en hooggeplaatste politie- en andere overheidsfunctionarissen op de uit de collectieve grieven voortkomende eisen van belang. Als aan deze eisen door betrokken instituties een bepaalde mate van legitimiteit toegekend wordt, kunnen de eisen via de geijkte parlementair-democratische kanalen in behandeling worden genomen. Het uitblijven van een dergelijke toekenning van legitimiteit kan leiden tot de (ideologische) marginalisatie van de eisende groep. Dit proces zal de onvrede in de groep versterken en gevoelens van uitsluiting oproepen, maar vormt tegelijkertijd ook de grondhouding van bijvoorbeeld politieagenten geconfronteerd met de dissidente groep(en).⁴³

Het *culturele* niveau brengt verklaringen voor sociale onvrede in kaart die betrekking hebben op de vaak contrasterende opvattingen van de bij een *Flashpoint* betrokken partijen. Op basis van ‘gedeelde materiële condities, ervaringen en positie in de sociale structuur’ vormen groepen collectieve denkbeelden over zichzelf, de tegenstander en over gedragsregels (bijvoorbeeld geweldgebruik) in bepaalde situaties.⁴⁴ Deze denkbeelden vormen de basis van interactie tussen de groepen, waarbij processen als negatieve stereotypering (‘alle agenten zijn racisten’) en een sterke ontwikkeling van het groepsgevoel (*crowd solidarity*) een groot potentieel voor geweldsuitbarstingen herbergen.⁴⁵

Deze denkbeelden worden niet alleen gevormd op het culturele niveau, maar worden ook beïnvloed door ontwikkelingen op het *contextuele* niveau. Op dit niveau vinden de communicatieprocessen plaats tussen de bij de ongeregelheden betrokken partijen. Deze dynamische processen worden enerzijds gestuurd door in het verleden voorgevallen incidenten tussen de betrokken groepen, waardoor de verhoudingen verslechterd zijn. Anderzijds is er een grote rol weggelegd voor de beeldvorming over deze incidenten, in de vorm van geruchten, sensatiezucht van de media en dreigende taal van betrokken personen en instanties. De mate waarin betrokken groepen in dialoog blijven of gaan, blijkt een grote rol te spelen bij het al dan niet escaleren van de situatie.⁴⁶

⁴² David Waddington en Mike King, ‘Flashpoints revisited. A critical application to the policing of anti-globalization protest’ in: *Policing and Society* 15 (2005) 255-282, aldaar 257.

⁴³ Waddington e.a., *Flashpoints. Studies in public disorder*, 161.

⁴⁴ Waddington en King, ‘Flashpoints revisited’, 257.

⁴⁵ Waddington e.a., *Flashpoints. Studies in public disorder*, 162.

⁴⁶ Waddington en King, ‘Flashpoints revisited’, 258.

Het *situationele* niveau heeft te maken met de directe omstandigheden rondom het *flashpoint*. Het gaat hierbij zowel om de ruimtelijke als de organisatorische determinanten die de confrontatie vorm geven. Bij de ruimtelijke determinanten valt te denken aan eigenschappen van de locatie, die bijvoorbeeld vluchten voor chargerende politie onmogelijk maakt of het overzicht van de politie beperkt. Met organisatorische determinanten wordt bedoeld op verschillende aspecten van concreet handelen van betrokken groepen die ongeregelde heden in de hand kunnen werken. Voorbeelden van organisatorische determinanten die het ontstaan van gewelddadige ongeregelde heden vergroten, zijn een geringe mate van zelfregulerend vermogen bij demonstranten of bureaucratische en organisatorische knelpunten bij de politie die een adequate inzet onmogelijk maken (bijvoorbeeld onduidelijke commandostructuren). Deze determinanten krijgen uiteraard gestalte mede door processen op de andere vier niveaus van analyse en hebben daardoor ook een subjectieve kant. De manier waarop de groepen elkaars handelen en eventueel de locatie (symbolische waarde) interpreteren, is voor iedere groep anders.⁴⁷ Het ontruimen van bijvoorbeeld het Plein in Den Haag kan vanuit het oogpunt van het handhaven van de openbare orde gerechtvaardigd zijn; tegelijkertijd kunnen demonstranten dezelfde handeling opvatten als ontzegging van hun democratische recht op demonstratie. Het feit dat het Plein in deze context een symbolische waarde vertegenwoordigt (directe nabijheid van de Tweede Kamer) maakt hardnekkige weerstand waarschijnlijker.

Het *interactionele* niveau is het niveau van de directe confrontatie tussen demonstranten en politie en hier doet zich het *flashpoint* voor. Bij gespannen verhoudingen kan één incident (zoals het gooien van een steen of de arrestatie van een individu) de opgebouwde spanningen doen ontladen en zo het *flashpoint* worden. Essentieel hierbij is dat het optreden van de ander door in ieder geval een van de betrokken partijen als onredelijk gezien wordt, waardoor vergelding gerechtvaardigd is. Hierdoor kan een incident een kettingreactie van wederzijdse vergeldingen en beschuldigingen oproepen. In wezen kan vrijwel iedere actie een ontbrandingspunt worden, omdat niet de aard van het incident, maar de capaciteit om onderliggende grieven uit de andere niveaus te symboliseren het incident tot een *flashpoint* maakt. Optreden tegen bepaalde individuen (vrouwen of kinderen) of de manier waarop dit geschiedt (extreem gewelddadig of provocerend) kan bovendien een versterkend effect hebben op de symbolische waarde. Belangrijk om op te merken is dat ook

⁴⁷ Idem, 258-259.

na ontbranding ongeregelheden kunnen uitblijven. Door bijvoorbeeld een arrestant vrij te laten kan de situatie gede-escaleerd worden.

Niveaus van Analyse in het <i>Flashpoint Model of Public Disorder</i>	
Structureel	Sociaal-economische omstandigheden, die gevoeld worden als collectief geldende misstanden
Politiek/ideologisch	Mate waarin eisen voortkomend uit structurele niveau als legitiem worden beschouwd buiten de eisende groep
Cultureel	Collectief gehuldigde denkbeelden over sociale structuur waarop de groep haar gedrag en verwachtingen baseert
Contextueel	Lange termijn verhoudingen tussen betrokken partijen, meer specifiek de (beeldvorming over) incidenten tussen politie en demonstranten
Situationeel	Ruimtelijke en organisatorische determinanten rondom het wanordelijke treffen
Interactioneel	Vis-à-vis contact tussen partijen in conflict, waarbij het <i>flashpoint</i> zich voordoet

Tabel 1 Deze tabel geeft een zeer beknopt overzicht van verschillende niveaus van analyse in het *Flashpoint Model of Public Disorder*.

De Nederlandse onderzoekspraktijk

In de Nederlandse onderzoekspraktijk is er ook aandacht geweest voor een theoretische benadering van grootschalige verstoringen van de openbare orde. James Sheptycki stelt dat de verschillende theorieën over rellen zich op een continuüm bevinden, variërend van aan de ene kant benaderingen gericht op de politie en aan de andere marxistische opvattingen waar handhaving van de openbare orde opgevat wordt als ‘het instrumentele vergif van de kapitalistische wereld’.⁴⁸ Hoewel de marxistische opvattingen voor bepaalde politieke oriëntaties ongetwijfeld activistische waarde hebben, volgt deze scriptie de literatuur waarin er aan deze theoretische inslag weinig analytische waarde toegedicht wordt als het gaat om het verklaren van grootschalige ongeregelheden.⁴⁹ Nederlandse theoretische initiatieven zijn

⁴⁸ James Sheptycki, ‘Policing political protest when politics go global. Comparing public order policing in Canada and Bolivia’ in: *Policing and Society* 15 (2006) 327-352, aldaar 330.

⁴⁹ Sheptycki, ‘Policing political protest when politics go global’, 330.

op het spectrum te plaatsen aan de kant van de *police-centric approaches*. Hiervoor zijn twee voorbeelden aan te wijzen uit de Nederlandse onderzoekspraktijk.

Het COT-Flitspuntmodel

In het onderzoeksrapport van het Crisis Onderzoeksteam (COT) uit 1998 naar ongeregelde heden tussen de politie en Marokkaanse jongeren in Amsterdam West eerder dat jaar wordt een aangepaste versie van het *Flashpoint Model of Public Disorder* van Waddington c.s. door de onderzoekers geïntroduceerd als het flitspuntmodel. De functie van het model wordt door de auteurs omschreven als ‘de typische kenmerken van flitspunten vroegtijdig te onderkennen en daardoor te voorkomen dat lastige contacten tussen politie en burgers zo uit de hand lopen dat min of meer grootschalige ongeregelde heden volgen’.⁵⁰ Vervolgens worden er tien ‘samenhangende kenmerken’ geïntroduceerd waaraan een flitspunt zou voldoen. Anders dan de definitie van Waddington c.s. dat het bij een *flashpoint* juist niet gaat om de karakteristieken van het incident, maar om de symbolische waarde ervan voor dissidente groepen, dicht het COT een zekere mate van voorspellende waarde toe aan de ‘typische kenmerken’ van het flitspunt.⁵¹

Centraal staan dus niet langer de onderliggende spanningen die het flitspunt doen ontbranden, maar eerder de herkenning van een flitspunt voor wat het is, namelijk de opmaat tot ongeregelde heden. Hoewel het COT claimt aansluiting te vinden bij het concept van Waddington, lijkt het flitspuntmodel eerder op een uitwerking van het contextuele niveau van Waddington. Hoewel een verklaring van het ontstaan van ongeregelde heden vanuit de verslechterende verhoudingen tussen bevolkingsgroepen en de politie voorafgaand aan ongeregelde heden zonder meer verhelderend kan werken, wordt er in deze scriptie voor gekozen de aanleiding voor ongeregelde heden vanuit een breder kader te benaderen. Aansluiting bij het COT-model kan hierdoor niet gevonden worden, temeer omdat naast een andere opvatting over een flitspunt het culturele, politiek/ideologische en structurele niveau niet beschouwd worden.

Dynamics of disorder

Otten e.a. ontwierpen in *Dynamics of disorder. Lessons from two Dutch riots* op basis van de eerder gememoreerde ongeregelde heden in Amsterdam-West, gecombineerd met de rellen in Rotterdam na het behaalde landskampioenschap van Feyenoord in 1999, ook een uit zes fasen bestaand model. In vergelijking met het model van Waddington is de focus meer komen te

⁵⁰ *Incident en ongeregelde heden*, 59.

⁵¹ *Idem*, 62-63.

liggen op de verhoudingen tussen politie en dissidente groep(en), maar ook (in mindere mate) op dieperliggende grieven van de dissidente groepen – in dit geval Feyenoord-hooligans en Marokkaanse jeugd. Waargenomen patronen in de zes fasen (incubatie, spanning, katalyserende gebeurtenissen, begin, aanpassing en leren) worden gekoppeld aan strategieën voor interventie en zijn dus duidelijk gericht op orde handhavende instanties.⁵² Deze *police-centric* benadering richt zich niet op voor deze scriptie wel interessante processen als beeldvorming, relatieve deprivatie of (sub)culturele denkbeelden, maar levert toch bruikbare inzichten op. Voordat ingegaan wordt op de door Otten e.a. vastgestelde behoefte een typologie voor rellen te ontwikkelen om zo verschillende processen en fasen van specifieke rellen te kunnen ontwaren, keer ik terug bij het Waddington model, en dan met name de toepassing ervan in deze scriptie.⁵³

In deze scriptie wordt het model van Waddington niet gebruikt om verschillende potentiële *flashpoints* naast elkaar te behandelen om zo het (uitblijven van) ontbranding ervan te verklaren. Gekozen wordt voor een invulling die een vergelijking mogelijk maakt tussen rellen in verschillende landen. In navolging van James Sheptycki worden met behulp van het model van Waddington de met elkaar te vergelijken ongeregelheden naast elkaar geplaatst. Sheptycki ‘compares and contrasts policing in very different circumstances by re-tooling and re-deploying David Waddington’s et al’s Flashpoints model’.⁵⁴ Hoewel de culturele verschillen in de door Sheptycki geselecteerde casussen – Canada en Bolivia – wellicht groter zijn, wordt in deze scriptie eenzelfde aanpak beoogd.

Deze aanpak behelst een analyse van de verschillende casus op de zes verschillende niveaus van analyse, om zo de variabelen van belang met elkaar te kunnen vergelijken. Anders gezegd, slechts daadwerkelijk ontbrande incidenten worden voor de – in dit geval drie – behandelde casussen in het model ingevoerd. Met deze werkwijze kan een gedegen theoretische basis gevonden worden voor een comparatieve analyse van grootschalige, massale ongeregelheden. Omdat het model *an sich* uit tijdsafhankelijke componenten bestaat, is het ook mogelijk ongeregelheden uit verschillende tijdsgewrichten met elkaar te vergelijken. Hiermee is uiteraard niet gezegd dat de relevant geachte variabelen in de niveaus van analyse ook tijdsafhankelijk zijn. In hoeverre dit het geval is, zal uit de toepassing van het model van Waddington moeten blijken. Met het Waddington Model kunnen minder goed

⁵² Otten e.a., *Dynamics of disorder*, 38-43.

⁵³ Idem, 43.

⁵⁴ Sheptycki, ‘Policing political protest when politics go global’, 332.

uitspraken gedaan worden over *waarom* eventueel andere, in tijd nabije *flashpoints* niet ontbrand zijn, vandaar dat nu het Adang/Horowitz-escalatiemodel geïntroduceerd wordt.

Het Adang/Horowitz-escalatiemodel

Anders dan bij Waddington Model, dat eigenlijk meer een structurering is van relevante elementen van de voedingsbodem bij maatschappelijke onvrede, worden in het Adang/Horowitz-escalatiemodel verschillende factoren genoemd die *noodzakelijk* zijn voor het ontstaan van grootschalig geweld. Dit concept sluit uitstekend aan bij het Waddington Model, want een van de voorwaarden is een incident dat verontwaardiging oproept bij in ieder geval een van de betrokken groepen. Deze verontwaardiging heeft ‘niet zozeer te maken met de objectieve feiten van de gebeurtenis, maar met de relationele component ervan’.⁵⁵ Dit incident wordt voorafgegaan door voorwaarde twee, namelijk een ‘tegenstelling, gespannen situatie of vijandschap tussen verschillende groepen’.⁵⁶ Waar het verontwaardiging scheppende incident een sterke gelijkenis vertoont met het *flashpoint*, kan de tweede voorwaarde gezien worden als de voedingsbodem, oftewel een combinatie van de zes niveaus van Waddington.

Een gewelddadige uiting van de gevoelde verontwaardiging is voor Adang de derde voorwaarde voor grootschalig geweld, mits deze gecombineerd wordt met het gevoel dat een dergelijke uiting legitiem is. Deze voorwaarde heeft dus betrekking op de fase nadat het *flashpoint* zich heeft voorgedaan, waarmee dit met name relevant is voor het derde hoofdstuk – daar staat namelijk de manifestatie van de onrust centraal. Ook de laatste factor van het Adang/Horowitz-escalatiemodel spitst zich toe op de periode na het *flashpoint*. De legitieme gewelddadigheden dienen namelijk vergezeld te worden door een vorm van (gepercipieerde) straffeloosheid (voorwaarde vier). In dit verband spreken Adang en Horowitz van een ‘inschatting van verminderde risico’s in combinatie met *solidarisering* en onderlinge steunverlening via het proces van sociale identificatie’.⁵⁷ De combinatie van factoren van voor, tijdens en na het *flashpoint* maakt het Adang/Horowitz-escalatiemodel een bruikbare aanpassing van het Waddington Model. De vraag *waarom* een *flashpoint* ontbrandt kan nu namelijk wel beantwoord worden. Desalniettemin blijft de onderverdeling van Waddington in de zes niveaus voor deze scriptie bruikbaar om de analyse van de complexe voedingsbodem bij grootschalige onlusten te kunnen structureren. De twee toegevoegde elementen van Adang

⁵⁵ Adang e.a., *Zijn wij anders?*, 159.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem. Dit proces van sociale identificatie is al eerder in deze scriptie aan de orde geweest, namelijk in de paragraaf *Theoretische benaderingen van rellen*.

– een gelegitimeerde uiting van geweld en een perceptie van straffeloosheid – zien we wellicht terug in hoofdstuk drie, waar het uitbreken van de rellen centraal staat.

Rellen om te rellen?

In dit laatste gedeelte van het theoretische kader worden de behandelde casussen geplaatst tegen de achtergrond van een theoretische differentiatie van ordeverstoringen. In Nederlandse literatuur is op basis van de Nederlandse praktijk van ordeverstoringen een dergelijke differentiatie ondernomen in *Rellen om te Rellen*.⁵⁸ In dit werk stellen de auteurs zich de vraag of er zoiets bestaat als een notoire ordeverstoorder, waarbij de titel van hun werk een indicatie geeft over hun antwoord op deze vraag. De auteurs stellen vast dat verschillende typen ordeverstoringen een belangrijke karakteristiek gemeen hebben, namelijk dat ze terug te voeren zijn op ‘bepaalde personen die vooroplopen en/of een belangrijke rol spelen bij de initiatie ervan.’ Deze personen, die ‘doelbewust de orde verstoren en stelselmatig dan wel toonaangevend betrokken zijn bij rellen’ zijn te betitelen als notoire ordeverstoorders.⁵⁹

Deze benadering lijkt haaks te staan op die van Waddington c.s., waarbij ongeregeldheden benaderd worden niet vanuit initiërende individuen, maar vanuit het begrijpen van de gelaagde voedingsbodem van de ongeregeldheden. Deze twee benaderingen hoeven elkaar niet uit te sluiten – notoire ordeverstoorders kunnen in theorie appelleren aan dieperliggende sociale onvrede om zo een ‘effectief’ *flashpoint* te bewerkstelligen – maar buiten het interactionele niveau heeft de benadering waarbij individuele initiatoren centraal staan weinig verklarende waarde. Toch zijn de differentiaties uit het werk van Van Leiden c.s. – die veel gehanteerd worden in de Nederlandse onderzoekspraktijk – om twee redenen interessant voor deze scriptie.⁶⁰

Ordeverstoringen gedifferentieerd

Een differentiatie van de grootschalige openbare-ordeverstoringen zelf – in massagestuurde, incidentgestuurde en afspraakgestuurde ordeverstoringen – is relevant voor de verbinding van de geselecteerde casussen.⁶¹ Nadere uitwerking van deze drie typen leidt namelijk tot de conclusie dat de drie casussen van deze scriptie alle drie behoren tot de categorie incidentgestuurde ordeverstoring. Dit leidt ten eerste tot een verduidelijking van het criterium op basis waarvan in deze scriptie casus geselecteerd zijn, namelijk alle drie een

⁵⁸ Ilse Van Leiden, Nicole Arts en Henk Ferwerda, *Rellen om te rellen. Een studie naar grootschalige openbare-ordeverstoringen en notoire ordeverstoorders* (Amsterdam 2009).

⁵⁹ Van Leiden e.a., *Rellen om te rellen*, 13.

⁶⁰ De tweede reden komt aan bod in het derde hoofdstuk van deze scriptie.

⁶¹ Een tweede differentiatie – namelijk van de verschillende typen relschoppers – zal behandeld worden in hoofdstuk drie.

incidentgestuurde rel met bepaalde eigenschappen, die daar in de theorie aan gekoppeld worden. Ten tweede rechtvaardigen deze eigenschappen de toepassing van het *Flashpoint Model of Public Disorder* als analytisch model. Beide beweringen behoeven nadere toelichting.

Bij massagestuurde rellen ligt “de voedingsbodem in de aanwezigheid van een grote schare mensen.[...] In de massa kunnen groepen met elkaar of met (toezichhoudende) autoriteiten in conflict raken, wat kan uitlopen op een massale rel”.⁶² Karakteristieke eigenschappen van een dergelijke rel zijn de korte, maar hevige duur, de onvoorspelbaarheid en complicerende factoren van de massa (moeilijk toegankelijk, gebruik van verdovende middelen etc.).

Afspraakgestuurde rellen zijn een aparte vorm van ongeregelheden die met name opvallen door het georganiseerde karakter en een duidelijk structuur van twee of meerdere strijdende partijen. Deze relvorm komt het meeste voor tussen groepen voetbalsupporters (en de autoriteiten) en de voedingsbodem voor de confrontatie ligt in de persoonlijke overtuiging van de deelnemers, waarbij gebeurtenissen uit het verleden of een gevoelde rivaliteit een rol spelen. Deelnemende partijen hebben vaak voorafgaand aan de rel onderling en met elkaar contact, met name via internet of telefonie, waarbij de locatie (weinig toezicht), het tijdstip (rustig op straat) en soms zelfs het aantal deelnemers doorgesproken worden.⁶³

Het laatste type rel is de incidentgestuurde, gekenmerkt door onvoorspelbaarheid en langdurigheid. De voedingsbodem voor deze vorm van openbare-ordeverstoringen is ‘primair gelegen in een (ingrijpende) gebeurtenis of incident en in een andersoortige gelegenheidsstructuur dan een mensenmassa. Dit type rellen is vrijwel altijd gericht tegen het gezag, in de ogen van de relschoppers de – directe of indirecte – ‘veroorzaker’ van het incident.⁶⁴ In de praktijk blijkt dat incidentgestuurde rellen vrijwel altijd uitbreken in situaties waarin burgers (in hun perceptie) slachtoffer worden van politieoptreden. Dit kenmerk is niet alleen terug te vinden in de in deze scriptie geselecteerde casussen (dood van Rinie Mulder, Mark Duggan en Jan Weggelaar), ook de rellen in de Parijse voorsteden van 2005, de Amsterdamse buurten de Bijlmer in 1998, het Mercatorplein in 2003 en Slotervaart in 2007 en de rellen in de Graafsewijk in Den Bosch in 2000 kwamen tot ontbranding na de dood van een buurtbewoner, waarvoor de politie – al dan niet terecht – door de buurt verantwoordelijk gehouden werd.

⁶² Henk Ferwerda, I. van Leiden en T. van Ham, ‘Het nieuwe hooliganisme. Geweld ook buiten het voetbal’ in: *Justitiële Verkenningen* 26 (2010) 54-68, aldaar 57.

⁶³ Ferwerda e.a., ‘Het nieuwe hooliganisme’, 58-59.

⁶⁴ Idem, 59.

Anders dan bij de andere twee typen rellen komt de dood van een buurtbewoner vaak symbool te staan voor de slechte verhoudingen tussen de buurt en de autoriteiten, waarbij de plek van het incident vaak een ‘podium’ wordt voor de manifestatie van dieperliggende onvrede.⁶⁵ Dit podium heeft niet zelden een aanzuigende werking op bijvoorbeeld de zogenaamde ‘reltoeristen’ – een neologisme van de Utrechtse burgemeester Brouwer dat haar aanpak van de Ondiep-rellen vorm zou geven.⁶⁶ De specifieke eigenschappen van incidentgestuurde rellen sluiten aan op de uitgangspunten van het Waddington model. Daar waar andere analytische modellen zich richten op orde handhavende instanties – wat betreft de verklaring van het ontstaan van de rellen of implicaties voor het gevoerde beleid – staat bij Waddington het incident als symbool centraal. Onderliggende spanningen die na een incident heftig ontbranden, worden in het model onderscheiden en geanalyseerd. Deze aanpak heeft in de literatuur buiten Nederland veel navolging gekregen en sluit met name goed aan bij incidentgestuurde rellen. Toepassing van het Waddington model maakt bovendien een (internationale) vergelijking op zes niveaus van analyse mogelijk. Deze overwegingen maken dat in deze scriptie gekozen wordt voor een comparatieve toepassing van het *Flashpoint Model of Public Disorder* op Britse en Nederlandse incidentgestuurde ongeregelheden.

⁶⁵ Ferwerda e.a., ‘Het nieuwe hooliganisme’, 59.

⁶⁶ De kwalificatie ‘reltoeristen’ maakte het mogelijk Ondiep af te sluiten van de buitenwereld met ME en hekken, om zo buurtbewoners te beschermen tegen relschoppers van buiten Ondiep. In het hoofdstuk over Ondiep uiteraard meer over dit opmerkelijke neologisme en bijbehorende tactiek.

2. Wortels van onrust

In dit tweede hoofdstuk worden de wortels van de onrust voor de drie gekozen casussen geanalyseerd. Kern van het *Flashpoint Model of Public Disorder* is de symboliek van het *flashpoint*. Het *flashpoint* blijkt onderliggende spanningen, moeizame of ronduit slechte verhoudingen tussen groepen en politie en interpretaties van min of meer controversiële gebeurtenissen te symboliseren. Dit hoofdstuk dient om de achtergronden van de ongeregelheden in Amsterdam, Utrecht en Tottenham te schetsen en de gelaagde voedingsbodems van de onvrede te verduidelijken.

De Telegraafrellen

1966 was een roerig jaar. Met name in Amsterdam veroorzaakten de activiteiten van de provo's rondom het huwelijk van Prinses Beatrix en Claus von Amsberg en de veelvuldig uit de hand lopende happenings een hoop reuring. Pers, politiek en politie wisten zich geen raad met de openlijke burgerlijke ongehoorzaamheid van de jeugdige provo's, die onder aanvoering van Roel van Duyn op min of meer ludieke wijze streden voor een betere leefbaarheid van de hoofdstad, voor individuele vrijheid en zelfontplooiing en tegen 'de verveling en dreigende massificatie'.⁶⁷ In Amsterdam werd door politie en justitie gekozen voor een harde (gewelddadige) confrontatie met demonstranten en 'provocateurs'. Deze tactiek bleek de provo's juist in de kaart te spelen, omdat hun acties erop gericht waren om met zo onschuldig mogelijke acties onevenredige vergeldingsmaatregelen van de autoriteiten uit te lokken.⁶⁸ Bij de toch al linkse (de enige CPN-wethouder uit de Nederlandse geschiedenis zetelde in Amsterdam) en antiautoritaire Amsterdamse bevolking nam de steun voor de provobeweging toe door de structureel gewelddadige, conservatieve Amsterdamse politie.⁶⁹ Statistieken van 'de meer ernstige' openbare ordeverstoringen uit 1966 wezen bovendien op een forse toename; werden er in januari nog zes verstoringen geregistreerd, in maart waren dit er twaalf, in april eenentwintig en in mei al tweeënveertig.⁷⁰

De burgerlijke ongehoorzaamheid van de provo's vormde geen uitzondering in de

⁶⁷ W. Buikhuizen, 'Provo en provo' in: *Provo. Kanttekeningen bij een deelverschijnsel* ed. F.F. Frenkel, 87-107, aldaar 96. Citaat van Roel van Duyn uit Roel van Duyn, *Het witte gevaar. Een vademekum voor provoos* (Amsterdam 1967) 32.

⁶⁸ *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam. Onderzoek naar de achtergronden van de ordeverstoringen te Amsterdam september 1967/ september 1966* (Den Haag 1967), bijlage 132.

⁶⁹ L.H.C. Hulsman, 'Provo en de handhaving van de openbare orde' in: *Provo. Kanttekeningen bij een deelverschijnsel* ed. F.F. Frenkel, aldaar 185-205, 185. Zie ook James C. Kennedy., *Nieuw Babylon in aanbouw* (Amsterdam 1995) 155.

⁷⁰ *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, bijlage 137. Zie voor specificatie van de incidenten: *Tweede interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam. Onderzoek naar de gedragslijnen van de autoriteiten m.b.t. het Amsterdamse politiekorps; de gezagsverhoudingen t.a.v. de handhaving van de openbare orde in Amsterdam; de organisatie en structuur van het Amsterdamse politiekorps* (Den Haag 1967), bijlage 98.

‘woelige’ geschiedenis van Amsterdam, zo concludeerde de Commissie Enschede in haar slotrapport over de grootste uitbarsting van de onrust, de Telegraafrellen (13 en 14 juli 1966): ‘Kennelijk leeft er structureel in de Amsterdamse bevolking een zekere woeligheid, die licht tot explosieve situaties en tot uitbarstingen kan leiden’.⁷¹ Hoewel de provo’s bij veel ongeregelde heden voorafgaand aan de Telegraafrellen betrokken waren, speelden ze – net als een andere gevreesde jongerengroep, de nozems – geen rol bij de eerste schermutselingen op 13 juni.⁷²

De eerste ongeregelde heden speelden zich namelijk af tussen bouwvakkers en de politie. De bouwvakkers waren samengekomen in de Marnixstraat, waar hun vakantiegeld uitgekeerd zou worden. Begin 1966 was besloten dat voor bouwvakkers die bij niet-erkende vakbonden aangesloten waren, 2% administratiekosten van het vakantiegeld ingehouden zou worden. Feitelijk kwam dit neer op een ‘schandaalbelasting’ voor communistische bouwvakkers, die zich namelijk verenigd hadden in niet-erkende bonden als de Algemene Bond van Werkers in de Bouwnijverheid (ABWB).⁷³ De term ‘schandaalbelasting’ werd veelvuldig gehanteerd in het communistische dagblad *De Waarheid*, die de bouwvakkers de ochtend van de uitbetaling bovendien had opgeroepen tot een massaal protest tegen de heffing. Wellicht als gevolg hiervan verliep de uitbetaling uiterst chaotisch, zeker nadat de boze bouwvakkers besloten de Marnixstraat met een sit-in op de tramrails te blokkeren.⁷⁴ Toen de politie het gestremde verkeer wilde omleiden, ‘sloeg ineens de stemming om’. Hoofdinspecteur Brouwer van de Amsterdamse politie besloot zijn reservetroepen in te zetten en de straat te ontruimen. Hiermee ontstond ‘een toestand als sloeg er een vonk in een kruitvat’ en volgde er enkele minuten van hevige gevechten tussen politie en bouwvakkers.⁷⁵ De situatie kalmeerde echter vrij snel, totdat het de bouwvakkers duidelijk werd dat een van hen – de 51-jarige Jan Weggelaar – dood op de rijbaan was achtergebleven.

⁷¹ *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, 106.

⁷² De nozems zouden een gewelddadige uitvoering zijn van de provo’s, die lol beleefden aan rellen, lager opgeleid waren en – in tegenstelling tot de provo’s – weinig belangstelling aan de dag legden voor maatschappelijke gebeurtenissen. Aldus een veel bekritiseerde definitie van Prof. Buikhuizen. Anderen vatten de nozems op als opgeschoten jongeren, die zich niet thuis voelden in de burgerlijke maatschappij. M.E.L. Koning, en F.M. Mijnlief, *De visie van de pers op politiek in Nederland 1965-1975 en onlusten 1965-1967* (Den Haag 1991) 114-115.

⁷³ Anne Petterson, ‘Bouwvakkersoproer? Amsterdamse bouwvakarbeiders over juni 1966’ *Onvoltooid Verleden*. Petterson heeft geen paginanummering aangebracht.

⁷⁴ Jacques Fahrenfort, Henk E. Janszen en Fred Sanders, *Oproer in Amsterdam. Het verhaal van twee historische dagen 13-14 juni 1966* (Amsterdam 1967), 19.

⁷⁵ Quotes en observaties afkomstig uit het getuigenverhoor met de voor het begeleiden van de uitbetaling verantwoordelijke politiefunctaris, hoofdinspecteur E. Brouwer, in: *Eerste interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam. Onderzoek naar de ordeverstoringen te Amsterdam op 13 en 14 juni 1966* (Den Haag 1967), bijlage 13.

Aanvankelijk meldden de autoriteiten dat Weggelaar gestorven zou zijn door een gegooid stoeptegel, waarmee de schuld bij de bouwvakkers kwam te liggen. De bouwvakkers besloten hierop verhaal te gaan halen bij het stadhuis, waar de overdonderde politie zich vanwege de grimmige sfeer moest terugtrekken.⁷⁶ Voormannen van de bouwvakkers trachtten de woedende menigte in bedwang te krijgen, hetgeen bemoeilijkt werd door een flinke toeloop van nieuwsgierigen. Getuigen namen hier voor het eerst de aanwezigheid van provo's waar die afkwamen op de onrust. De rust keerde diep in de nacht weer, pas nadat de bouwvakkers gekalmeerd waren door wethouder De Wit (PvdA) en afgesproken hadden elkaar de volgende ochtend bij het standbeeld van de Dokwerker te treffen voor een 24-uursstaking.⁷⁷

De Telegraaf ging van alle Amsterdamse kranten het laatst ter perse, en kon zo als enige de nieuwe (later bleek de juiste), officiële lezing over de doodsoorzaak van Weggelaar – hartfalen – opnemen in zijn ochtendeditie van 14 juni.⁷⁸ Deze was in tegenspraak met de eerdere avondeditie van *De Telegraaf*, waarin de stoeptegel-variant geplaatst was. Beide versies leidden tot woede bij de bouwvakkers, waar *De Telegraaf* toch al een erg slechte naam had (rechts en 'fout' in de oorlog). Bovendien contrasteerden ze met de berichtgeving in *De Waarheid*, waarin een foto geplaatst was van een zich tegen politiekappen verwerende Weggelaar.⁷⁹

Tijdens de in het begin vreedzame staking bij de Dokwerker werden de bouwvakkers toegesproken door voorman Klaas Staphorst en toen in de menigte een jongen geëmotioneerd een *Telegraaf* in de fik stak, sprak Staphorst: 'Dat moeten we doen, die krant moet de deur uit'.⁸⁰ Hierop verloor het stakingscomité de controle over de menigte, waarvan een deel optrok naar het Telegraafgebouw en daar grote vernielingen aanrichtte. De politie was totaal overdonderd en niet in staat te reageren. Pas nadat de massa uitgeraasd was en de ongeregelheden zich verder verspreid hadden over het centrum, kwam de politie in actie. Inmiddels was de massa – veel bouwvakkers stelden naderhand dat die inmiddels

⁷⁶ Johan van Merriënboer, 'Liberalisatie, gezagsondermijning en bouwvakkersrel' in: Peter van der Heiden en Alexander van Kessel ed. *Rondom de nacht van Schmelzer. De kabinetten –Marijnen, -Cals en –Zijlstra 1963-1967*, aldaar 209-235, 220.

⁷⁷ Petterson, 'Bouwvakkersoproer'. De Dokwerker werd vaker gebruikt voor demonstraties en was een herdenkingsmonument voor de (communistiche rol in de) Februaristaking van 1941.

⁷⁸ Doeko Bosscher, *De dood van een metselaar en het begin van de jaren zestig in Nederland* (Groningen 1992) 8.

⁷⁹ Mariëtte Wolf, *Het geheim van de Telegraaf. Geschiedenis van een krant* (Amsterdam 2009) 403.

⁸⁰ Petterson, 'Bouwvakkersoproer'. In zijn verhoor geeft Staphorst een iets andere versie van dit verhaal, maar het is duidelijk dat hij woorden van gelijke strekking sprak: *Eerste interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, bijlage 16.

voornamelijk uit provo's en nozems bestond – verspreid en kwam het tot ernstige onlusten rondom de Dam, waarbij meerdere agenten zich genoodzaakt voelden gericht te schieten en werd er, voor het eerst in Nederland, traangas ingezet.⁸¹

Toepassing Waddington Model op de Telegraafrellen

Structureel niveau

De weerbarstige houding van bouwvakkers en provo's ten opzichte van de autoriteiten is voor een groot deel terug te voeren op sociale en maatschappelijke misstanden zoals die volgens hen bestonden in het Amsterdam van de jaren zestig. Voor wat betreft de provo's ging het hierbij om algemene leefomstandigheden in Nederland. De provo's ageerden tegen de consumptiemaatschappij, de indoctrinatie van het 'klootjesvolk' door de massamedia en tegen het gezag en probeerden – als 'provotariaat' – de autoriteiten met bijvoorbeeld demonstraties of tentoonstellingen te verleiden tot buitenproportionele reacties, om zo de onredelijkheid van het gezag te demonstreren.⁸² Als agendapunten hadden de provo's het vergroten van de leefbaarheid van het stadscentrum, gelijkheid voor de wet voor homo's en hetero's, zelfbeschikkingsrecht voor de Vietnamezen en bestrijding van de grote woningnood.⁸³

Deze misstanden werden later in het Enschede rapport door verschillende wethouders bevestigd: 'Met name in Amsterdam is er een duidelijk tekortsituatie, die niet uitsluitend gerelateerd is aan het inkomen, maar aan het fysieke leefmilieu'. Opstellers van het rapport concludeerden later zelf dat 'de reeks zo uiteenlopende ordeverstoringen – samenhangend met bijv. provo-activiteiten, Vietnam-demonstraties en arbeidsonrust – niet in samenhang kunnen worden begrepen, tenzij men het chronische en acute karakter van het Amsterdamse klimaat erin betreft.' Als veroorzakers van het acute klimaat worden de grote stedenbouwkundige problemen van Amsterdam, de hoge woningnood en de slechte financiële situatie van de stad genoemd.⁸⁴

De arbeidsonrust waaraan de commissie Enschede refereerde, kreeg in het geval van de Telegraafrellen (ook wel het Bouwvakkersoproer) zijn beslag in de eisen van de communistische bouwvakkers, die ageerden tegen de 2%-toeslag. Deze maatregel kende een lange voorgeschiedenis en werd door de bestuurders van de AWBW gezien als een provocatie van de erkende bonden, die het de AWBW met name kwalijk zou nemen dat zij bereid zouden zijn tot het inzetten van het stakingswapen. In Amsterdam koesterden een merendeel van de

⁸¹ Merriënboer, 'Liberalisatie, gezagsondermijning en bouwvakkersrel', 221.

⁸² Koning en Mijnlieff, *De visie van de pers op politiek in Nederland*, 117-118.

⁸³ Buikhuizen, 'Provo en provo', 87.

⁸⁴ *Eerste interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, 107.

bouwvakkers communistische sympathieën en zij werden om deze reden uitgesloten van het lidmaatschap bij de erkende bonden, daar zij als individu verondersteld werden bereid te zijn tot stakingen. Onderhandelingen met onder meer het Sociaal Fonds Bouwnijverheid over de heffing hadden niets opgeleverd, wat bij de communistische bouwvakkers een gevoel van uitsluiting en onrechtvaardigheid had opgeroepen.⁸⁵ Dit gevoel werd verder versterkt door de frequente, schreeuwerige berichtgeving over de kwestie in de veelgelezen *De Waarheid*.⁸⁶

Politiek/Ideologisch niveau

De anarchistische boodschap van de provobeweging was velen een doorn in het oog. De verstoring van het huwelijk van Beatrix en Claus door een groep provo-demonstranten kwam de provo's op veel kritiek in de media en politiek te staan, waarmee hun opgebouwde krediet (opgebouwd door de aanvankelijke afkeer van het publiek tegen het harde optreden van de politie) verdween. Het *Parool* vormde geen uitzondering toen het stelde dat 'degenen die er op uit zijn om door provocerend optreden in allerlei vormen een klimaat van onrust, anarchie en willekeur te scheppen, moeten rekenen op tegenmaatregelen en zich niet (moeten) beklagen wanneer die maatregelen hard aankomen'.⁸⁷

De ministers Ivo Samkalden (PvdA, Justitie) en Jan Smallenbroek (ARP, Binnenlandse Zaken) schaarden zich in de Tweede Kamer achter het harde optreden van de politie tegen de "terreuracties van mensen met een gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef".⁸⁸ Gesterkt door de niet-aflatende politieke steun van Smallenbroek bleef de politie ook na haar optreden rondom het koninklijk huwelijk hardhandig optreden. Dit werd geïllustreerd door geruchtmakende optredens van de politie tijdens een fototentoonstelling (charges met motoren op toegestroomd publiek) en de arrestatie van provo Koosje Koster (publiekelijk ontkleed door agenten). Deze incidenten werden in de media breed uitgemeten, waardoor de publieke weerstand tegen de harde lijn van de politiek tegen de in beginsel geweldloze provocaties weer toenam. Smallenbroek bleef bij zijn koers en verklaarde: 'Het provoprobleem is op het moment zeer ernstig. Het overgrote deel van de bevolking past er op dit moment voor om geterroriseerd te worden door een stel kwajongens'.⁸⁹ Met deze woorden leek de minister de marginalisatie van de provobeweging definitief gestalte te geven, maar met het electorale verlies van de PvdA in de verkiezingen van maart 1966 keerde het tij enigszins. De opeenstapelingen van Amsterdamse incidenten beïnvloedde de publieke opinie en de PvdA

⁸⁵ Petterson, 'Bouwvakkersoproer'.

⁸⁶ Koning, en Mijnlief, *De visie van de pers op politiek in Nederland 1965-1975*, 123.

⁸⁷ Idem, 121.

⁸⁸ Merriënboer, 'Liberalisatie, gezagsondermijning en bouwvakkersrel', 217.

⁸⁹ Ibidem.

probeerde zich dientengevolge steeds meer te profileren als beschermster van de vrijheid van meningsuiting. Omdat de steun voor de harde lijn van de Amsterdamse politie afbrokkelde, pleitten Smallenbroek en Samkalden drie dagen voor het uitbreken van de Telegraafrellen nog voor Rijkscontrole op het Amsterdamse politiekorps, maar dit voorstel zou te laat komen om voor de Telegraafrellen te resulteren in een koerswijziging van de politie.⁹⁰

In Nederland werd na de Tweede Wereldoorlog gekozen voor de (bestuurlijke) uitsluiting van communisten, slechts doorbroken door een CPN-wethouder in Amsterdam. ‘De neiging om de CPN uit het institutionele spel te weren’ gold niet alleen voor de communistische partij, maar ook breder, bijvoorbeeld voor communistische vakbonden.⁹¹ Dit leidde tot onvrede binnen de overwegend communistische bouwvakkers in Amsterdam, die zich extra gediscrimineerd (‘tweederangsburgers’) voelden door de 2%-heffing.⁹² De harde onderhandelingen daarover leken bovendien gedoemd te mislukken, zeker na de mededeling van de erkende bonden dat er niet gezwicht zou worden voor ‘terreur’.⁹³ Het overheidsbeleid werd – zo stelde Prof. A.A. Braam in zijn analyse in het Enschede rapport – vaker als discriminatoir ervaren. Van overheidswege zou er te weinig of geen rekening gehouden worden met dissidente opvattingen (bijv. antikapitalistische of antimilitaire), met ongewone uitingsvormen van onvrede (happenings of demonstraties) en met aansluiting bij niet-erkende vakbonden. De (ideologische) marginalisatie van provo’s en communisten zou bovendien leiden tot de radicalisering van het gedachtegoed en gedrag van deze groepen.⁹⁴

Cultureel niveau

Het Amsterdamse politiekorps was niet geliefd bij Amsterdammers, ook niet als werkgever. Veel Amsterdammers wantrouwden de politie, die haar enorme personeelstekort – verergerd door financiële problemen – noodgedwongen met agenten uit de provincie moest dekken. Deze agenten waren aanzienlijk conservatiever dan de stadsbewoners, zeker vergeleken met provo’s en communisten.⁹⁵ Dit leidde tot een ‘duidelijke animositeit’ van agenten tegen de provo’s, waarneembaar als ze geconfronteerd werden met hun ludieke acties. Hierdoor escaleerde het politieoptreden dikwijls, waarbij bovendien meer dan eens de politie de media het werk onmogelijk maakte. In dit verband sprak criminoloog Loek Hulsman van een ‘vrij

⁹⁰ Merriënboer, ‘Liberalisatie, gezagsondermijning en bouwvakkersrel’, 220.

⁹¹ Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam, bijlage 137.

⁹² Idem, bijlage 138. Term ‘tweederangsburger’ komt terug in: *Eerste interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, bijlage 2.

⁹³ Hiermee werd bedoeld op de harde onderhandelingstactiek van de AWBW. *Eerste interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, bijlage 5.

⁹⁴ Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam, bijlage 138. Deze radicalisatie wordt verder behandeld in de paragraaf *culturele niveau*.

⁹⁵ Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw*, 155.

verbreide mentaliteit' onder politiefunctionarissen.⁹⁶

De animositeit van de politie tegen de provo's was wederzijds. Prominent provo Roel van Duyn zag de provocatie van de politie als middel om een gezagscrisis te bewerkstelligen.⁹⁷ Het provoceren van de licht ontvlambare agenten mocht dan 'kinderwerk' zijn, hieraan dankte de provobeweging wel haar identiteit en publiciteit.⁹⁸ Naar mate de provobeweging beter slaagde in haar provocaties – en dus het aantal ordeverstoringen toenam – escaleerde het conflict van ludiek naar gewelddadig. Belangrijkste gevolgen daarvan waren polarisatie van de partijen enerzijds en een schaalvergroting van het conflict (mede door de media-aandacht) anderzijds.⁹⁹ Conflict was een doel op zich geworden, waarin gestereotypeerde opponenten (onnodig agressieve agent vs. anarchistische, onredelijke provo) elkaar bevochten.

Ook bij de (communistische) bouwvakkers stond de politie er slecht op: er was weinig respect voor de politie en als er een onrustige situatie dreigde, werd de politie vaak geacht zich op afstand te houden. In het verleden was de aanwezigheid van de politie namelijk meer dan eens als provocatief ervaren. Vaak bleef de groep bouwvakkers door *self-policing* – mogelijk door een sterk gevoelde solidariteit onder de bouwvakkers – toch beheersbaar.¹⁰⁰

Contextueel niveau

De communicatie tussen provo's en bouwvakkers enerzijds en de politie anderzijds was – ongetwijfeld beïnvloed door de denkbeelden uit het culturele niveau – ronduit slecht. Met name tussen de politie en de provo's was er in de loop van 1966 steeds minder plaats voor dialoog. In de begintijd van de provo's betrachtte de Amsterdamse politie terughoudendheid bij happenings en demonstraties tegen de Vietnamoorlog, maar vanaf september 1965 ging de politie een beleid hanteren waarbij het verhinderen van happenings en het optreden tegen politieke demonstraties centraal kwamen te staan.¹⁰¹ Iets later zouden politie en justitie zich ook richten tegen publicaties van provo.¹⁰² Als middel om het politiebeleid uit te voeren werd dwang gekozen, vaak gepaard gaand met fysiek geweld en hoge straffen.¹⁰³ Criminoloog

⁹⁶ Hulsman, 'Provo en de handhaving van de openbare orde', 187.

⁹⁷ Van Duyn, *Het witte gevaar. Een vademekum voor provoos*, 74.

⁹⁸ *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, bijlage 137.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ Petterson, 'Bouwvakkersoproer'.

¹⁰¹ A. Nuis geeft op een anekdotische manier de verslechtering van de verhoudingen tussen politie en provo weer, alsmede de beleidsverandering van de politie: A. Nuis, *Wat is er gebeurd in Amsterdam* (Amsterdam 1966) 21-26.

¹⁰² Hulsman, 'Provo en de handhaving van de openbare orde', 185-186.

¹⁰³ Deze harde lijn van justitie leidde tot toepassing van onvoorwaardelijke vrijheidsontneming, normaliter slechts toegestaan in het geval van 'ernstige' aantasting van de openbare orde. Hieraan voldeden de acties van de provo's volgens velen niet. Hulsman, 'Provo en de handhaving van de openbare orde', 187.

Hulsman analyseerde het optreden van de Amsterdamse politie als volgt: ‘Alles wijst erop dat door leden van het Amsterdamse politiekorps op vrij grote schaal gebruik is gemaakt van geweld onder omstandigheden, waaronder dit met handhaving van de orde niets meer te maken had. [...] Bij het optreden tegen Provo is door leden van het Amsterdamse politiekorps frequent het misdrijf mishandeling gepleegd.’¹⁰⁴

In de media was er veel aandacht voor uit de hand gelopen confrontaties tussen provo’s en politie, wat de verhoudingen extra op scherp zette. De aanwezigheid van verslaggevers bleek bovendien vaak een katalyserend effect te hebben op de toch al verhitte partijen. De politie wist zich vaak geen raad met de aanwezigheid van de media, die hun het werk bemoeilijkten en tegelijk de provo’s een podium boden om hun boodschap uit te dragen.¹⁰⁵ In het rapport Enschede werd de mening vormende rol van de media wisselend beschouwd. Enerzijds werd er geconcludeerd dat door anti-provo berichtgeving de publieke opinie zich achter de harde maatregelen van de overheid schaarde, anderzijds werd gesteld dat de ‘sfeer van massacommunicatie een krachtenveld geschept had, waarvan de resultante niet eenduidig mag worden aangenomen’.¹⁰⁶

De bouwvakkers, die zich voornamelijk lieten informeren door *De Waarheid*, werden door de media niet zozeer geïnformeerd over de eventuele problematische verhouding met de politie, maar eerder op ongenueanceerde wijze over de 2%-kwestie. Ten aanzien van de berichtgeving van *De Waarheid* oordeelde de commissie Enschede: “*De Waarheid* heeft aldus een belangrijke bijdrage geleverd tot het scheppen van het klimaat voor de demonstratie bij het Marnixplein, met alle gevolgen van dien. [...] Dat door die publikaties (in *De Waarheid* red.) de kans op een explosieve demonstratie in de hand is gewerkt, is plausibel”.¹⁰⁷

Situationeel niveau

De Commissie Enschede richtte zich bij haar werkzaamheden voornamelijk op de analyse van de organisatie van de Amsterdamse politie, en deed dat op zeer grondige wijze. Mede hierdoor konden er legio tekortkomingen gevonden worden in de structuur en kwaliteit van de Amsterdamse politie. Als voorbeeld voor deze tekortkomingen kunnen gelden: het personeelsgebrek, een gebrek aan coördinatie van de burgemeester, een onvoldoende voorbereide Mobiele Eenheid, de verstoorde relatie tussen burgemeester en korpschef en een

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Koning en Mijnlief, *De visie van de pers op politiek in Nederland*, 116-119.

¹⁰⁶ Vergelijk *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, bijlage 132 met *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, 100.

¹⁰⁷ Idem, 109.

zeer gebrekkige communicatie tussen de verschillende politie-eenheden.¹⁰⁸ Het is evident dat deze en andere gebreken een effectieve politieaanpak van de gerezen problemen rondom de staking bij de Dokwerker erg moeilijk maakten.

In tegenstelling tot de anarchistische provo's waren er uit het verleden van de communistische bouwvakkers wel voorbeelden van zelfregulering. Er bestond een duidelijke structuur binnen de verschillende vakbonden, waar voormannen vaak een regulerende rol vervulden.¹⁰⁹ Tot de toespraak van Staphorst bij de Dokwerker was er binnen de groep boze bouwvakkers (op enkele incidenten na) nog sprake van *self-policing*, maar op het overvolle plein (meer dan 5000 man) viel na het vertrek van het vreedzame deel van de bouwvakkers (dat ging collecteren voor de weduwe Weggelaar) de controle weg. Toen er geopperd werd op te trekken naar het Telegraaf-gebouw, was er geen enkele vorm van controle meer mogelijk.¹¹⁰

Interactioneel niveau

De dood van Jan Weggelaar vormde het *flashpoint* voor de Telegraafrellen. Omgeven door allerlei geruchten over de oorzaak kwam het incident symbool te staan voor de onrechtvaardige behandeling van de communistische bouwvakkers. In eerste instantie werd de politie verantwoordelijk gehouden voor de dood van de bouwvakker en later ontstond er grote verontwaardiging toen de schuld van de dood van Weggelaar bij zijn collega's gelegd werd, onder meer door de berichtgeving van de gezagsgetrouwe *De Telegraaf*.

De relatie van de toch al gemarginaliseerde communistische bouwvakkers met de politie was voor het incident al niet goed. Ditzelfde gold voor de provo's, die zich dan ook kort na het incident aansloten bij de protesten, die zich wat hen betrof richtten tegen het gewelddadige optreden van de politie. Voor hun was de dood van Weggelaar geen incident, maar een teken aan de wand voor het harde, repressieve optreden van de Amsterdamse politie tegen demonstranten. De opgekropte spanningen bij bouwvakkers en provo's ontladden zich een halve dag na het fatale incident aan de Marnixstraat en de daarop volgende onrust verspreidde zich over het Amsterdamse centrum.

¹⁰⁸ Samenvatting van geconstateerde tekortkomingen in: *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam, Tweede interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam* en Fahrenfort e.a., *Oproer in Amsterdam*.

¹⁰⁹ Petterson, 'Bouwvakkersoproer'.

¹¹⁰ Fahrenfort e.a., *Oproer in Amsterdam*, 42-46.

Ondiep

‘Ondiep is een vitale wijk, geschikt voor mensen van verschillende leeftijden en leefstijlen. En ook een wijk met een duidelijke sociale samenhang.’¹¹¹ Op deze manier formuleerde het projectmanagementbureau van de gemeente Utrecht in *Levenslustig Ondiep* zijn toekomstvisie voor de Utrechtse wijk Ondiep. De werkelijkheid – beschreven in de opening van het rapport – lag ver verwijderd van de beoogde toekomst: Ondiep bestond voor een groot deel uit geboren en getogen Utrechters, die zich binnen de verschillende ‘sub-buurten’ middels ‘hechte sociale verbanden’ tot elkaar verhielden. Deze verbanden hadden ‘alle “dorpse” voordelen van onderlinge behulpzaamheid en zorg van dien’, maar brachten ook nadelen met zich mee.¹¹² De verschillende sociale groepen waren vaak erg intolerant tegenover elkaar en er was sprake van normvervaging, die door betrokken instanties (politie, gemeente, scholen etc.) niet voldoende gecorrigeerd kon worden. Het vertrouwen van de buurtbewoners in deze instanties (en in de politiek) was dan ook laag.¹¹³

Het gebrek aan normstellende individuen en instanties was niet het enige probleem van Ondiep. Ondiep werd geplaagd door ‘problemen achter de voordeur’, waaronder de opstellers van *Levenslustig Ondiep* bijvoorbeeld opvoedingsmoeilijkheden, gezondheidsproblemen, werkloosheid, verslaving en mishandeling verstonden.¹¹⁴ Deze structurele problemen leidden ertoe dat relatief veel kinderen uit Ondiep geconfronteerd werden met ontwikkelingsachterstanden, vaak culminerend in schoolverzuim en later in (jeugd)-werkloosheid.¹¹⁵ *Levenslustig Ondiep* moest een ommekeer teweeg brengen, te realiseren onder meer door een grootschalige herstructurering van de wijk. Dit zou een grootschalig sloop- en renovatieproject inhouden van woningen in Ondiep, overwegend bestaand uit goedkope eengezinswoningen. Niet alleen de fysieke omgeving moest op de schop, het rapport voorzag ook in een mentaliteitsverandering ‘in de richting van meer verdraagzaamheid’.¹¹⁶ Deze verdraagzaamheid was niet alleen door de intolerantie tussen de verschillende groepen, maar ook door het gedrag van overlast veroorzakende jeugd onder druk komen te staan.

Wellicht door het geringe normbesef, de hoge jeugdwerkloosheid en het schoolverzuim had Ondiep te kampen met overlastproblematiek veroorzaakt door hangjeugd.

¹¹¹ *De vernieuwing van Ondiep. Visie + uitvoeringsprogramma*, Projectmanagementbureau Gemeente Utrecht (Utrecht 2003) 11.

¹¹² *De vernieuwing van Ondiep*, 3.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Idem, 4.

¹¹⁵ Idem, 3-4.

¹¹⁶ Idem, 5.

Geheel in overeenstemming met het eerdergenoemde geringe vertrouwen in handhavende instanties, bestond er in Ondiep grote ontevredenheid over de aanpak van deze jongeren. De *Wijkenmonitor 2007* toonde dan ook aan dat Ondiep wat betreft de waardering van de openbare ruimte het laagst en qua veiligheid het op drie na laagst scoorde van de 29 Utrechtse wijken. Bovendien was de relatieve positie van Ondiep sinds de vorige monitor verslechterd.¹¹⁷

De politie was zich bewust van de door de hangjeugd opgeroepen spanning in de wijk. Ondanks de vele meldingen van overlast bleek het optreden van de politie geen merkbaar effect te hebben op de overlast. Dit tot grote frustratie van de buurtbewoners, die graag een harder, meer op repressie gericht politiebeleid hadden gezien.¹¹⁸ In het najaar van 2006 was er door politie, gemeente en buurtbewoners een buurtnetwerk opgericht, dat zich een vermindering van de overlast en vergroting van het veiligheidsgevoel ten doel had gesteld. Het werd daarnaast mogelijk om via een speciaal telefoonnummer de politie te informeren over overlast om zo de klachtafhandeling te verbeteren.¹¹⁹

Op 11 maart 2007 kwam op het reguliere nummer van de politie een melding binnen van een vechtpartij bij het Boerhaaveplein in Ondiep. Twee motoragenten waren snel ter plaatsen en zagen een voor hen onbekende man met bebloed gelaat tussen een groepje jongeren staan. Toen de man de agenten zag, kwam hij gewapend met een mes op hen af. De situatie escaleerde binnen een paar seconden zodanig, dat een van de agenten zich genoodzaakt zag één schot af te vuren. Het bleek een dodelijk schot en de man, Rinie Mulder overleed vrijwel direct aan zijn verwondingen.¹²⁰

Toepassing van het Waddington Model op de rellen in Ondiep

Structureel niveau

In de verschillende pogingen van wetenschap, journalistiek en overheid het excessieve geweld van maart 2007 te verklaren, keerden twee collectieve grieven van de wijkbewoners steeds terug. Eén van de ‘indirecte aanleiding(en) voor de rellen’ was de hardnekkige overlast van

¹¹⁷ *Wijkactieplan Ondiep. Ondiep dorp in een stad*, Gemeente Utrecht, September 2007, 4.

¹¹⁸ Misja van de Klomp, Otto Adang en Gabriël van den Brink, ‘Riot management and community relations. Policing public disturbances in a Dutch neighbourhood’ in: *Policing and society. An international journal of research and policy* 21 (2011) 304-326, aldaar 310.

¹¹⁹ *Ambtsbericht over recente gebeurtenissen in de wijk Ondiep*, A. Brouwer-Korf (Burgemeester van Utrecht), 20 maart 2007, 9.

¹²⁰ G.J.M. van den Brink, e.a., *Rellen in Ondiep. Ontstaan en afhandeling van grootschalige ordeverstoringen in een Utrechtse achterstandswijk* (Amsterdam 2010) 26-28. Het incident is beschreven op basis van de getuigenissen van de betrokken agenten. Rinie Mulder overleed zoals gezegd en de hangjeugd was te ver verwijderd om het incident te kunnen waarnemen.

hangjongeren.¹²¹ Deze overlast werd door de bewoners gekwalificeerd als het grootste probleem van de buurt en in verband gebracht met het afnemende familiere karakter van de wijk. De voorzitter van de bewonerscommissie verwoordde het probleem als volgt: ‘Het is gewoon tuig. [...] Ze maken herrie, ze worden verjaagd. Dit is altijd zo geweest. Vroeger kon je ze nog aanspreken, maar nu niet meer; er is geen wisselwerking.’¹²² Een ander verschil met vroeger zou zijn dat de hangjeugd nu niet meer uit Ondiep zelf kwam, maar uit aanpalende wijken, Kanaleneiland of Schalkwijk. Bovendien waren het ‘oudere jongens. Hoofdzakelijk allochtonen. Maar die durven ze niet te pakken.’¹²³ Bij de gemeente en de politie was het overlastprobleem bekend, maar de verschillende maatregelen (bijv. aanscherping van politie-toezicht en een uitbreiding van de jeugdfaciliteiten) hadden geen merkbaar effect gesorteerd. Hiermee nam de onvrede in de wijk over de aanpak en het probleem toe.

Een ander aspect van het afnemende, familiere karakter van Ondiep was de uittocht van de geboren en getogen Ondiepers uit de wijk. De weinig gevarieerde woningmarkt (waardoor veel kansrijke bewoners wegtrokken) en de aangekondigde, grootschalige herstructurering van de wijk hadden geleid tot deze uittocht, waarbij de vrijgekomen plekken deels werden ingenomen door studenten en tweede- en derde generatie immigranten.¹²⁴ 82% van de huizen in Ondiep was bovendien in het bezit van woningcorporaties en bij de bewoners had het idee postgevat dat deze corporaties hun in anticipatie op de renovatie de wijk uit wilden hebben. De herstructurering moest namelijk leiden tot de realisatie van het ‘stadsdorp Ondiep’, waar meer plaats zou zijn voor koopwoningen in het hogere segment (onbetaalbaar voor de gemiddelde bewoner van Ondiep).¹²⁵ ‘Klote gemeente. Ze willen de problemen in de wijk oplossen door de boel te slopen. [...] Eerst alles laten verkrotten. Geen onderhoud, geen straatvegers, niks. Huizen verhuren aan Marokkanen en verslaafden en zwervers, net zo lang tot iedereen uit zichzelf weg wil. En dan dure flats neerzetten. Voor wie?’¹²⁶

Op verschillende manieren zagen de wijkbewoners de wijk waarin ze vaak groot geworden waren, veranderen. De bewoners voelden zich steeds meer een vreemde in de eigen

¹²¹ Leendert Van der Valk, ‘Een wet tegen reltoerisme is lastig’ in: *NRC Handelsblad* 15 maart 2007.

¹²² Van den Brink, e.a., *Rellen in Ondiep*, 51.

¹²³ Jannetje Koelewijn, ‘Binnen de hekken’ in: *NRC Handelsblad* 17 maart 2007.

¹²⁴ Van de Klomp e.a., ‘Riot management and community relations’, 309 en Leendert van der Valk, ‘Met z’n allen kijken naar het samenscholingsverbod’ in: *NRC Handelsblad*, 14 maart 2007.

¹²⁵ Koelewijn, ‘Binnen de hekken’.

¹²⁶ Citaat van Kees Diemer, in Koelewijn, ‘Binnen de hekken’.

wijk en hadden bovendien het gevoel dat ze gedwongen werden de wijk te verlaten. Stille getuigen van deze onvrede: de vele plakkaats met de tekst: ‘Hoezo sloop?’¹²⁷

Politiek/Ideologisch niveau

In de maanden voorafgaand aan de Ondiep rellen bestond er in de landelijke politiek aandacht voor de aanpak van problemen in zogenaamde probleemwijken (later omgedoopt tot ‘aandachtswijken’). In het coalitieakkoord van februari 2007 werden deze wijken gedefinieerd als wijken ‘waarin sprake is van hoge werkloosheid en gebrek aan werkgelegenheid, waarin schooluitval vaker voorkomt, waarin de bevolkingssamenstelling eenzijdig is en de huisvesting verouderd, waarin de openbare ruimte verloedert en sprake is van drugsoverlast, criminaliteit en asociaal gedrag.’¹²⁸ Het wekt wellicht geen verbazing, dat de minister van Wonen, Wijken en Integratie (Ella Vogelaar) Ondiep in de lijst met veertig probleemwijken opnam. Voor elk van deze wijken was een specifieke, tienjarige aanpak voorzien, gericht op een transformatie tot een zogenaamde ‘prachtwijk’. Hierbij kwam ‘de kracht bij de bewoners in de wijkaanpak centraal (te) staa(n)’ en zou het niet slechts gaan om ‘stenen stapelen’, maar ook om ‘een nadrukkelijke verbinding met de sociaal-economische agenda en veiligheid’.¹²⁹ Deze doelstelling en aanpak leken in het verlengde te liggen van het in 2003 opgestelde gemeentelijke plan *Levenslustig Ondiep*.

Op gemeentelijk niveau was er aandacht voor het overlastprobleem in Ondiep. Besloten werd in 2006 de politie-inzet te verhogen, wat moest resulteren in verhoogd toezicht en aangescherpte ‘gerichte acties’ tegen overlastveroorzakers. Bovendien werd er in het Veiligheidshuis Utrecht (een samenwerkingsverband van verschillende instanties) getracht de hangjongeren in kaart te brengen. Een voorstel voor de (persoonsgebonden) aanpak van deze jongeren lag in 2007 nog ter besluitvorming bij het College.¹³⁰ Zowel de verhoging van de leefbaarheid van Ondiep als de aanpak van het overlastprobleem had dus de aandacht van de gemeentelijke overheid. Er kan derhalve niet gesproken worden van een proces van (ideologische) marginalisatie van de wijkbewoners van Ondiep; de eisen van de buurtbewoners kregen immers een zekere mate van legitimiteit toebedeeld. Toch was met name de uitvoering (sloopprojecten en te softe politieaanpak) de bewoners een doorn in het

¹²⁷ Leendert van der Valk, ‘De reltoeristen zijn weg, de ergernis blijft’ in: *NRC Handelsblad* 17 april 2007.

¹²⁸ *Samen Werken, Samen Leven*. Coalitieakkoord tussen de Tweede Kamerfracties van CDA, PvdA en ChristenUnie. 7 februari 2007, 31.

¹²⁹ *Actieplan Krachtwijken. Van Aandachtswijk naar Krachtwijk*. Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ontwikkeling en Milieu, Juli 2007, 4.

¹³⁰ *Ambtsbericht*, Brouwer-Korf, 10.

oog, wellicht een resultaat van de bestaande denkbelden in Ondiep over de betrokken instanties.

Cultureel niveau

De jeugdoverlast en de exodus van ‘echte’ Ondiepers door de renovatie leidden ertoe dat de wijkbewoners desgevraagd Ondiep typeerden als een ‘uitstervende arbeiderswijk’.¹³¹ De bewoners legden de schuld hiervoor voornamelijk bij de woningcorporaties, de gemeente en de politie en deels bij de hangjeugd zelf. Deze externe attributie verstevigde het groepsgevoel van de wijkbewoners, dat sowieso al sterk ontwikkeld was door de hechte banden van bewoners. Deze banden berustten op het familiere karakter van de wijk (verschillende generaties waren er naast elkaar opgegroeid) en de gedeelde afkomst (Ondiepers zagen zich als bewoners van een ‘traditionele volks- of arbeidersbuurt’).

Er bestond in Ondiep een diepgewortelde afkeer van de politie, die als onmachtig gezien werd. Deze onmacht werd geïllustreerd door de bordjes met ‘Attentie buurtpreventie’ verspreid door de hele wijk. Deze overblijfselen uit de jaren 1990 waren het bewijs voor het bestaan van de buurtwacht, die de buurt met knuppels en honden veilig trachtte te houden.¹³² Hoewel de buurtwacht in 2007 al lang was afgeschaft, vormde het geringe succes in de aanpak van hangjeugd voor de bewoners een nieuw teken van onmacht van gemeente en politie om de veiligheid in Ondiep te verbeteren. Na de dood van Mulder werd er onder leiding van Gradus Kwartan wederom een ordedienst geformeerd, maar deze keer slechts om de stille tocht te begeleiden.¹³³

Contextueel niveau

De ergernissen aangaande de politie behelsden meer dan de veronderstelde geringe impact van haar handelen. In de periode 2004-2005 was er tot groot ongenoegen van de buurtbewoners geen wijkagent aangesteld voor Ondiep. Hierdoor konden de bewoners met hun alledaagse klachten alleen (telefonisch) terecht bij het politiebureau.¹³⁴ Na een geschreven verzoek vanuit de buurt werd er na twee jaar een nieuwe, permanente wijkagent benoemd. Dit gebrek aan een aanspreekpunt voor de wijkbewoners werd van politiewege gecompenseerd door de oprichting van Team Asterix. Deze *taskforce* werd opgericht om met

¹³¹ Van den Brink e.a., *Rellen in Ondiep*, 51.

¹³² Idem, 53.

¹³³ Van der Valk, ‘De reltoeristen zijn weg’. Verschillende bewoners van Ondiep opperde na de stille tocht de ordewacht vaker in te zetten in de wijk. Dit idee werd verworpen door de politie, wellicht bevreesd voor een praktijk van eigenrichting in de wijk.

¹³⁴ Van de Klomp e.a., ‘Riot management and community relations’, 310: Van de Klomp e.a. stelden in hun gesprekken met betrokkenen rondom de Ondiep rellen vast dat er sprake zou zijn van een ‘tendency to complain’ bij de buurtbewoners over met name de (in)actie van de politie.

een zerotolerancebeleid de overlast van hangjeugd te lijf te gaan. Na een succesvolle aanvangsfase verloor ook deze aanpak zijn impact op de overlast.¹³⁵

Niet alleen ten aanzien van de hangjeugdproblematiek werd een zero tolerance aanpak gekozen, ook illegale hennepcultuur werd hard aangepakt. Bewoners die betrappt werden op het verbouwen van hennepplanten werden uit hun huis gezet. Deze strategie werd misbruikt door de buurt door ongewilde burens te verlinken en zorgde er bovendien voor dat de politie – als uitvoerder van het beleid – nog impopulairder werd.¹³⁶ Een andere klacht van buurtbewoners die voor veel ergernis zorgde was de gebrekkige respons van de politie bij klachten uit de buurt. In veel gevallen zou er niet gereageerd worden op meldingen van overlast.¹³⁷ Deze klacht was in tegenspraak met de vaststelling van burgemeester Annie Brouwer-Korf, die stelde dat ‘op praktisch alle overlastmeldingen is gereageerd’.¹³⁸

Situationeel niveau

In de periode tussen het *flashpoint* en de ontbranding ervan een dag later bleek het contact tussen de Rijksrecherche (standaard ingeschakeld bij schietincidenten van de politie) en de familie van Mulder uiterst moeizaam. De agenten die na de schietpartij als eerste het huis van de familie van Mulder betraden, werden hardhandig door bekenden van de familie verwijderd. Ook in de buurt heerste er onrust. Het Openbaar Ministerie zou rapporteren dat er ‘een gespannen sfeer in de wijk heerste’, waarbij echter de openbare orde niet verstoord werd. Wel waren er enkele meldingen van verbale bedreigingen van agenten.¹³⁹

Hoewel de situatie in Ondiep de avond na het schietincident niet uit de hand liep, werd er tijdens het overleg de dag erna tussen de gemeente en de politie ‘geanticipeerd op openbare-orde-problematiek’.¹⁴⁰ Zo werd onder andere de mogelijkheden voor snelle bijstand en het risico van ‘reltoerisme’ geïnventariseerd. De informatiepositie van de politie werd als goed beoordeeld en op grond van de beschikbare informatie ‘kwam geen enkel dreigingsbeeld naar voren’.¹⁴¹ Mede hierdoor werd er door de politie niet opgeschaald en bleef inzet van de Mobiele Eenheid slechts op oproepbasis beschikbaar. De wijkagent die wel inzetbaar was in Ondiep verklaarde: ‘Het was niet raadzaam om gelijk de hele wijk blauw te verven, dus zijn

¹³⁵ Idem. Zie ook noot 10 in het artikel Van de Klomp e.a., ‘Riot management and community relations’.

¹³⁶ Van de Klomp e.a., ‘Riot management and community relations’, 310. Bij Van den Brink e.a. wordt het door een buurtbewoner omschreven als een ‘wanhopige zoektocht naar wietplantages’.

¹³⁷ Van der Valk, ‘Een wet tegen reltoerisme is lastig’.

¹³⁸ Vergelijk Van de Klomp, ‘Riot management and community relations’, 310 met *Ambtsbericht*, Brouwer-Korf, 8.

¹³⁹ Van den Brink e.a., *Rellen in Ondiep*, 29.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ Idem, 31.

wij met zijn tweeën de wijk ingegaan'.¹⁴² De twee wijkagenten kunnen 's middags in 'redelijk goede' omstandigheden contact onderhouden met de familie Mulder, maar als de buurtbewoners zich rond zeven uur gemengd hebben met harde-kernleden van FC Utrecht worden dezelfde wijkagenten doelwit van de gecombineerde agressie van buurtbewoners en hooligans.

Interactioneel niveau

De dood van Rinie Mulder kwam symbool te staan voor veel gevoelde grieven in Ondiep. De vrouw van Mulder had in de weken voorafgaand aan het schietincident veelvuldig tevergeefs de politie gebeld om melding te maken van overlast voor haar deur. De dag van het incident kwam Mulder samen met vriend Wallie (volgens getuigen in beschooten toestand) terug uit de kroeg. Vlak voor het huis van Mulder raakten beiden in conflict met vier minderjarige Turkse jongens, waarbij ze zich agressief gedroegen. Net toen de spanning weggeëbd was, kwamen twee meerderjarige broers als versterking de Turkse jongens helpen, waarop de situatie escaleerde. Mulder en Wallie werden geschopt en geslagen, ook toen ze op de grond lagen.¹⁴³

Mulder wist – met een bebloed gelaat – zijn huis te bereiken, en kwam terug met een honkbalknuppel. Juist op dat moment kwamen de twee motoragenten te plaats, waarop de situatie zich voltrok zoals die eerder in dit hoofdstuk beschreven is. Het lot van Rinie Mulder was voor verschillende groepen symbool voor misstanden in de wijk. De vele overlastmeldingen waar niet adequaat op gereageerd werd, de (Turkse) onhandelbare hangjeugd en de handelswijze van de toch al impopulaire politie maakten de dood van Mulder tot een *flashpoint*.

¹⁴² Ibidem.

¹⁴³ Charlotte Huisman, 'De kogel kwam toen iedereen ging' in: *Volkscrant* 7 september 2007.

The August 2011 Disorder¹⁴⁴

Grootschalige ongeregelheden zijn uiterst ontwrichtende gebeurtenissen voor een samenleving. De rellen van augustus 2011 in Engeland waren exemplarisch voor deze stelling. Een uit de hand gelopen protest tegen het doodschieten van de 27-jarige Mark Duggan door de politie in de Londense wijk Tottenham escaleerde in een ongekend tempo tot rellen en plunderingen in zesenzestig stedelijke gebieden in Engeland. Van Londen tot Manchester en van Birmingham tot Salford deden zich ongeregelheden voor, waarbij naar schatting 15.000 relschoppers betrokken waren.¹⁴⁵

De vijfdaagse rellen hadden een immense impact, die zich niet beperkte tot schade aan lijf of goed. De rellen waren live te volgen via de BBC, gingen de wereld over en lieten diepe sporen na in de Britse samenleving. De denktank *NHJ Strategic Consulting* concludeerde dat de August 2011 Disorder niet een louter Brits fenomeen geweest was. De ongeregelheden waren een Britse manifestatie van een internationaal fenomeen, waar groeiende onvrede over oneerlijke welvaartsverdeling, aangewakkerd door *social media* zou hebben geleid tot een ‘potentially culturally and political disruptive global moment’.¹⁴⁶ Deze internationale dimensie wordt onderschreven door Sophie Body-Gendrot. In haar comparatieve studie naar stedelijk geweld stelt zij dat de onlusten in Parijs van 2005 en Londen in 2011 beide de ‘confrontational dimension’ waren van de globalisering. Deze globalisering zou met name een eroderende invloed hebben (gehad) op sociale projecten van de Franse en Britse overheid.¹⁴⁷ In het geval van *Broken Britain* wees *NHJ* daarbij op de grote jeugdwerkloosheid, gebrek aan perspectieven en 500.000 ‘forgotten families’: alle ‘indictment(s) of decades of UK social policies’.¹⁴⁸

Premier David Cameron en andere politieke kopstukken zagen in de August 2011 Disorder niet het failliet van decennia tekortschietend Brits sociaal beleid. Op 11 augustus sprak Cameron in het Britse parlement van ‘criminality, pure and simple’.¹⁴⁹ Steve Reicher en Cliff Stott construeren aan de hand van deze en andere citaten van Cameron, maar ook van bijvoorbeeld vicepremier Nick Clegg (‘[the rioting] had nothing to do with the death of Mr Duggan’; het was ‘needless and opportunist theft and violence’) en het hoofd van de London

¹⁴⁴ Term afkomstig uit de titel van: *4 days in August. Strategic Review into the disorder of August 2011*, Metropolitan Police Service, Final Report, maart 2012.

¹⁴⁵ *After the Riots. The final report of the riots communities and victims panel*, The Riots Communities and Victims Panel, 28 maart 2012, 3.

¹⁴⁶ *Broken Britain: The riots one year on. Government, society, and citizen*, NHJ Strategic Consulting, mei 2012.

¹⁴⁷ Sophie Body-Gendrot, ‘Urban violence in France and England: comparing Paris (2005) and London (2011)’ in: *Policing and Society* 15 (2012) 1-20, aldaar 2.

¹⁴⁸ *After the Riots*, The Riots Communities and Victims Panel, 111 en *Broken Britain*, NHJ Strategic Consulting.

¹⁴⁹ Tim Hope, ‘Riots, pure and simple?’ in: *Criminal Justice Matters* 87 (2012) 2-4, aldaar 2.

Metropolitan Police Service (MPS) Adrian Hanstock ('[the protests] were hijacked by mindless thugs') het verklarende verhaal (narratief) van de Britse overheid. Een verband tussen de August 2011 Disorder en de sociale omstandigheden waarin de relschoppers verkeerden, werd ontkend en de rellen werden simpelweg gezien als 'reflect[ing] the moral deficiencies of the rioter and not the economic or political deficiencies of society'.¹⁵⁰

Dit narratief kreeg wetenschappelijke onderbouwing. Zo zag Bill Durodie in de August 2011 Disorder een duidelijke breuk met rellen uit het verleden. In de jaren 80 van de vorige eeuw was Groot-Brittannië getroffen door een grote manifestatie (qua aantallen deelnemers aanzienlijk groter dan in 2011) van maatschappelijke onrust. De relschoppers verenigden zich in deze rellen naar aanleiding van vrij eenduidige problematiek, bijvoorbeeld gewelddadig politieoptreden, massaontslagen of racisme. Geweldgebruik en vernielingen waren hierbij instrumenteel en hierin lag het grote verschil met de August 2011 Disorder. Durodie stelt dat bij de rellen van 2011 'looting the main, if not sole, rationale' was.¹⁵¹ Plunderingen waren hier geen instrument meer, maar eerder een definiërende handeling voor de relschoppers. In deze handeling bevestigden zij namelijk hun identiteit als consument. De bijna laconieke, massale plunderingen (meer dan 2.500 winkels) waren voor Durodie een bevestiging van de veranderde aard van de rellen: van ideologie naar identiteit.

Hoewel bij een reconstructie van een narratief het gevaar van selectief 'shoppen' in verklaringen van betrokkenen op de loer ligt, vormt het werk van Stott en Reicher op zijn minst een aanbeveling voor een gedifferentieerde beschouwing van de August 2011 Disorder.¹⁵² Een dergelijke beschouwing begint bij de onderkenning dat er zich in de periode van 4 tot 9 augustus 2011 in de zesenzestig betrokken gebieden verschillende fenomenen gelijktijdig hebben voorgedaan. Direct betrokkenen, zowel politie als burgers, stellen in verschillende onderzoeken dat de 15.000 relschoppers een uiterst heterogene groep vormden. Vrijgegeven statistieken van het *Ministry of Justice* van vervolgte verdachten bevestigden bovendien dat variabelen als etniciteit, leeftijd en strafbald geen verklarende waarde hadden bij een analyse van relschoppers die deelnamen aan de August 2011 Disorder.¹⁵³

¹⁵⁰ Reicher en Stott, *Mad mobs and Englishmen*.

¹⁵¹ Bill Durodie, 'The changing nature of riots in the contemporary metropolis from ideology to identity. Lessons from the recent UK riots' in: *Journal of risk research* 15 (2012) 347-354, aldaar 350.

¹⁵² Het werk van Stott en Reicher is niet onverdeeld positief ontvangen. Met name de claim van hun laatste hoofdstuk, om te achterhalen 'what actually went wrong' kreeg het terecht te verduren in de recensie van P.A.J. Waddington (niet te verwarren met David P. Waddington), in P.A.J. Waddington, 'Mad mobs and Englishmen? Myths and realities of the 2011 riots' Book review in: *Policing* 6 (2012) 221-224.

¹⁵³ *Statistical bulletin on the public disorder of 6th to 9th August 2011 – February 2012 update*, Ministry of Justice, 23 februari 2012.

Deze inzichten hebben onderzoekers genoopt tot het zoeken naar andere criteria. Het National Centre for Social Research introduceerde een alternatief criterium, dat direct verbonden was met de handelingen van bij de rellen aanwezige individuen. Met andere woorden, getracht werd te begrijpen ‘*who they* [de relschoppers] *were* in terms of *what they did*’, hetgeen leidde tot verschillende ‘typologieën van betrokkenheid’.¹⁵⁴ In deze scriptie wordt dat inzicht gecombineerd met onderzoeken naar de motivaties van de betrokken relschoppers.¹⁵⁵

Deze combinatie – verder uitgewerkt in hoofdstuk 3 – resulteert in vijf typologieën: de wraakzuchtige relschopper, de sensatiezoekende relschopper, de crimineel georganiseerde relschopper/plunderaar, de opportunistische plunderaar en de toekijkers/niet-betrokkenen. Aan de hand van deze typologieën kan inzichtelijk worden gemaakt waarom zich (vrijwel) gelijktijdig op verschillende plekken in Engeland verschillende reltypen manifesteerden. Onderliggende aanname hierbij is dat de mate waarin een type relschopper aanwezig is bij een rel de verschijningsvorm van die rel bepaalt. Ik deel daarbij wel de kanttekening van het Riots Communities and Victims Panel dat individuele relschoppers soms in verschillende typologieën passen en dat de verschillende typen relschoppers zich in sommige gevallen in eenzelfde rel kunnen begeven.¹⁵⁶

Voor deze scriptie gaat het te ver om voor alle zesenzestig gebieden afzonderlijk de ongeregeldheden te behandelen. Daarom beperk ik mij tot de analyse van vier verschillende casus. In elk van deze casus (de Londense wijken Haringey (waaronder Tottenham valt), Ealing en Enfield en de Noord-Engelse stad Leeds) hadden de verschillende typen relschoppers een wisselend aandeel, waardoor er in deze gebieden duidelijk verschillende ongeregeldheden hebben plaatsgevonden. Voorafgaand aan een analyse van de vier casussen, wordt eerst aandacht besteedt aan de toepassing van het Waddington Model op de August 2011 Disorder. In dit gedeelte wordt de Disorder wel als monolithisch geheel behandeld, omdat de getroffen buurten veel omstandigheden en grieven gemeenschappelijk hadden. Met name wordt ingezoomd op Tottenham, omdat zich daar op 6 augustus het *flashpoint* van de August 2011 Disorder voordeed, twee dagen na de dood van Mark Duggan.

¹⁵⁴ *The August Riots in England. Understanding the involvement of young people*, National Centre for Social Research, November 2011, 25.

¹⁵⁵ Als voorbeelden voor dergelijke studies kunnen gelden: *5 days in August. An interim report on the 2011 English riots*, The Riots Communities and Victims Panel, 28 november 2011; *The August Riots in England. Understanding the involvement of young people*, National Centre for Social Research, November 2011; *Putting a point across. Young people's perspectives of the summer riots*, One Support, maart 2012 en *Reading the riots. Investigating England's summer of disorder*, The Guardian en London School of Economics.

¹⁵⁶ *5 days in August*, The Riots Communities and Victims Panel, 35.

Toepassing van het Waddington Model op de August 2011 Disorder

Structureel niveau

Geconfronteerd met de vraag welke factoren ‘belangrijk’ en ‘zeer belangrijk’ waren geweest bij het ontstaan van de August 2011 Disorder, waren de vier meest gegeven antwoorden ‘poverty’, ‘policing’, ‘government policy’ en ‘unemployment’.¹⁵⁷ Veel van de geïnterviewden (bestaande uit hulpverleners, buurtbewoners en relschoppers) gaven bovendien aan dat de ongeregelde heden een uiting waren geweest van gevoelde ‘inequality and injustice’.¹⁵⁸ De moeizame, soms ronduit slechte verhouding tussen buurtbewoners en politie komt bij het *interactionele niveau* aan bod, na de andere drie bestanddelen.

Het is lastig een causaal verband aan te tonen tussen sociaal-economische ongelijkheid en de August 2011 Disorder. Het is immers niet zo dat in alle armste gebieden van Engeland rellen uitbraken. Desalniettemin schetsen de sociaal-economische profielen van de getroffen wijken een context die mijns inziens noodzakelijk is voor een goed begrip van de achtergrond van de rellen.¹⁵⁹ Uit onderzoek van het Institute for Public Policy Research (IPPR) naar verschillende indicatoren van armoede en deprivatie komt namelijk een beeld naar voren waaruit blijkt dat verreweg de meeste van de door de ongeregelde heden getroffen gebieden (ver) onder het nationale gemiddelde scoren voor wat betreft (jeugd)werkloosheid, opleidingsniveau, jeugdarmoede en huisvesting.¹⁶⁰ De problematiek in de gebieden met een ‘concentrated geographical disadvantage’ bleek bovendien dermate hardnekkig, dat sommige auteurs hiervoor de term ‘permanent recession’ gebruiken.¹⁶¹

De gemiddelde werkloosheid in Groot-Brittannië bedroeg in 2010 7,7% en voor de groep 16- tot 24-jarigen 19,3%. In december 2011 was dit percentage nog eens met 2,2 procentpunt gestegen en bedroeg het met 22,5% het hoogste niveau sinds 1986.¹⁶² Met uitzondering van Croydon (wijk in Londen), Gloucester en Bristol lag de werkloosheid in alle door de rellen getroffen gebieden hoger dan het landelijk gemiddelde. Significanter waren de cijfers voor jeugdwerkloosheid, die in de getroffen gebieden veelal substantieel hoger lagen dan het toch al hoge landelijke gemiddelde. Uitschieter vormde de zwaar getroffen wijk Haringey, met een jeugdwerkloosheid van bijna twee keer het landelijk gemiddelde.¹⁶³

Niet alleen van de getroffen gebieden is een sociaal-economisch profiel op te stellen,

¹⁵⁷ *Reading the riots*, The Guardian en London School of Economics, 11.

¹⁵⁸ *Idem*, 24.

¹⁵⁹ *After the Riots*, The Riots Communities and Victims Panel, 18.

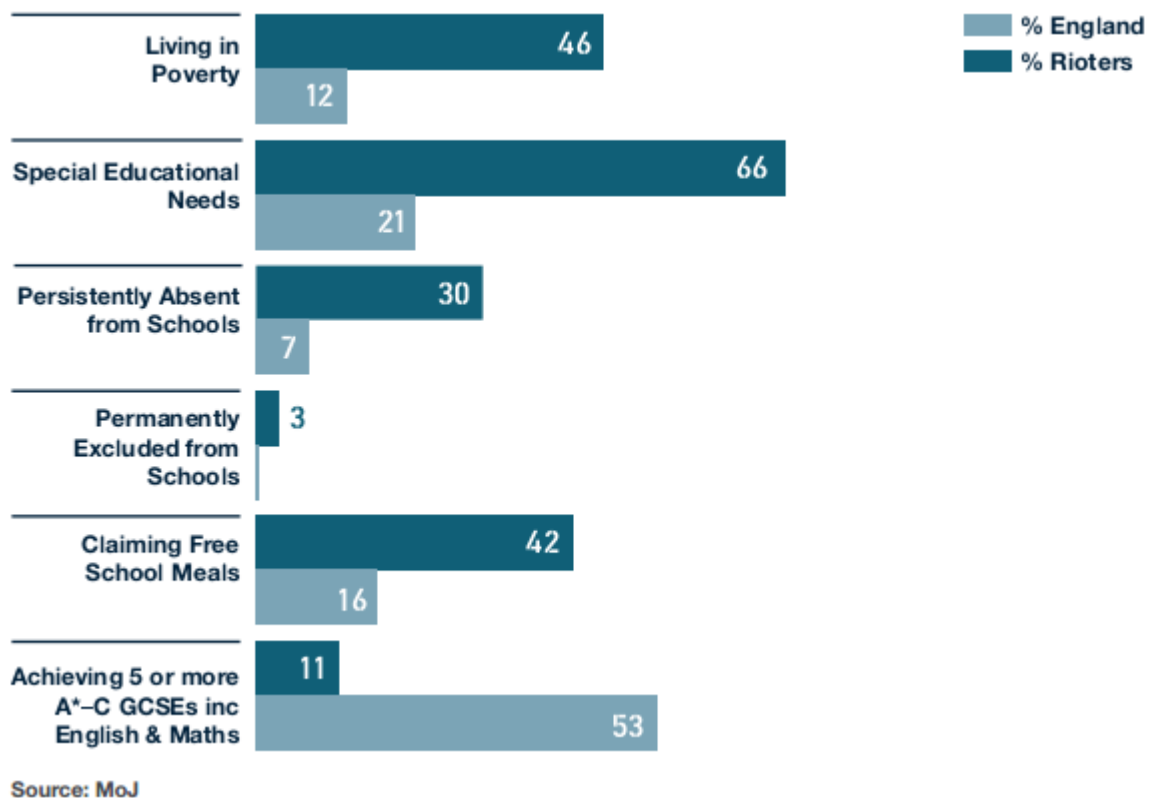
¹⁶⁰ *Exploring the relationship between riot areas and deprivation – an IPPR analysis*, Institute for Public Policy Research, 16 augustus 2011.

¹⁶¹ *Urban disorder and gangs*, Runnymede Trust, 8.

¹⁶² *After the Riots*, The Riots Communities and Victims Panel, 59.

¹⁶³ *Exploring the relationship between riot areas and deprivation*, Institute for Public Policy Research.

ook voor de daders. Een poging hiertoe is ondernomen door het statistisch bureau van *The Home Office*. Van de voor de rechtbank verschenen verdachten voor aan de rellen gerelateerde criminaliteit was 36% uitkeringsgerechtigd, daar waar het Britse gemiddelde 12% bedroeg. Bovendien was 64% van alle verdachten afkomstig uit de twintig armste gebieden van Groot-Brittannië, tegenover 3% uit de twintig rijkste.¹⁶⁴ Onderstaande grafiek van het *Ministry of Justice* brengt verschillende aspecten van de ‘socio-economic status’ van de 10- tot 17-jarige verdachten in beeld:¹⁶⁵

Figuur 2 Deze tabel van de Ministry of Justice vergelijkt de sociaal-economische positie van verdachten van de August 2011 Disorder met die van de gemiddelde Brit.

Politiek/Ideologisch niveau

Veel geïnterviewde relschoppers stelden achteraf dat de August 2011 Disorder voor hen een podium was geweest om hun normaal niet gehoorde stem te kunnen laten horen. Een veel gevoeld, maar onduidelijk gedefinieerd onrecht maakte dat veel (jonge) relschoppers het nodig achtten ‘een punt te maken’. Of, zoals verwoord door de 19-jarige Freddie: ‘young people had to actually stand up and actually do something because they’re not being heard by

¹⁶⁴ Rogers, Simon, ‘England riots: was poverty a factor?’ in: *The Guardian* 6 december 2011. Geraadpleegd 21 oktober 2012, <http://www.guardian.co.uk/news/datablog/2011/aug/16/riots-poverty-map-suspects>.

¹⁶⁵ *After the Riots*, The Riots Communities and Victims Panel, 20.

the higher rankings'.¹⁶⁶ Hoewel veel jongeren na de rellen aangaven dat ze niet dachten dat de rellen hun levens positief hadden veranderd, waren ze tegelijk ook niet overtuigd dat vreedzame alternatieven hen meer zouden hebben geholpen. Veelzeggend is dat 81% van de geïnterviewden in het *Reading the Riots*-project dacht dat de rellen zich zouden herhalen.¹⁶⁷ Bij de rellen ingezette agenten onderschreven deze voorspelling, waarbij veel agenten de naar hun verwachting in de toekomst verder verslechterende economische en sociale omstandigheden als reden opgaven.¹⁶⁸

Het gevoel niet gehoord te worden door politiek en overheid viel samen met een gebrek aan perspectief, onder meer op de arbeidsmarkt. Veel jongeren voelden zich hierdoor onrechtvaardig behandeld, wat vaak resulteerde in een gevoel van vervreemding van de Britse maatschappij.¹⁶⁹ Op twee verschillende manieren speelde de Britse overheid een rol bij deze perceptie. Ten eerste was er de betrokkenheid van politici en media bij verschillende corruptieschandalen (bijvoorbeeld de declaratie-fraude van parlementsleden en het af luisterschandaal rondom *News of the World*) waardoor verschillende instituties hun geloofwaardigheid hadden verloren.¹⁷⁰ Daarnaast waren veel jongeren verontwaardigd over de bezuinigingen van de Britse overheid, die met name 'zachte' initiatieven om jeugdwerkloosheid en schoolverlaten tegen te gaan, getroffen hadden. Hoewel de Britse overheid het peil van de jeugdwerkloosheid 'een schandaal' noemde, raakte het bezuinigingspakket ter waarde van 6 miljard pond uit 2010 met name experimentele projecten om jongeren aan het werk te krijgen hard.¹⁷¹ De effecten hiervan werden versterkt door de afschaffing van de zogenaamde *Education Maintenance Allowance* (EMA), een toelage voor studenten. Hiermee werd studeren fors duurder, hetgeen in december 2010 al tot omvangrijke protesten leidde.¹⁷² Veel jongeren koppelde de noodzaak van forse bezuinigingen aan de verschillende (corruptie)schandalen ('culture of greed'), wat leidde tot een negatief beeld van de autoriteiten en de bevestiging dat hun problematiek niet serieus genomen werd.

¹⁶⁶ *Putting a point across*, One Support, 25.

¹⁶⁷ *Reading the riots*, The Guardian en London School of Economics, 4.

¹⁶⁸ Paul Lewis en Tim Newburn, 'Reading the Riots study reveals police fears over further unrest' in: *The Guardian* 1 juli 2012. Geraadpleegd op 23 november 2012: <http://www.guardian.co.uk/uk/2012/jul/01/reading-the-riots-police-fears>.

¹⁶⁹ *Reading the riots*, The Guardian en London School of Economics, 24.

¹⁷⁰ *The August Riots in England*, National Centre for Social Research, 42.

¹⁷¹ *Youth Unemployment. A policy briefing*, The Young Foundation, juli 2011. Geraadpleegd 20 december 2012: http://www.ncvys.org.uk/UserFiles/Catalyst_Briefing_on_Youth_Unemployment.pdf.

¹⁷² Een reportage over de protesten is te zien op: <http://www.bbc.co.uk/news/education-11984821>. Geraadpleegd op 20 december 2012.

Cultureel niveau

Onder veel relschoppers heersten er erg concrete opvattingen over bijvoorbeeld plunderingen. Verschillende geïnterviewde relschoppers gaven als motivatie voor hun handelen eenvoudigweg ‘verveling’ of een ‘hang naar opwinding’.¹⁷³ Deze tamelijk onverschillige houding kwam voort uit een moraliteit gebaseerd op de opvatting dat plunderen geen intrinsiek crimineel gedrag zou zijn.¹⁷⁴ Met name de kans om ‘free stuff’ te bemachtigen werd door een aanzienlijke groep niet als fout gezien: ‘It’s like if you find money on the floor and you pick it up and put in your pocket [...] All sorts of people did it, if they are bad for that, that’s up to you; you don’t know the reasons for it’.¹⁷⁵ Deze opvatting stond niet op zichzelf. Gecombineerd met een materialistische cultuur waarin velen hun identiteit ontlenden aan goederen, vormden deze factoren een verklaring voor de massale plunderingen: ruim 50% van alle delicten tijdens August 2011 Disorder was gerelateerd aan plunderingen. In dit verband veelzeggend is dat een ruime meerderheid van de geplunderde winkels ondernemingen met *high end*-goederen betrof.¹⁷⁶

Wat betreft de selectie van doelwitten bestond er ook een zekere morele ordening: sommige slachtoffers waren meer legitiem dan andere. Zo was er bijvoorbeeld minder verontwaardiging over het plunderen van grote ketens dan van lokale middenstanders, en waren berovingen minder geaccepteerd dan plunderingen. De minste acceptatie bestond voor fysiek geweld, met name tegen zwakkeren. Er bestond overigens ook een opvatting dat al het gedrag tijdens de rellen een acceptabele reactie was op de dood van Mark Duggan en andere sociale misstanden, zoals die hierboven omschreven zijn.¹⁷⁷

Contextueel niveau

‘Policing’ werd als factor bij het ontstaan de August 2011 Disorder door 85% van de ondervraagden bij het *Reading the Riots*-project als ‘belangrijk’ of ‘heel belangrijk’ bestempeld. Bij grote groepen in de verschillende getroffen steden bestond er een grote afkeer, soms zelfs haat voor de politie – door sommigen aangeduid als de ‘biggest gang out there’.¹⁷⁸ De vaak slechte verhoudingen tussen buurtbewoners en politie werden met name veroorzaakt door het veel bekritiseerde *stop-and-search* beleid. Met de Terrorism Act 2000 –

¹⁷³ *The August Riots in England*, National Centre for Social Research , 46.

¹⁷⁴ Volgens het National Centre for Social Research was er ook een grote groep die rellen wel als intrinsiek crimineel gedrag zag en dus alle relschoppers veroordeelde. Dit deel van de geïnterviewde jeugd voelde vaak wel een band met hun gemeenschap en zagen in dat ze wat te verliezen hadden bij deelname aan de rellen (bijvoorbeeld hun baan, vrijwilligerswerk, etc.).

¹⁷⁵ *The August Riots in England*, National Centre for Social Research , 50.

¹⁷⁶ *After the Riots*, The Riots Communities and Victims Panel, 9.

¹⁷⁷ *The August Riots in England*, National Centre for Social Research , 50.

¹⁷⁸ *Reading the riots*, The Guardian en London School of Economics , 18.

geamendeerd na de aanslagen van 2005 in Londen – werd de voorwaarde van ‘reasonable suspicion’ voor een *stop-and-search* losgelaten.¹⁷⁹ De toepassing van deze ingrijpende maatregel werd na de aanslagen van 2005 in Londen sterk uitgebreid, waarbij met name het Aziatische en het zwarte bevolkingsdeel disproportioneel geconfronteerd werden met de sterk gestegen controles, een stijging van respectievelijk 277% en 322% alleen al in 2008.¹⁸⁰ Deze cijfers lijken te duiden op een praktijk van *ethnic profiling*, een praktijk waarvan in ieder geval bij etnische minderheden het gevoel bestond dat die werkelijkheid was.¹⁸¹ Bovendien werden de *searches* vaak ervaren als ‘respectloos’ en als een hinderlijk inbreuk op de persoonlijke levenssfeer.¹⁸² In januari 2011 werd paragraaf s44 (waarin ‘reasonable suspicion’ als voorwaarde voor een *stop-and-search* werd losgelaten) uit de Terrorism Act 2000 door het Europese Hof voor Rechten van de Mens als onrechtmatig beoordeeld, waarna een overgangsperiode intrad waarin de Britse autoriteiten niet zeker wisten of de paragraaf nog te gebruiken was.¹⁸³

In Haringey (stadsdeel waarin Tottenham ligt) met een niet-blank bevolkingsdeel van 48,7% speelde deze problematiek uiteraard ook: sommige jongeren verklaarden soms wel tot drie maal per dag gecontroleerd te worden. In april en juni 2011 werden in Haringey 6.894 *stop-and-searches* uitgevoerd, waarvan slechts 1,3% tot een veroordeling leidde. Het was echter niet alleen het aantal *searches* wat tot beroering bracht; ook de ‘vernederende’ wijze waarop deze uitgevoerd werden, stuitten velen tegen de borst.¹⁸⁴ De verhoudingen tussen de politie en buurtbewoners stonden in Haringey toch al onder druk vanwege de (zwarte) doden door politieoptreden of in detentie, waarvan de dood van David Emanuel (beter bekend als rapper Smiley Culture) op 15 maart 2011 het meest recente voorbeeld was.¹⁸⁵ Het vertrouwen van de buurtbewoners in de Independent Police Complaints Commission (IPCC) –

¹⁷⁹ Hoewel in naam een contraterorisme maatregel bleek deze bevoegdheid niet te leiden tot aan terrorisme gerelateerde arrestaties. Zo hadden de meer dan 100.000 *searches* uit 2009 in geen enkel geval geleid tot een aan terrorisme gerelateerde arrestatie. Alpa Parmar, ‘Stop and search in London. Counter-terrorist or counter-productive?’ in: *Policing and Society* 21 (2011) 369-382, aldaar 370.

¹⁸⁰ Parmar, ‘Stop and search in London’, 370.

¹⁸¹ In verschillende wetenschappelijke artikelen worden deze gevoelens ondersteund door (empirisch) onderzoek, bijvoorbeeld in Parmar, ‘Stop and search in London’ en Paul Quinton, ‘The formation of suspicions. Police stop and search practices in England and Wales’ in: *Policing and Society* 21 (2011) 357-368.

¹⁸² *After the Riots*, The Riots Communities and Victims Panel, 24.

¹⁸³ Parmar, ‘Stop and search in London’, 371.

¹⁸⁴ Reicher en Stott, *Mad mobs and Englishmen*.

¹⁸⁵ *Update on the independent investigation into the death of David Emanuel (Smiley Culture)*, Independent Police Complaint Commission, geraadpleegd op 12 december 2012: http://www.ipcc.gov.uk/news/Pages/pr_290711_davidemanuelupdate.aspx?auto=True&11link=pages%2Fnews.aspx&11title=News%20and%20press&12link=news%2FPages%2Fdefault.aspx&12title=Press%20Releases.

verantwoordelijk voor de onderzoeken naar politiedoden – was na deze zaak sterk verminderd, hetgeen al geleid had tot protesten bij het gebouw van Scotland Yard.¹⁸⁶

Situationeel niveau

Op 4 augustus werd Mark Duggan doodgeschoten door leden van een speciale politie-eenheid gedurende *Operation Trident*, een operatie gericht tegen *gun crime* in de zwarte gemeenschap.¹⁸⁷ Tijdens een poging Duggan te arresteren in zijn voertuig werd hij onder onduidelijke omstandigheden doodgeschoten door de politie. De zaak werd conform politieprotocol doorverwezen naar de IPCC, waardoor de Metropolitan Police Service (MPS) over het onderzoek geen mededelingen mocht doen.¹⁸⁸ De dag na het incident verscheen er in de *Daily Telegraph* een artikel waarin een anonieme IPCC-woordvoerder geciteerd werd: ‘we understand the officer was shot first before the male [Duggan] was shot’.¹⁸⁹ Later zou de plaatsvervangend voorzitter van de IPCC zijn excuses maken voor deze foutieve berichtgeving, toen duidelijk was geworden dat het wapen van Duggan niet gebruikt was tijdens het incident. Het beeld van een ‘well-known gangster’ die de politie aangevallen zou hebben, had echter al in de media en in Tottenham postgevat.

Dit beeld strookte niet met het beeld wat velen in de wijk van Duggan hadden. Duggan werd daar omschreven als een ‘peacemaker’ en was voor veel buurtbewoners een bekend gezicht. Er ontstonden diensgevolge vele geruchten over de schietpartij op onder meer sociale media (er werd gesproken over een ‘assassination’ en ‘execution’). Deze geruchten werden door de terughoudende IPCC en de MPS niet weerlegd. De verontwaardiging over de onjuiste verklaring van de IPCC die Duggan als schuldige leek aan te wijzen, werd bovendien verder versterkt door de gebrekkige communicatie van de politie en IPCC met de familie van Duggan.

Op een ochtendbijeenkomst op 6 augustus werd de *Borough Commander* van de MPS op de hoogte gesteld van de heersende onrust in Tottenham ontstaan door de frustratie over de gebrekkige en in de ogen van de buurt foutieve informatievoorziening over de dood van Duggan.¹⁹⁰ Een deel van de buurtbewoners zou bovendien het plan hebben opgevat een wake te houden voor Duggan bij het politiebureau. Tottenham had overigens al eens eerder het decor gevormd voor omvangrijke onlusten na de dood van een zwarte buurtbewoonster

¹⁸⁶ Reicher en Stott, *Mad mobs and Englishmen*.

¹⁸⁷ *4 days in August*, Metropolitan Police Service, 20.

¹⁸⁸ *5 days in August. An interim reports*, The Riots Communities and Victims Panel, 40.

¹⁸⁹ ‘Man killed in shooting incident involving police officer’, in: *The Telegraph* 4 augustus 2011, geraadpleegd op 13 november 2012: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/crime/8682655/Mark-Duggan-killed-in-shooting-incident-involving-police-officer.html>.

¹⁹⁰ Reicher en Stott, *Mad mobs and Englishmen*.

tijdens een huiszoeking, de zogenaamde Broadwater Farm riot in 1985.¹⁹¹ Dit alles, zo werd aan de politie gemeld, kon wel eens de voedingsbodem vormen voor een nieuwe rel.¹⁹²

Interactioneel niveau

Rond zes uur in de avond van 6 augustus verzamelde zich een groep buurtbewoners bij het politiebureau van Tottenham, met in hun midden verschillende leden van de Black Independent Advisory Group (BIAG). Dit vertegenwoordigingsorgaan van buurtbewoners fungeerden in deze en andere situaties als vast aanspreekpunt voor de autoriteiten, maar was deze keer meegekomen om te protesteren tegen de handelwijze van de politie, met name de tekortschietende communicatie met de familie Duggan.¹⁹³ Een van hen was aangewezen als woordvoerder en zij eiste een gesprek met een hooggeplaatste politiefunctionaris. De *Borough Commander* had ingeschat dat zijn aanwezigheid bij de vriendschappelijke voetbalwedstrijd tussen Tottenham Hotspur en Athletic Bilbao gewenst was en was derhalve niet aanwezig. Daarop wilden *Inspector French* en daarna *Chief Inspector Adelekan* de vrouw te woord staan. Adelekan werd door een deel van de demonstranten bij het naar buiten komen van het politiebureau onthaald met leuzen als ‘murderer’ en werd net als French niet geaccepteerd als gesprekspartner.¹⁹⁴ De woordvoerder kwam om kwart voor acht tot een afspraak met de MPS, die haar toezegde dat er binnen een uur een hogergeplaatste politiefunctionaris zou komen. Vijftig minuten na deze afspraak verliet een gedeelte van de demonstranten (inclusief de woordvoerder) gelijktijdig het terrein voor het politiebureau. Na vertrek van de groep besloot de politie een beschermend cordon van agenten te formeren rondom het politiegebouw.¹⁹⁵

Tot dit punt zijn de beschouwingen van de MPS en van het Riots Communities and Victims Panel congruent. De MPS vermeldt echter niet het incident wat volgens het Panel de escalatie veroorzaakte.¹⁹⁶ In het gedrang dat rond het cordon ontstond zou namelijk een

¹⁹¹ De gebrekkige communicatie wordt uitgebreid behandeld in een rapport van de IPCC: *Report of the investigation into a complaint made by the family of Mark Duggan about contact with them immediately after his death, Independent Police Complaint Commission, 27 februari 2012*. Dit rapport is openbaar, in tegenstelling tot het rapport over de daadwerkelijke toedracht van de dood van Duggan.

¹⁹² Verwijzing naar de Broadwater Farm riots wordt ook gemaakt in het rapport van de Metropolitan Police Service: *4 days in August*, Metropolitan Police Service, 29.

¹⁹³ Van overheidswege was bijvoorbeeld nog niet officieel meegedeeld aan de ouders dat hun zoon was overleden. Naast gebrekkige communicatie tussen de IPCC en de MPS had dit te maken met de angst voor de reactie van de ouders en andere aanwezigen aldaar die wellicht de situatie zouden kunnen doen escaleren.

¹⁹⁴ *4 days in August*, Metropolitan Police Service, 32.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ Ook in Reicher en Stott, *Mad mobs and Englishmen* wordt dit incident genoemd als *trigger* van het geweld. Bovendien circuleerde op de social media het gerucht dat de politie een meisje in elkaar geslagen zou hebben bij een tot dan toe vreedzaam verlopen protest.

meisje ten val zijn gebracht.¹⁹⁷ Een ooggetuige verklaarde: ‘She was just there because she wanted her voice to be heard. Everyone ran, she didn’t. A group of officers, I think four or five, surrounded her. The police, just numerous times, hit her’.¹⁹⁸ Met dit incident escaleerde de situatie snel: er werden verschillende projectielen richting de politie gegooid en twee politieauto’s gingen in vlammen op. De politie was volledig overdonderd door de massale agressie en zou vrijwel de hele avond en nacht niet kunnen ingrijpen tegen het massale geweld.

Het uit de hand lopen van de wake vormde uiteindelijk het *flashpoint* voor de August 2011 Disorder. Dit *flashpoint* kwam symbool te staan voor de onbetrouwbaarheid van de IPCC, van het nog steeds bij de politie latent aanwezige racisme en voor de te gewelddadige behandeling van burgers. De IPCC en de MPS bleken door een zelf opgelegd spreekverbod niet in staat de geruchten over de toedracht van de dood van Mark Duggan de kop in te drukken. De enige vrijgegeven verklaring van de IPCC bleek bovendien onjuist, wat de verontwaardiging alleen maar deed toenemen. De gebeurtenissen riepen daarnaast bij de inwoners van Tottenham herinneringen op aan recente en minder recente (zwarte) doden door politiegeweld.

¹⁹⁷ *5 days in August. An interim reports*, The Riots Communities and Victims Panel, 41.

¹⁹⁸ Reicher en Stott, *Mad mobs and Englishmen*.

3. Verschillende relschoppers, verschillende rellen

In dit laatste hoofdstuk staat de verschijningsvorm van de rel centraal. De voorgaande hoofdstukken hebben aangetoond hoe spanningen en (gepercipieerde) misstanden gesymboliseerd kunnen worden in een *flashpoint*, met in de bestudeerde gevallen ontbranding van het *flashpoint* als gevolg. De daarop volgende rel blijkt echter verschillende vormen aan te kunnen nemen, een verschil dat in dit hoofdstuk verklaard zal worden vanuit de aanname dat de mate waarin een apart type relschopper aanwezig is bij een rel de verschijningsvorm van die rel bepaalt. Hiertoe wordt begonnen met een verkenning van verschillende, al bestaande typologieën van relschoppers in de Nederlandse en Engelse onderzoekspraktijk. Vooraf moet worden opgemerkt dat de Engelse onderzoekspraktijk op dit gebied aanmerkelijk rijker is en daardoor meer gegevens heeft opgeleverd. In Engeland bestaat er een sterkere traditie van onderzoek naar relschoppers waarbij de relschoppers niet slechts passief object van onderzoek zijn, maar waar ook met behulp van interviews gegeven motivaties en persoonlijke achtergronden onderzocht worden. Aan de hand hiervan heeft het National Centre for Social Research een alternatieve typologie ontwikkeld, die na de behandeling van de Nederlandse typologieën als alternatief verkend wordt.¹⁹⁹

Daarna kom ik tot een samenvoeging van al deze typologieën tot vijf typen relschoppers. Vervolgens zal ik op basis van de overheersende aanwezigheid van de wraakzuchtige relschopper, de sensatiezoekende relschopper, de opportunistische plunderaar, de toekijkers/ niet-betrokkenen dan wel de crimineel georganiseerde relschopper/ plunderaar de verschillende relvormen ten tijde van de August 2011 Disorder, de Telegraafrellen en de rellen in Ondiep verklaren.

Verschillende typologieën Nederlandse typologieën

De door de Politieacademie opgestelde typologie in *Rellen om te rellen* is gebaseerd op een door de autoriteiten (politie en andere betrokken overheidsfunctionarissen) samengestelde lijst waarop zich de namen bevinden van de vijftig meest notoire ordeverstoorders. Op basis hiervan is een algemeen profiel opgesteld. Opvallende eigenschappen van de notoire ordeverstoorder zijn dat hij zeer waarschijnlijk (94%) man is, van gemiddeld 27-jarige leeftijd. Daarnaast heeft hij gemiddeld genomen in de periode van zes jaar voorafgaand aan het onderzoek (uitgevoerd in 2009) zevenentwintig politiecontacten gehad, waarvan 30% aan openbare orde gerelateerd. Ook opvallend is dat 70% van de incidenten waarbij de notoire

¹⁹⁹ *The August Riots in England*, National Centre for Social Research.

ordeverstoorder betrokken is, plaatsvinden in de politieregio waar hij woonachtig is. Dit duidt op een geringe geografische mobiliteit van de ordeverstoorder. Zevenenveertig van de vijftig geselecteerde individuen hebben bovendien een strafblad met gemiddeld een criminele carrière van negen jaar.²⁰⁰ Deze algemene daderekenmerken zijn te specificeren voor een drietal dadertypen: de wijkverstoorder, de activist en de hooligan, elk met specifieke kenmerken.

De groep door Van Leiden c.s. onderzochte hooligans bestaat uitsluitend uit mannen, met een opvallend gevarieerde leeftijd. Een verklaring voor het uiteenlopen van de leeftijden is de onderverdeling binnen de harde kern van hooligans in een oude en jonge kern, waarin over het algemeen het individu maar geleidelijk aan minder actief wordt.²⁰¹ De gemiddelde hooligan heeft door zijn lange betrokkenheid bij een harde kern een groot aantal politiecontacten, waarvan de meeste gerelateerd zijn aan de openbare orde. Opvallende kenmerken van harde kernleden zijn verder de sterke organisatiegraad, de grote bereidheid tot geweldgebruik en een overmatig cocaïnegebruik. Bovendien zijn hooligans als enige groep aanwezig bij zowel incidentgestuurde, als massa- en afspraakgestuurde ordeverstoringen.²⁰² Een studie van het IVA Tilburg naar profielen van ‘verdachten van voetbal gerelateerde geweldscriminaliteit’ (let wel: niet dezelfde als notoire hooligans, het kunnen ook incidentele relschoppers zijn) heeft aangetoond dat de onderzochte individuen vrijwel allemaal (81 van de 86 onderzochte gevallen) dezelfde etnische achtergrond hadden: autochtoon Nederlands. In dezelfde studie werd ook het opleidingsniveau bekeken (55% volgde hoogstens lager of middelbaar beroepsonderwijs) en de arbeidssituatie (best vertegenwoordigde groepen: 11,6% werkloos, 26,7% studierend en 40,7% arbeider).²⁰³ Dergelijk onderzoek naar sociaal-economische achtergronden van relschoppers is uniek voor de Nederlandse praktijk.

De andere typen relschoppers die worden onderscheiden in de Nederlandse praktijk (wijkverstoorders en activisten) moeten het stellen zonder verkennende sociaal-economische onderzoeken. Dit kan deels worden verklaard door een algeheel tekort aan dergelijke onderzoeken voor de Nederlandse praktijk, en deels door de focus in de literatuur op hooligans. Illustratief hiervoor is de eerder genoemde lijst van vijftig notoire ordeverstoorders opgesteld door de politie – waarop de studie van Van Leiden gebaseerd is – waarin 35 van de

²⁰⁰ Van Leiden e.a., *Rellen om te relen*, 15-16.

²⁰¹ Een voorbeeld van een onderverdeling van een harde kern is de organisatie van de harde kern van Feyenoord. De oude garde SCF (Sport Club Feyenoord), opgekomen tijdens de jaren tachtig is inmiddels versterkt met de nieuwere, gewelddadigere FIIIR (Feyenoord derde generatie Rotterdam, vanaf midden jaren negentig).

²⁰² Van Leiden e.a., *Rellen om te relen*, 96-97.

²⁰³ S. Bogaerts., A.C. Sappens en M.Y. Bruisma, *De bal of de man? Profielen van verdachten van voetbal gerelateerde geweldscriminaliteit* (Tilburg 2003) 89-91.

50 plaatsen gevuld worden door hooligans.

Wijkverstoorders zijn als groep slechts aanwezig bij incidentgestuurde rellen. De wijkverstoorder is het jongst (gemiddeld 23 jaar) van de drie typen ordeverstoorders en heeft een beperkte actieradius. Wijkverstoorders hebben een uiteenlopend antecedentenpatroon, variërend van vermogensdelicten tot geweldsdelicten (niet alleen gerelateerd aan de openbare orde). De werkwijze van groepen wijkverstoorders is aanzienlijk minder gestructureerd en professioneel dan waargenomen bij groepen hooligans en ook minder bewust aansturend op rellen.²⁰⁴ Hoewel grondig onderzoek naar de etnische samenstelling ontbreekt, mag worden aangenomen dat de samenstelling van groepen wijkverstoorders etnisch gevarieerder is dan bij hooligans. In sommige gevallen is een sterk groepsgevoel waargenomen (onder meer door een ‘sterk wij-gevoel onder allochtone groepen’), maar dit groepsgevoel is minder bestendig dan de langdurige verbanden binnen kernen van hooligans.²⁰⁵

Voor deze scriptie lijkt het type activist het minst interessant, met name wanneer de vaststelling van Van Leiden in ogenschouw genomen wordt dat deze groep niet deelneemt aan incidentgestuurde rellen. Naar verwachting zal de activist daarom niet opduiken in de geselecteerde casussen. De overweldigende mannelijke meerderheid bij hooligans en wijkverstoorders zien we niet terug bij de activisten, waar een substantieel deel – in het onderzoek van Van Leiden zelfs een derde – bestaat uit vrouwelijke ordeverstoorders. Een ander opvallend verschil met de andere profielen is de grote actieradius van activisten en de beperkte variatie in antecedenten (voornamelijk openbare orde gerelateerd). Activisten kenmerken zich daarnaast door hun landelijke, soms zelfs mondiale organisatie en hun criminele gedrag is vaak verweven met hun levensstijl en –visie.²⁰⁶ Opvallend bij de opstelling van het activistische profiel door Van Leiden is dat links-, rechts-, moslim- en dierenactivisten gelijkgeschakeld worden. Daarnaast is het profiel slechts gebaseerd op zes individuen. Deze aanpak is mijns inziens vatbaar voor kritiek en vormt daarmee een extra argument om een Britse typologie te introduceren.

Engelse relschoppers

In een voor het Cabinet Office geschreven rapport hanteert het National Centre for Social Research een andere werkwijze om te komen tot een typologie van relschoppers. In Nederland, waar de gehanteerde profielen van stelselmatig opererende daders gebaseerd worden op hun strafrechtelijke dossiers enerzijds en waarnemingen van direct betrokken

²⁰⁴ Van Leiden e.a., *Rellen om te rellen*, 99-100.

²⁰⁵ Idem, 100.

²⁰⁶ Idem, 102.

overheidsfunctionarissen anderzijds, kan de motivatie van relschoppers slechts zijdelings worden meegewogen. Dit is anders in Engeland, waar na de August 2011 Disorder bij sommigen de behoefte opkwam om te komen tot een ‘*typology of involvement*’. Hierbij werd gestreefd naar een differentiatie op ondernomen activiteiten en daarvoor gegeven motivatie. Dit streven was pas te realiseren na verscheidene interviews met ooggetuigen en deelnemers aan de rellen. Anders gezegd, de nadruk kwam te liggen op begrijpen ‘*who they were in terms of what they did*’.²⁰⁷

Een uitwerking van deze werkwijze heeft tot vier categorieën van betrokkenheid geleid, elk uitgesplitst voor gegeven motivatie. Onderscheiden zijn toeschouwers, relschoppers, plunderaars en niet-betrokkenen. Hierbij dient aangetekend te worden dat er gevallen bekend zijn van personen die meerdere rollen vervulden. Een tweede kanttekening moet zijn dat een dergelijke aanpak kan leiden tot een beter begrijpen van de betrokkenheid van individuen, maar door de wisselende rollen die personen kunnen aannemen waarschijnlijk minder nuttig is voor het formuleren van beleid. Dit is waarom de Britse typologie een nuttige aanvulling is op de Nederlandse en wellicht ook waarom in de Nederlandse literatuur – die meer beleidsgericht is – een dergelijke werkwijze nog nauwelijks aandacht gehad heeft.

Binnen de toeschouwers worden ‘omstanders’ en ‘nieuwsgierigen’ onderscheiden, waarbij het verschil is dat omstanders toevallig aanwezig zijn, terwijl de nieuwsgierigen doelbewust ervoor kiezen om aanwezig te zijn. Omstanders zijn vaker bang en geschokt door de ervaring, daar waar nieuwsgierigen – vaak gestimuleerd door (nieuwe) media en sociale omgeving – actief beslissen om ooggetuige te zijn.²⁰⁸

Relschoppers zijn mensen die actief, gewelddadig meedoen aan rellen, bijvoorbeeld door de politie aan te vallen of auto’s in brand steken. Voor deze groep worden drie subcategorieën onderscheiden. De eerste bestaat uit ‘demonstranten’, die tegen specifieke misstanden of gebeurtenissen te hoop lopen. De tweede subcategorie bestaat uit de zogenaamde ‘vergelders’, die hun meer generieke, lange termijn grieven op de politie of de autoriteiten in het algemeen willen botvieren. De laatste groep wordt gevormd door de ‘spanningzoekers’, die desgevraagd geen andere motivatie voor hun participatie kunnen geven dan sensatiezucht.²⁰⁹

Plunderaars – een voor de Nederlandse praktijk zeer zeldzaam verschijnsel – worden door het National Centre for Social Research onderverdeeld in ‘opportunisten’ en ‘verkopers’,

²⁰⁷ *The August Riots in England*, National Centre for Social Research, 25.

²⁰⁸ *Idem*, 26.

²⁰⁹ *Idem*, 27.

waarbij de opportunisten spullen meenemen die ze daadwerkelijk zelf willen hebben. Sommige ondervraagden gaven bijvoorbeeld aan eerst geplunderde kleding in de winkel te hebben gepast voordat ze die meenamen. Het grootste verschil tussen opportunisten en verkopers is de relatief lage waarde en de min of meer willekeurige keuze van geplunderde items in het geval van de opportunisten. De verkopers zijn meer gestructureerd in hun aanpak, waarbij een streven naar een zo groot mogelijke winstgevendheid en ‘slim’ handelen (een vooraf doordacht systeem van distributie en het verhullen van de eigen identiteit) door geïnterviewden opgemerkt werd.²¹⁰

Het laatste type, de niet-aanwezigen, valt uiteen aan de hand van twee gegeven motivaties voor de afwezigheid. De ‘wegblijvers’ kiezen bewust om de rellen te mijden, deels uit zelfbescherming (beschermen van de eigen toekomst) en deels uit principiële overwegingen. Een andere groep, de ‘wannabe’s’ wilde wel deelnemen aan de rellen, maar was door praktische (er reden geen bussen meer, optreden van ouders) of religieuze (volgen van Ramadan) obstakels daartoe niet in staat.

Vijf typologieën

Om een vergelijking mogelijk te maken tussen de in de deze scriptie behandelde casussen, is ervoor gekozen de bovenstaande typologieën met elkaar te combineren. Hierdoor worden typologieën gevormd die niet alleen gebaseerd zijn op handelingen van de relschoppers, maar ook op hun motivatie. Dat de vijf typologieën desondanks een gesimplificeerde weergave zijn van een vaak zeer complex samengestelde massa is natuurlijk onvermijdelijk, maar wellicht ook van ondergeschikt belang als men het doel van dergelijke typologieën in de gaten houdt. Beoogd wordt immers slechts aan de hand van de verschillende typologieën de discrepantie tussen de onderscheiden verschijningsvormen van ongeregelheden te verklaren.

Het eerste type relschopper is de wraakzuchtige relschopper. Dit type onderscheidt zich door (extreem) gewelddadig gedrag, vaak gericht tegen symbolische doelwitten. Dit kan fysiek geweld zijn tegen de politie, in de vorm van een direct gevecht met agenten of het gooien van allerlei projectielen. Ook brandstichting en andersoortig vandalisme kunnen als middel gebruikt worden om gevoelde misstanden te wreken, waarbij politiebureaus, (politie)auto’s en winkels vaak als doelwit gekozen worden. Deze misstanden kunnen direct aanwijsbaar zijn (bijvoorbeeld de dood van Mark Duggan, Rinie Mulder of Jan Weggelaar), maar ook voortkomen uit een dieperliggend ‘collective pessimism’.²¹¹ Over het algemeen is

²¹⁰ *The August Riots in England*, National Centre for Social Research, 27-28.

²¹¹ John Benyon, ‘England’s urban disorder. The 2011 riots’ in: *Political Insights*, (2012) 12-17, aldaar 16.

de wraakzuchtige relschopper afkomstig uit de buurt waar hij ook als relschopper actief is. Het plunderen van winkels is voor deze groep – als het al voorkomt – vaak instrumenteel en gericht op het verkrijgen van projectielen.

De sensatiezoekende relschopper – dikwijls op de hoogte via (social) media – sluit zich uit nieuwsgierigheid of een drang naar opwinding aan bij een rellende massa. Het kan zijn dat hij bewust de keuze maakt om aanwezig te zijn bij ongeregelheden, waarvoor hij in sommige gevallen vanuit voorsteden naar het centrum trekt. In rellende massa's met veel sensatiezoekers heerst vaak een carnavaleske of feestachtige sfeer, waarin sommigen zichzelf verliezen en tot (ondoordachte) gewelddadigheden komen. Deze gewelddadigheden kunnen in verband gebracht worden met een vaak wijdverbreide afkeer van de politie en meer algemeen van autoriteitsdragers. De pakkans voor de sensatiezoekende relschopper is afhankelijk van de genomen voorzorgsmaatregelen door zowel relschopper als politie. Enerzijds bepaalt de mate waarin de relschopper is voorbereid (bedekkende kleding, up-to-date kennis van de inzet van politie via bijvoorbeeld social media etc.) voor hem de pakkans achteraf. Tegelijkertijd is de inzetbare (reserve)capaciteit van agenten bepalend voor het aantal arrestaties dat tijdens de ongeregelheden gemaakt kan worden.²¹²

Als subgroep van de sensatiezoekende relschoppers kunnen de opportunistische plundersaars onderscheiden worden. Deze individuen zijn meestal niet voorbereid op hun eigen handelen en wanneer ze geconfronteerd worden met een winkel met een kapotgeslagen pui kunnen ze zich niet bedwingen. De geplunderde goederen zijn dan ook over het algemeen vrij willekeurig bij elkaar gestolen en vertegenwoordigen weinig waarde. Deze plunderingen van verlaten, vaak al eerder geplunderde winkels komen vaak ondoordacht, in een vlaag van opwinding tot stand, hetgeen resulteert in veel arrestaties.²¹³ In de Reading the Riots-studie verklaarde een dakloze vrouw, die zichzelf aangaf bij de politie: 'It was kinda like the excitement of it. I thought, there's so many people here and what I'm carrying is not very large and it's not noticeable. So I thought I would be the least of the people to get caught.'²¹⁴ Omdat dit soort plunderingen alleen als een bijverschijnsel van de chaos van de August 2011

²¹² In Engeland hanteert de politie de vuistregel dat voor een arrestatie per arrestant drie tot vijf agenten benodigd zijn.

²¹³ Het voorbeeld van een student zonder strafblad die voor het stelen van een flesje water zes maanden gevangenisstraf kreeg, is exemplarisch voor de opportunistische plundersaar. John Paul Ford Rojas, 'London riots: Lidl water thief jailed for six months' in: *The Telegraph* 11 augustus 2011, geraadpleegd op 10 januari 2013: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/crime/8695988/London-riots-Lidl-water-thief-jailed-for-six-months.html>.

²¹⁴ Fiona Bawdon en Maya Wolfe-Robinson, 'Courtroom profiles: "I think the lives of all of us have changed"' in: *The Guardian* 3 juli 2012, te raadplegen op: <http://www.guardian.co.uk/uk/2012/jul/03/courtroom-profiles-reading-the-riots>.

Disorder voorkwam en in de bronnen slechts fragmentarisch en anekdotisch genoemd wordt, zal deze subcategorie niet verder onderzocht worden in deze scriptie.

Toekijkers en niet-betrokkenen hebben verschillende redenen om niet betrokken te raken bij ongeregelde heden. Sommigen willen slechts hun nieuwsgierigheid botvieren, gaan wel bewust naar een rel toe, maar alleen om de ongewone gebeurtenissen mee te maken of te filmen. Anderen worden erdoor overvallen en beleven angstige momenten. Als bindend element hebben de niet-betrokkenen en toekijkers de overtuiging dat ze iets (baan, toekomst etc.) te verliezen hebben met deelname aan de ongeregelde heden. Een deel van deze groep heeft bovendien morele bezwaren tegen geweld en/of plunderingen, maar dat geldt zeker niet voor deze groep als geheel. Zo gaven verschillende mensen aan dat ze graag aan de August 2011 Disorder hadden willen meedoen, ware het niet dat ze daartoe de kans niet zagen (bijvoorbeeld door Ramadan, optredende ouders enz.). Getalsmatig vormt de groep toekijkers een significant deel van een rellende massa. Tijdens een rel, bijvoorbeeld door politioptreden of gevoelde groepsdruk, kan de toekijker beslissen toch deel te nemen aan de onlusten. Daarmee is geïllustreerd dat dit individu, net als de andere typen relschoppers, verschillende typen kan vervullen.

Als laatste, meest calculerende groep kunnen bij zowel rellen als plunderingen crimineel georganiseerde groepen deel uitmaken van de massa. Gebruikmakend van de omstandigheden proberen zij oude rekeningen te vereffenen (meestal met de politie) of op grote schaal te plunderen. Zij handelen met voorbedachten rade, zijn ingespeeld op elkaar en op de hoogte van de tactieken en de *whereabouts* van de politie. Als voorbeeld voor dit type relschopper kunnen hooligans en gangmembers gelden. Beide groepen hebben een omvangrijk crimineel verleden en zijn vaak excessief gewelddadig. Bovendien zijn ze bereid grote afstanden af te leggen om aanwezig te kunnen zijn bij ongeregelde heden. Het maken en distribueren van brandbommen is exemplarisch voor hun gedegen voorbereiding en excessieve gewelddadigheid.

Met name ten tijde van de August 2011 Disorder waren deze georganiseerde criminelen gefocust op plunderingen. Uitgerust met gereedschap en bestelbusjes werden grote hoeveelheden *high end* winkels geplunderd in gebieden waarvan duidelijk was dat de politie ze niet meer kon beschermen. Vanwege de goede voorbereidingen (handschoenen, bivakmutsen etc.) was de pakkans voor deze individuen gering. Om de pakkans verder te verkleinen werden de rellen en de politie vermeden in plaats van opgezocht, een belangrijk verschil met de andere typen relschoppers.

Verschillende reltypen

In dit tweede gedeelte van het derde hoofdstuk worden de activiteiten van vier typen relschoppers bestudeerd. De manifestatie van de onrust ten tijde van de Telegraafrellen, de rellen in Ondiep en de August 2011 Disorder wordt uitgesplitst voor de verschillende relvormen. Achtereenvolgens staan de activiteiten van de wraakzuchtige, de sensatiezoekende, de niet-betrokkenen en de crimineel georganiseerde relschoppers centraal.

Wraakzuchtige relschoppers actief

Amsterdam

Het uit de hand lopen van de uitkering van de vakantiegelden en de geruchtmakende dood van Weggelaar resulteerde in een protestmars richting het stadhuis van Amsterdam. Na het onderhoud van wethouder De Wit met de demonstranten ging de menigte uiteen, maar toch waren de verantwoordelijke politiecommandanten er niet gerust op dat de onrust bezworen was. Op verschillende plekken in de stad waren de woorden ‘moord’ en ‘moordenaars’ geschilderd, bijvoorbeeld op de muren van het Paleis op de Dam en het hoofdbureau van de politie. Voor de demonstratie de volgende ochtend bij de dokwerker werd daarom dan ook een extra peloton van de karabijnbrigade achter de hand gehouden, waarmee de reserves negentig ME-agenten bedroegen (drie pelotons). Ondanks dit aantal manschappen in reserve deed de situatie de betrokken politiefunctionarissen (Heijink, Van der Molen en Molenkamp) ‘niet dramatisch’ aan.²¹⁵ Ze hadden er vertrouwen in de demonstranten net als de voorgaande avond ‘met rustige overreding te [kunnen] kalmeren’ en bovendien verwachtten ze een ‘gunstige uitwerking van de uiteenzetting aan de pers’.²¹⁶

In de ochtend van 14 juni verzamelden zich plusminus 5.000 mensen rond de Dokwerker. In onderling overleg tussen het actiecomité en de politie was besloten dat de eerstgenoemde zorg zou dragen voor een ordelijk verloop van de demonstratie, zodat de laatste zich op de achtergrond zou kunnen houden. Volgens het politierapport was de stemming op het plein echter ‘zeer geladen’; er was een in burger aanwezige agent aangevallen en maar met moeite ontzet door enkele oudere bouwvakkers die trachtten zorg te dragen voor de orde.²¹⁷ Nadat een deel van de menigte was weggetrokken om te collecteren, formeerde zich een schreeuwende massa voor het nabijgelegen gebouw van het bekritiseerde Sociaal Fonds Bouwnijverheid. Een geanonimiseerde getuige – N.N. – uit deze groep verklaarde tijdens zijn verhoor: ‘Bij dit gebouw, waarom weet ik niet, werden de ruiten van de

²¹⁵ *Eerste interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, 23.

²¹⁶ *Ibidem*.

²¹⁷ *Idem*, 25.

benedenverdieping ingegooid met stenen en fietsbellen. [...] De “gooiers” waren volgens mij in hoofdzaak nozems of provo’s en in elk geval maar enkele bouwvakkers en dan de jongere bouwvakkers.’²¹⁸

N.N. volgde de rellende groep naar het Telegraafgebouw, waar hij naar eigen zeggen niet actief deelnam aan de vernielingen. De oudere bouwvakkers hadden deze deelgroep inmiddels niet meer onder controle, volgens sommigen door ophitsing van de aanwezige provo’s.²¹⁹ Iets na half elf probeerde een groep van ruim honderd woedende betogers het Telegraafgebouw aan de Nieuwezijds Voorburgwal in te nemen.²²⁰ De medewerkers van de Telegraaf hadden zich verschanst en zouden zich – tot veler verbazing – zonder politiehulp succesvol teweerstellen tegen de bestorming. Wel werden grote papierrollen uit het magazijn over straat gerold en in brand gestoken, net als enkele Telegraaf-bestelbussen. Hoewel de doodsbenauwde Telegraaf-medewerkers in contact stonden met de politie, schitterde die door besluitenloosheid in de top door afwezigheid.²²¹ Pas toen de groep was uitgeraasd en verder getrokken in de richting van de Dam, kwam om twaalf uur de ME ter plaatse.²²²

N.N. vervolgde zijn tocht en ging met de rellende groep naar de Dam. Rond het middaguur kwam de groep daar aan en pas tegen middernacht kon de politie de orde herstellen. Volgens de bevelvoerder van de politie, de heer Mouwen, veroorzaakten groepen ‘met een nozemachtig uiterlijk, van het allerlaagste allooi, die agressief, emotioneel, heftig agerend vernielingen aanrichtten aan particulieren en openbare eigendommen’ chaos aldaar.²²³ Er werden vernielingen aangericht, de politie werd urenlang met stenen en flesjes *7up* (er werd een vrachtwagen van dat merk geplunderd op de Dam) bekogeld en op verschillende plekken wierpen de relschoppers barricades op en gooiden ze ruiten in.²²⁴ N.N. zelf raakte verzeild in een gevecht met een motoragent rond de geplunderde *7up*-wagen: ‘Ik wilde deze politieman met de stoel slaan omdat hij me zojuist met de bullenpees had geslagen

²¹⁸ De getuigenis van de geanonimiseerde getuige N.N. is bijgevoegd als bijlage 3b in *Eerste interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*.

²¹⁹ Roel van Duijn stelde dat de provo’s een hekel hadden aan de Telegraaf, omdat die geregeld zouden schrijven dat de provo’s ‘ratten’ waren. Petterson, ‘Bouwvakkersoproer’.

²²⁰ De hoofdredacteur spreekt van een groep van ruim 100 personen, in het politierapport wordt er gesproken van 1000 personen.

²²¹ Omdat hoofdcommissaris Van der Molen de Mobiele Eenheid pas in het uiterste geval wilde inzetten (waren zijn enige reservetroepen), was hij uiterst terughoudend met het nemen van die beslissing. Bovendien was hij erg slecht bereikbaar (zat op de kamer van de burgemeester) en niet doordrongen van de ernst van de zaak.

Gemeentesecretaris Van den Berg verklaarde: ‘Op die briefjes (politieberichten met daarop geschreven de urgentie van de situatie) kwam geen reactie, men beschouwde deze berichten wel als interessant en gewichtig’.

Fahrenfort e.a., *Oproer in Amsterdam*, 62- 63.

²²² Wolf, *Het geheim van de Telegraaf*, 403-405.

²²³ Citaat uit de verklaring van de bevelvoerder op de Dam, de heer Mouwen. *Eerste interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, bijlage 51.

²²⁴ Voor een gedetailleerd verslag van de gebeurtenissen is het opgemaakte politierapport in te zien, *Eerste interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam* bijlage 3e en 3f.

[..] Ik dacht er toen eigenlijk helemaal niet bij na wat ik deed [..] Op het moment dat ik met de stoel stond te zwaaien om de agent te slaan, werd ik geraakt door iets in mijn linker bovenarm. [..] In het café hoorde ik voor het eerst dat ik geschoten was.²²⁵ N.N. bleek aldus neergeschoten te zijn door de in het nauw gedreven agent. Deze politieman, Van Dalen geheten, was niet de enige die in zijn doodsangst een (waarschuwing)schot had afgevuurd. Hij verklaarde zijn handelen als volgt: ‘De stemming van de zich tegen ons kerende demonstranten was zo kwaadaardig, dat men ons daar gewoonweg naar het leven stond [..] Er heerste op het Damrak geruime tijd een levensgevaarlijke situatie.’²²⁶

Van Dalen stond niet alleen in zijn angst. Meerdere agenten vuurden gericht op de betogers, omdat in de onoverzichtelijke steegjes rond de Dam de inzet van motorzijspaneenheden en bereden politie niet afdoende bleek. Pas nadat er bijstand uit Leiden en Haarlem gearriveerd was, kalmeerde rond middernacht de situatie in Amsterdam. Om half twee ’s nachts kon bevelvoerder Mouwen de balans opmaken: twaalf politiefunctionarissen waren gewond geraakt door projectielen, ten minste twee betogers neergeschoten en opgenomen in het ziekenhuis en de schade aan het Telegraafgebouw en op de Dam was aanzienlijk. Mouwens beknopte beeld van het slagveld rond de Dam: ‘Zeer grote concentraties van jeugd. Ouderen (stakers) zijn hier betrekkelijk weinig gezien. Veelal gelijktijdig optreden en behept met enorme vernielzucht.’²²⁷ Het is opvallend dat ook Mouwen rept over de sterk verminderde aanwezigheid van ‘ouderen’ rondom de Dam. Uit de verschillende ooggetuigenverslagen van de gebeurtenissen van 14 juni komt grofweg hetzelfde beeld naar voren: naarmate de dag vorderde verminderde het aandeel bouwvakkers in de rellende massa. Waren zij rond de Dokwerker en bij het SFB-gebouw nog ruim vertegenwoordigd in de massa, bij het Telegraafgebouw was hun aanwezigheid al veel minder prominent. Rondom de Dam waren ze zelfs ver in de minderheid: sensatiezoekende, jonge nozems hadden hun plek ingenomen en gingen de confrontatie aan met de politie.

De politie kon vanwege de angstaanjagende agressiviteit van met name de nozems, de chaotische omstandigheden en de gecoördineerde aanvalsgolven van de relschoppers uiteindelijk in twaalf uur van gevechten rond de Dam slechts vier arrestaties verrichten. Deze arrestaties vonden alle plaats rond de Dam, want bij het Telegraafgebouw was de politie niet in staat om op te treden. Ook op het plein rond de Dokwerker en tijdens de geëscaleerde

²²⁵ Idem, bijlage 3b.

²²⁶ *Eerste interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, bijlage 3b.

²²⁷ Dit bericht werd verspreid via de mobilfoon en is opgenomen in het rapport van Enschede. Idem, bijlage 3f.

uitbetaling van de vakantiegelden hadden de nozems, provo's en bouwvakkers weinig te duchten gehad van de politie.

Ondiep

De situatie in Ondiep escaleerde toen twee wijkagenten bekogeld werden door een gemengde groep van hooligans en boze buurtbewoners. De wijkagenten zelf en de aanwezige agenten voor het buurtonderzoek naar de dood van Mulder werden na de escalatie onmiddellijk teruggetrokken uit de wijk. Er werd met spoed om bijstand gevraagd van verschillende Mobiele Eenheid-pelotons en er werd opgeschaald naar een Staf Grootchalig Bijzonder Optreden (SGBO). Deze commandostructuur was pas rond middernacht operationeel en de ME-pelotons kwamen ook maar gefaseerd beschikbaar. Hierdoor werd een tactische keuze gemaakt om de eerst beschikbare pelotons in te zetten voor de bescherming van de Rietendakenschool en de moskee om brandstichting aldaar te voorkomen. De andere twee pelotons ME werden mobiel ingezet in de wijk, reagerend op meldkamer meldingen. De compagniecommandant verklaarde de gekozen tactiek als volgt: 'Toen we uitstapten, kwamen we zo onder druk te staan dat we niets anders konden doen dan ons terugtrekken in de auto's. Er werden stenen naar ons gegooid, het was donker, we hadden geen overzicht; we stonden onverantwoord onder druk'.²²⁸

Naast de overmacht van de rellende massa speelde ook de inrichting van de openbare ruimte de relschoppers in de kaart. Ondiep is door de regelmatige opbouw uitermate overzichtelijk, waardoor de politie-inzet goed te observeren was. Daarnaast waren achter vrijwel alle eengezinswoningen tuintjes en schuren, met daar tussendoor onoverzichtelijke paden: ideaal om je te verbergen. Beide karakteristieken maakten Ondiep tot een 'paradijs voor relschoppers'.²²⁹ Dankzij het terugtrekken van de politie konden de relschoppers zich vrij door de wijk heen bewegen. Daardoor kwam hun keuze van doelwitten autonomer tot stand dan in een situatie waarin een rellende massa min of meer gestuurd wordt door de Mobiele Eenheid. De relschoppers in Ondiep staken het oude politiebureau, dat inmiddels dienst deed als bureau HALT, in brand. Ook een onopvallende politieauto ging in vlammen op, net als een ondergrondse papiercontainer. Een toegesneld brandweervoertuig werd tijdens het blussen belaagd door de relschoppers, in wier midden verschillende prominente figuren uit

²²⁸ Van den Brink e.a., *Rellen in Ondiep*, 34.

²²⁹ Koelewijn, 'Binnen de hekken'.

de harde kern van FC Utrecht herkend werden.²³⁰ Deze selectie van doelwitten maakt duidelijk dat de relschoppers zich met name richtten tegen de politie.

Tottenham (Haringey)

Vlak voordat rond half negen op de avond van 6 augustus het *Flashpoint* in Tottenham ontbrandde, hadden ooggetuigen gezien hoe verschillende gangmembers zich in de tot dan toe vreedzame groep demonstranten gemengd hadden, naar verluidt op zoek naar escalatie: ‘Some of the people at the protest for Mark Duggan were gang people. They say he wasn’t in a gang but the gang people knew him. So when they saw what was happening [het protest], they’re obviously going to get involved there’.²³¹ De toch al opgehitste menigte werd nog explosiever toen het gerucht zich verspreidde dat een meisje door agenten was aangevallen tijdens een poging een cordon op te werpen rond het politiebureau.²³² De escalatie van de situatie kreeg definitief gestalte toen twee politieauto’s in brand werden gestoken en richting de politielinies geduwd, waardoor er een soort barrière ontstond tussen de menigte en het politiecordoon.

Vanuit de bescherming die de brandende auto’s boden, werd de politie geraakt door een spervuur aan projectielen. Al snel werd duidelijk dat de politie mankracht tekort kwam en niet in staat was om de High Road schoon te vegen, laat staan om arrestaties te verrichten. Hoewel er vrijwel direct versterkingen opgeroepen werden, was de politie pas rond middernacht op volle sterkte. Er ontvouwde zich een ware veldslag op Tottenham High Road, waarbij de politie totaal overdonderd was door de ‘unprecedented levels of violence that developed without warning’.²³³ De onderbemande politie moest zich beperken tot het houden van de linies en kon daarom nauwelijks ingrijpen tegen de plunderende relschoppers op zoek naar projectielen.²³⁴ De machteloosheid van de politie wakkerde de agressie van de relschoppers alleen maar aan.

Ground Commander Graham Dean zag zijn eenheid, ingezet op de High Road, vervolgens geconfronteerd met ‘weapons of masonry, petrol bombs, fireworks, bottles, street furniture [...] steel scaffolding poles, knives, other knives mounted on larger handles, machetes and numerous offensive weapons’.²³⁵ De vele brandbommen veroorzaakten meerdere

²³⁰ Van den Brink e.a., *Rellen in Ondiep*, 33-34.

²³¹ *The August Riots in England*, National Centre for Social Research, 13.

²³² Paul Lewis, ‘Tottenham riots: a peaceful protest, then suddenly all hell broke loose’ in: *The Guardian* 7 augustus 2011, geraadpleegd 2 januari 2013: <http://www.guardian.co.uk/uk/2011/aug/07/tottenham-riots-peaceful-protest>.

²³³ *4 days in August*, Metropolitan Police Service, 42.

²³⁴ *5 days in August. An interim reports*, The Riots Communities and Victims Panel, 41.

²³⁵ *4 days in August*, Metropolitan Police Service, 43.

brandjes en een advocatenkantoor, een tapijtwinkel en een bus gingen in vlammen op. Verschillende cameraploegen kwamen onder vuur te liggen en de politie werd zo hevig aangevallen dat veel agenten vreesden voor hun leven. Een groot deel van de agenten was overigens ingezet om de brandweer te beschermen, die de in totaal eenenveertig gemelde brandhaarden trachtte te blussen, hetgeen het overgaan tot arrestaties verder bemoeilijkte.²³⁶

Na het inzetten van versterkingen, waaronder een eenheid bereden politie, lukte het de relschoppers op de High Road uiteen te drijven, met als onbedoeld gevolg dat de relschoppers zich steeds meer over Haringey verspreidden, met name naar Wood Green en Tottenham Hale Retail Park. De veldslag op de High Road bleef echter de volledige aandacht opeisen van de inmiddels ruim 3.000 politieagenten en pas om drie uur 's nachts konden er manschappen vrijgemaakt worden om in Wood Green en het Hale Retail Park in te zetten. Op deze plek konden ongehinderd urenlang en op grote schaal winkels met luxegoederen geplunderd worden. De beeldvorming rondom dit schijnbare gezagsvacuüm vormde – met de dood van Duggan – de katalysator voor de verspreiding van de onrust naar verschillende andere wijken in Londen en andere steden in Engeland. In de woorden van de Metropolitan Police Service: 'The MPS does accept that an earlier intervention would have prevented the impression that looting was being ignored but the review has clearly found that the intense situation in Tottenham High Road initially left no resource to be deployed elsewhere'.²³⁷

Er zijn opvallende overeenkomsten tussen de wraakzuchtige relschoppers in Amsterdam, Ondiep en Tottenham. Een eerste overeenkomst is de selectie van doelwitten door de relschoppers. Bij de drie ongeregelheden kiezen de betogers nadrukkelijk de politie als (symbolisch) doelwit, in alle gevallen in de vorm van directe, man-tot-man gevechten en in Ondiep en Tottenham ook in de vorm van (een poging tot) het in de brand steken van het politiebureau en/of -auto's. Een tweede overeenkomst is de flagrante agressie bij de relschoppers, vaak leidend tot voor de politie onaanvaardbare risico's. Het gebruik van projectielen, brandstichting en steekwapens maakt dat de politie vaak gedwongen werd te kiezen voor het richten van de eigen inzet op bescherming van hulpverleners en behoud van de eigen linies in plaats van over te kunnen gaan tot arrestaties. Hiermee samenhangend is de vaak overrompelende snelheid waarmee de agressie opkomt en zich verspreidt. In alle gevallen wordt de politie overrompeld en blijkt ze niet ingesteld te zijn op grootschalige ongeregelheden. De (noodgedwongen) terughoudende opstelling van de politie heeft er in

²³⁶ Idem, 42-43.

²³⁷ *4 days in August*, Metropolitan Police Service, 45.

alle bestudeerde gevallen toe geleidt dat de wraakzuchtige relschoppers gedurende een geruime tijd (vaak enkele uren) een verminderde weerstand hebben ondervonden. Dit ondermijnt het gezag van de politie en vermindert de pakkans van de relschoppers sterk. Beide factoren hebben bijgedragen aan een – gepercipieerd (Amsterdam) of werkelijk aanwezig (Ondiep en Tottenham) – gezagsvacuüm met vaak bepalende consequenties voor (de aanpak van) de verdere onrust.

Sensatiezoekende relschoppers actief

Bij de crimineel georganiseerde rellen in Ealing en bij de wraakzuchtige rellen in Amsterdam waren in een gevorderd stadium sensatiezoekende relschoppers waarneembaar aanwezig. In Ealing mengde de lokale jeugd zich in rellen die waren geïnitieerd door relschoppers afkomstig van buiten Ealing en in Amsterdam waren het de nozems die de bouwvakkers aflostten bij het Telegraafgebouw en op de Dam. Beide groepen konden zich identificeren met de uitingen van anti-politie sentiment van de al aanwezige relschoppers en tegelijk hun behoefte aan spanning botvieren. Net als de opportunistische plundersaars zijn sensatiezoekende relschoppers vaak niet aanwezig bij het begin van de rel, maar vormen ze de aanwas van een rel die al aan de gang is. Anders gezegd, het is logischer sensatie te zoeken in een door rellen geteisterde straat dan op een rustige landweg.

Enfield

In weerwil van het bovenstaande lijken de rellen in Enfield op de tweede dag van August 2011 Disorder wel begonnen door sensatiezoekende relschoppers. Een onderschept Blackberry-bericht riep mensen in deze naast Haringey gesitueerde *borough* op om vier uur 's middags te verzamelen bij Enfield Town Centre voor 'a repeat of what happened last night'.²³⁸ Vanaf vier uur verzamelde zich inderdaad een groep jongeren op de afgesproken locatie en een half uur later begon een groep van ongeveer 100 relschoppers winkelruiten in te slaan. Toegesnelde politieagenten werden belaagd met stenen en een eerste verzoek tot bijstand werd gedaan. De groep relschoppers groeide snel en meerdere winkels en agenten werden doelwit van de agressie.

Rond half zeven escaleerde het geweld verder, waarbij de Metropolitan Police Service achteraf concludeerde dat 'it was significant that the actions of the crowd tended to suggest aggression towards authority rather than a focus on looting'.²³⁹ De situatie was inmiddels zo

²³⁸ *4 days in August*, Metropolitan Police Service, 58. Met 'last night' werd dus gerefereerd aan de rellen in de nabijgelegen wijk Tottenham, de eerste ongeregelheden van de August 2011 Disorder.

²³⁹ Ibidem.

gevaarlijk dat alle agenten zonder extra beschermende kleding teruggetrokken werden. Gedurende enkele uren was het patroon in Enfield Town Center ongeveer hetzelfde. Telkens werden door groepen relschoppers winkels geplunderd, werd er gewacht op de politie waarna de relschoppers overgingen tot het belagen van die politie. Een reporter van *The Guardian* merkte dit patroon ook op: ‘With no focal point of protest, the crowds were more fluid, directed by a combination of word of mouth, quiet gestures and BlackBerry text messages.’²⁴⁰ Stoeptegels, brandbommen en brandende auto’s werden als wapens gebruikt, maar doordat de politiecapaciteit nog niet uitgeput was (tweede dag van de rellen) en bovendien versterkt door korpsen van buiten Londen konden ruim tweehonderd relschoppers opgepakt worden. Beelden van de ongeregelde heden op SKY News laten bovendien zien dat veel relschoppers niet gemaskerd waren, waardoor ook na de rellen arrestaties op basis van videobeelden verricht konden worden.²⁴¹ Rond tien uur slaagde de politie erin de relschoppers te verdrijven uit het Town Center, waarna de ongeregelde heden zich verspreidden naar Edmonton, een wijk in oostelijke Enfield.

Latere analyse van de ongeregelde heden in Enfield door de Metropolitan Police Service (MPS) en de Enfield Council Commission leerde dat de ongeregelde heden verschilden van de latere, crimineel georganiseerde ongeregelde heden (dag drie) in onder meer Ealing, Croydon en Wandsworth. Het al eerder aangehaalde politierapport stelde dat voor de relschoppers de plunderingen slechts bijzaak geweest waren. Anders gesteld, ‘unlike other boroughs there was more criminal damage than burglary offences, suggesting that the disorder was perhaps “expressive” rather than acquisitive’.²⁴² Deze suggestie verhoogt de importantie van de conclusie van de Enfield Council Commission dat ‘anger with the Police’ in brede zin (dat wil zeggen niet alleen vanwege de dood van Duggan) de belangrijkste verklaring vormde voor de ongeregelde heden.²⁴³

Belangrijk om hier in ogenschouw te nemen is dat de ongeregelde heden in Enfield niet plaatsvonden binnen het pas later ontstane Londense gezagsvacuüm, maar in navolging van de gebeurtenissen in Tottenham werd er een podium gecreëerd waar de relschoppers hun afkeer voor de politie kon etaleren.²⁴⁴ De onderzoekscommissie bracht deze afkeer – volgens

²⁴⁰ Paul Lewis, ‘Enfield and Edmonton riots: “The mood was calmer, it felt premeditated”’ in: *The Guardian* 8 augustus 2011, geraadpleegd 12 januari 2013: <http://www.guardian.co.uk/uk/2011/aug/08/london-riots-mood-calmer-premeditated>.

²⁴¹ *UK Riots in Enfield, Police send in the dogs*, YouTube, geraadpleegd 8 januari 2013: <http://www.youtube.com/watch?v=-2o6qJc8mBE>.

²⁴² *4 days in August*, Metropolitan Police Service, 60.

²⁴³ *Final Report*, Enfield Council Commission to examine the August 2011 disturbances in Enfield, mei 2012, 15.

²⁴⁴ *Final Report*, Enfield Council Commission, 19.

de commissie een ‘degree of antagonism and a lack of trust and respect between some young people and adults in their twenties and the Police’ – een-op-een in verband met het *stop-and-search* beleid van de politie. Hierdoor verwelkomde de commissie de beslissing van de MPS om na de ongeregelheden te komen tot een ‘radical overhaul of stop-and-search procedures’.²⁴⁵ Na de frustraties over de politie formuleerde de onderzoekscommissie ‘boredom’ als op een na belangrijkste factor bij het uitbreken van de ongeregelheden. Veel relschoppers uit Enfield gaven aan uit ‘fun and excitement’ meegedaan te hebben met de rellen.²⁴⁶ Zo signaleerden de onderzoekers van de MPS en de lokale onderzoekscommissie meerdere aspecten die maakten dat de rellen in Enfield ‘anders’ waren dan de rellen in Tottenham of Ealing. In Enfield was geen sprake van vooropgezette plunderingen, geen sprake van een uit de hand gelopen protest. In Enfield waren jeugdige relschoppers (57% was onder de twintig) hun verveling van de schoolvakantie aan het afreageren op de gehate politie.

Toekijkers en niet-betrokkenen actief

Rellen zijn gebeurtenissen met een uitermate grote aantrekkingskracht op mensen. Vaak worden relschoppers in door rellen getroffen gebieden vergezeld door veel niet-betrokkenen. Buurtbewoners willen de ongewone gebeurtenissen in hun wijk met eigen ogen aanschouwen, gedragswetenschappers zijn bij wijze van veldonderzoek aanwezig (zie het later volgende voorbeeld van Kevin Stenson in Ealing), maar ook voor kunstenaars en eigenlijk iedereen die zich wil verwonderen over de menselijke aard zijn de ontwrichtende, energievolle kanten van ongeregelheden vaak niet te versmaden. Ook potentiële relschoppers kunnen zich in eerste instantie gedragen als toekijkers.

Bericht aan de Rattenkoning

Harry Mulisch was een van de nieuwsgierige toeschouwers tijdens de Telegraafrellen. Zijn ervaring zou hij jaren nadien optekenen in zijn boek over de provobeweging in Amsterdam, *Bericht aan de Rattenkoning*. Mulisch was aanwezig bij het Telegraaf-gebouw zelf, waar hij getuige was van de daar heersende wanorde:

‘Wat een onvergetelijke aanblik! De Bastille was het gebouw van De Telegraaf en de zon scheen op de fantastische, stinkende ravage, waar duizenden mensen blij naar stonden te kijken. Omgegooide, brandende bestelwagens, het gebouw zelf met ingegooide ruiten, gebarricadeerd, de stalen rolluiken van de drukkerij verbogen en ontwricht. De brandweer stond smeulende stapels kranten te blussen, of liever in alle richtingen te spuiten, zodat alles

²⁴⁵ Ibidem.

²⁴⁶ Idem, 18.

overdekt werd met een laag zwarte modder. Overal op het asfalt geschreven: MOORDENAARS. Ik zag gezichten die verhelderd waren door een volstrekte euforie omdat de steenpuist eindelijk werd doorgeprikt. Op de stoeprand zat een man van middelbare leeftijd zich alleen nog maar slap te lachen. En over dat alles stortte de zon, onvrij om niet te zonnen, bakken licht uit.²⁴⁷

Ondiep

Niet alle toekijkers zijn bij rellen aanwezig omwille van hun literaire of wetenschappelijke interesse. Sommigen zijn op zoek naar opwinding en trammelant en kunnen zo – ook zonder daadwerkelijk deel te nemen – een obstakel vormen bij het handhaven of herstellen van de openbare orde in een door rellen getroffen gebied. Toestroom van deze groep niet-betrokkenen werd gevreesd in Ondiep, waar berichten over het schietincident en de daaropvolgende rellen de landelijke pers hadden gehaald en wellicht ‘reltoeristen’ hadden geïnspireerd. Na het schietincident was de politie aanvankelijk terughoudend ingezet om de verhouding met de buurt niet nog verder op scherp te zetten. Maar de escalatie van de ongeregelheden op maandagavond noopte de politie tot het opschalen van maatregelen, met name die die gericht waren tegen reltoeristen van buiten de wijk.²⁴⁸

De politie had bij de rellen op maandag (de dag na de schietpartij) al de aanwezigheid geconstateerd van ‘relschoppers van buiten de wijk, en deels van buiten de stad of regio [...] niet enkel voetbalsupporters’.²⁴⁹ Er was bovendien informatie beschikbaar dat dinsdag wederom grote groepen zich zouden verzamelen om ongeregelheden uit te lokken, waarbij maar een deel van deze groepen een relatie had met voetbalclubs, en niet alleen uit Utrecht. Op basis van deze informatie nam de lokale driehoek de beslissing om een deel van Ondiep met hekken af te sluiten en de politiecapaciteit fors op te schalen, om zo de groepen ‘potentiële relschoppers’ af te schrikken en te verhinderen de wijk te betreden.²⁵⁰ Deze aanpak bleek uiteindelijk succesvol; een herhaling van de gebeurtenissen van maandagavond bleef uit. Dinsdag werden wel 135 mensen gearresteerd vanwege het overtreden van het samenscholingsverbod, maar tot ongeregelheden zou het niet meer komen.²⁵¹ De combinatie van de hekken rondom de probleemwijk, een overmacht aan politie en de daarmee gecreëerde

²⁴⁷ Wolf, *Het geheim van de Telegraaf*, 406.

²⁴⁸ Van der Valk, ‘Met z’n allen kijken naar het samenscholingsverbod’.

²⁴⁹ Van den Brink e.a., *Rellen in Ondiep*, 35.

²⁵⁰ Idem, 36.

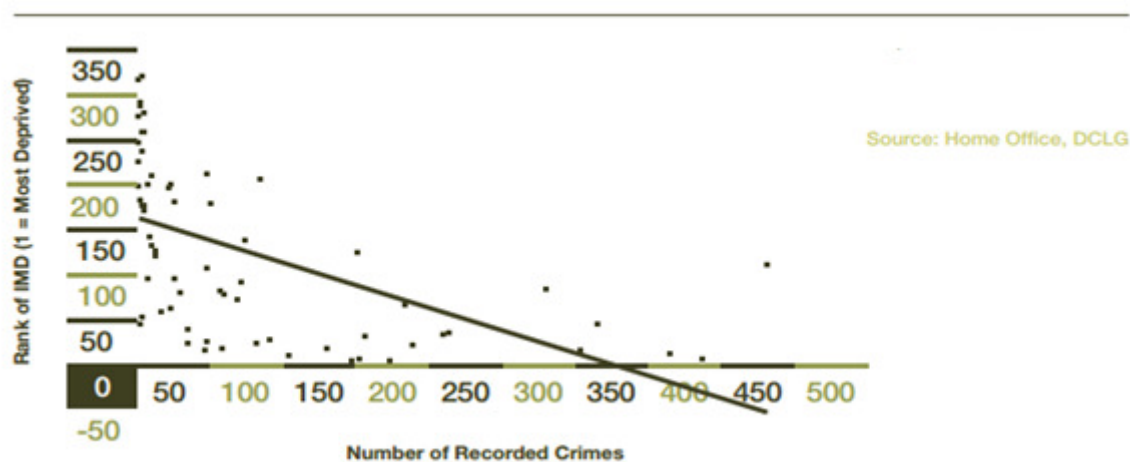
²⁵¹ Van de Klomp e.a., ‘Riot management and community relations’, 314. Van alle arrestanten was slechts 9% bekend bij het Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme (CIV).

mogelijkheid het ingestelde samenscholingsverbod te handhaven maakten dat de niet-betrokkenen niet tot sensatiebeluste of crimineel georganiseerde reischoppers werden.

'Unaffected areas'

De verspreiding van de onrust tijdens de August 2011 Disorder had wat betreft snelheid en omvang geen precedent. Dit maakte de vraag relevant waarom sommige gebieden *niet* getroffen werden door de ongeregeldheden. Het Riots Communities and Victims Panel kwam tot vier categorieën omstandigheden die het antwoord op deze vraag dichterbij brengen. Hun onderzoek wees uit dat de mate van deprivatie en sociaal kapitaal, de fysieke omgeving en de recente geschiedenis van de afzonderlijke gebieden factoren van doorslaggevend belang konden zijn bij het al dan niet uitbreken van ernstige ongeregeldheden.

Eerder in deze scriptie is al opgemerkt dat er geen oorzakelijk verband lijkt te bestaan tussen sociale deprivatie en rellen, maar zeker wel een relatie. Van de 66 door rellen getroffen gebieden waren er 30 in de 25% 'most deprived areas' in Engeland, van de top 25 hadden er zelfs vijftien te kampen met ongeregeldheden. Bovendien vond ruim 55% van de rellen plaats in gebieden met de slechtste criminaliteits- en werkloosheidscijfers van Groot-Brittannië.²⁵² Er kan niet gesteld worden dat de gebieden met de slechtste sociaal-economische profielen allemaal te maken kregen met rellen, maar andersom kan wel gesteld worden dat wijken met goede sociaal-economische omstandigheden nauwelijks getroffen zijn door de August 2011 Disorder.²⁵³

Figuur 3 Deze scatterplot zet het aantal aan de August 2011 Disorder gerelateerde misdrijven uit tegen het sociaal-economische profiel van de wijk waar deze begaan werden.

²⁵² *5 days in August. An interim report*, The Riots Communities and Victims Panel, 60.

²⁵³ Deze bewering kan worden gestaafd door de hier weergegeven grafiek van het Riots Communities and Victims Panel. Idem, 61.

De mate waarin in een gebied sociaal kapitaal aanwezig was, bleek ook van belang bij het al dan niet ontstaan van ongeregeldheden. Sociale cohesie, een gedeelde (buurt)identiteit of trots had in veel gevallen een dempende werking op verspreiding van onrust. Omgekeerd, 71% van de rellen deed zich voor in gebieden behorend tot de 10% laagste scorende op het gebied van sociale cohesie.²⁵⁴ Door deze bevinding lijken de door de August 2011 getroffen gebieden een opmerkelijke uitzondering te vormen. Was het immers niet zo dat een gedeelde identiteit en de daaruit voortkomende solidariteit juist zouden leiden tot een vergrote kans op ongeregeldheden? Eerder is vastgesteld dat in Amsterdam en Ondiep een dergelijke gedeelde identiteit juist een stimulans was voor de identificatie van buurtbewoners en collega's met de boosheid na het *flashpoint*. De August 2011 Disorder wees echter uit dat een dergelijke, bestendige vorm van gemeenschapszin een negatief effect had op het ontstaan van rellen. Hier is dus inderdaad sprake van een tegenstelling tussen de August 2011 Disorder en de Nederlandse praktijk.

Over het algemeen deelden de door rellen getroffen gebieden verschillende kenmerken van ruimtelijke ordening met elkaar. De gebieden hadden een concentratie van voor plunderingen aantrekkelijke winkels, waarbij met name winkelcentra met *high value* goederen, buiten het stadscentrum en met meerdere in- en uitgangen geselecteerd werden. Ook een goede bereikbaarheid van de door rellen getroffen gebieden was een belangrijk overeenkomend element. Zo speelden alle ongeregeldheden in Londen zich af in dichte nabijheid van een trein- en/of metrostation. Bovendien waren relschoppers met name geïnteresseerd in gebieden waar het al onrustig (geweest) was, waardoor ook de timing van de onrust voor hen van belang was voor de keuze van bestemming.²⁵⁵

Als laatste belangrijke belemmerende factor voor nieuwe rellen noemde het Riots Communities and Victims Panel een herinnering aan recente rellen. In verschillende eerder door rellen getroffen gebieden (bijvoorbeeld Bradford en Bristol) waren de buurtbewoners vastberaden een herhaling te voorkomen, daardoor waren ze intoleranter tegen potentiële relschoppers en de plaatselijke betrokken instanties waren beter voorbereid op wat hen te wachten zou kunnen staan. Bovendien lagen bij de potentiële ordeverstoorers de strenge straffen nog vers in het geheugen, wat een afschrikwekkende werking had.²⁵⁶

²⁵⁴ Idem, 62.

²⁵⁵ *5 days in August. An interim report*, The Riots Communities and Victims Panel, 62.

²⁵⁶ Idem, 64.

Leeds²⁵⁷

De gebeurtenissen in Leeds ten tijde van de August 2011 Disorder kunnen gelden als een illustratie bij de bevindingen van de onderzoekers uit het Riots Communities and Victims Panel aangaande de ‘unaffected areas’. Ondanks erg gespannen verhoudingen tussen verschillende bevolkingsgroepen, een moeizame verhouding met de politie en de context van massale rellen elders in Engeland bleef het in Leeds relatief rustig.

Op 8 augustus (dag drie van de August 2011 Disorder) werd Gavin Clarke – een prominent lid van de zwarte gemeenschap in Chapeltown (een wijk in Leeds met een weinig florissant sociaal-economisch profiel) – neergeschoten door Afzal Arif. De relatie tussen de zwarte en de Aziatische bevolkingsgroepen was hiervoor al erg gespannen geweest en al snel begonnen gemaskerde jongeren zich rond het park waar Clarke was neergeschoten te verzamelen. Tegelijkertijd circuleerden er BlackBerry-berichten als ‘shit’s kicking off in Chapeltown’. De politie vreesde het ergste en besloot moskeeën en supermarkten met Aziatische eigenaren preventief te beschermen. Hoewel de situatie in Leeds grimmig bleef met twee nachten van schermutselingen, escaleerde de situatie niet. Dit in tegenstelling tot het nabijgelegen Manchester, waar voor ruim 6 miljoen pond aan schade werd aangericht.

In een poging de relatieve rust (uiteindelijk twee veroordelingen) te verklaren, stelde politiecommandant Mick Hunter: ‘The atmosphere was very threatening, and there was a lot of anger. But the last thing we want is to send rows of riot vans out to a place like Chapeltown. It ruins relationships, raises tension and ruins years and years of good work.’ Hunter en de zijnen besloten te vertrouwen op de contacten van buurtwerkers en hun de ruimte te bieden bij hun pogingen de buurtbewoners in het gareel te houden. Deze beslissing werd hem geadviseerd door enkele jongerenwerkers en wellicht verder ingegeven door slechte ervaringen uit de jaren tachtig, toen Chapeltown wel het toneel was van grootschalige onlusten. Vanaf dat moment had de politie in Leeds veel geïnvesteerd in *neighbourhood policing teams* die de slechte verhouding met de buurt moesten herstellen. Dankzij hun duurzaam opgebouwde contacten met centrale figuren uit de buurt, kon erger voor Chapeltown worden voorkomen. Het aldus opgebouwde sociale kapitaal, gecombineerd met gedegen voorbereidingen bleek in Leeds voldoende om de explosieve situatie niet te laten ontbranden.

²⁵⁷ De details in het verhaal over Leeds – inclusief de citaten – zijn afkomstig uit het artikel: Helen Clifton, ‘How Leeds avoided the worst of the riots’ in: *The Guardian*, 2 juli 2012, geraadpleegd 10 januari 2013: <http://www.guardian.co.uk/uk/2012/jul/02/how-leeds-avoided-riots>.

Crimineel georganiseerde relschoppers/plunderaars actief

Ealing

De West-Londense *borough* Ealing is een etnisch zeer diverse wijk met 316.000 inwoners, waar zich tijdens dag drie van de August 2011 Disorder (8 augustus) grootschalige rellen voordeden. Vanaf acht uur 's avonds tot na middernacht was met name het centrum van de wijk het toneel van langdurige gevechten tussen de politie en relschoppers, werden meer dan honderd winkels geplunderd of in brand gestoken en werd een oudere man doodgeslagen tijdens zijn poging een van de vele branden te blussen. De politie was verzwakt door een bijstandsaanvraag van het nabijgelegen Hackney en kon pas na urenlange gevechten de relschoppers verspreiden.²⁵⁸

Nader onderzoek naar de rellen in Ealing leverde verschillende opmerkelijke uitkomsten op.²⁵⁹ Zo bleek 66,5% van de in totaal 185 gearresteerde verdachten woonachtig te zijn buiten Ealing.²⁶⁰ Uit de politierapportage en uit verklaringen van verschillende jongeren bleek daarnaast dat voorafgaand aan het uitbreken van de onrust verschillende Blackberry-berichten hadden gecirculeerd die opriepen tot het uitlokken van ongeregeldheden in Ealing.²⁶¹ Net nadat de dagdienst van de politie erop zat en een peloton in ordehandhaving gespecialiseerde agenten naar Hackney was gestuurd, arriveerden er kort na elkaar verschillende groepen gemaskerde relschoppers in Ealing. Deze groepen kwamen voornamelijk met het openbaar vervoer en auto's, lokten gevechten uit met de politie en plunderden een juwelierszaak.²⁶² Binnen een uur zwol de groep relschoppers aan tot ruim driehonderd man en zag de twintig man sterke politiemacht zich geconfronteerd met een grote overmacht.

Deze tot op zekere hoogte gecoördineerde handelingen van de relschoppers is illustratief voor hun berekenende werkwijze en maakt een bewuste selectie van het doelwit (Ealing) waarschijnlijk. Het Panel dat het onderzoek leidde naar de ongeregeldheden in Ealing, verklaarde deze selectie door te wijzen op voor de relschoppers gunstige karakteristieken van de wijk: 'a mix of shops selling desirable consumer goods such as electrical items, the presence of a major transport hub at Ealing Broadway and a permeable

²⁵⁸ Kevin Stenson, "Ealing Calling": riot in the Queen of London's suburbs' in: *Criminal Justice Matters* 87 (2012) 12-13, aldaar 12.

²⁵⁹ Voor wat betreft de etniciteit en leeftijd van de voor de rechter gebrachte verdachten zijn de cijfers niet opvallend. Dat wil zeggen, beide komen grofweg overeen met het beeld voor de gehele August 2011 Disorder. Zie voor een overzicht de tabel in *Final Report*, Enfield Council Commission to examine the August 2011 disturbances in Enfield, mei 2012, 32.

²⁶⁰ *Final report*, Ealing Riots Scrutiny Review Panel, 31.

²⁶¹ *Idem*, 11.

²⁶² *Final report*, Ealing Riots Scrutiny Review Panel, 8.

street layout which allowed easy access and escape'.²⁶³ Hoewel de politie vanaf half vijf inlichtingen binnen had gekregen over op handen zijnde onrust, kon er vanwege de chaotische situatie in de rest van de hoofdstad niet adequaat gereageerd worden. Bovendien werkte het systeem van verloven intrekken niet naar behoren, waardoor het voortbestaan van de tekorten tot na middernacht duurde.²⁶⁴ De onmachtige agenten zagen zich tot overmaat van ramp geconfronteerd met goed voorbereide, erg agressieve relschoppers, die zich via de livestream op SKY op de hoogte konden houden van de actuele verplaatsingen van de politie: 'Who needs a Blackberry when you've got Sky News!'.²⁶⁵ De bijna ongrijpbare relschoppers konden nauwelijks aangepakt worden, en dus besloot de politie hen te laten uitrazen in het centrum en zich toe te leggen op het beschermen van ambulance- en brandweerpersoneel.

Dankzij deze uit nood geboren beslissing van de politie ontstond in Ealing een gezagsvacuüm zoals dat in andere Londense wijken al bestond. Wellicht mede hierdoor werden naarmate de ongeregelheden zich over Ealing verspreidden de gelederen van de relschoppers van buiten aangevuld met lokale, sensatiezoekende jeugd. De in Ealing woonachtige en bij de rellen aanwezige criminoloog Kevin Stenson was getuige van deze symbiose: 'once the riot was underway, diverse local young people also came involved. So, as elsewhere, there seemed to be a solidarity among rioters in their shared antagonism towards the police and euphoric, empowered, carnivalesque pleasure in deviance.'²⁶⁶ Bij de relschoppers heerste er door hun overmacht een zeker gevoel van feest, van onaantastbaarheid. Stenson was aldus getuige van de samenkomst van twee typen relschoppers: de crimineel georganiseerden en de (lokale) sensatiezoekers. Opvallend genoeg kregen hiermee de ongeregelheden in Ealing de eigenschappen van beide typen: enerzijds gecoördineerde plunderingen en instrumentele aanvallen op de politie, anderzijds een carnavaleske sfeer binnen een gelijkgestemde groep relschoppers.

Voor wat betreft de oorzaken van het geweld komt het Panel tot de volgende opsomming: apathie, verveling, adrenaline-kick, gebrekkige opvoeding, gebrek aan kansen, opportunisme, geen angst om opgepakt te worden, groepsdruk en slechte verhoudingen met de politie.²⁶⁷ Wat opvalt aan deze opsomming is dat veel van de genoemde verklaringen ofwel appelleren aan een brede onderstroming van 'collective pessimism', ofwel in verband staan met de concrete omstandigheden, namelijk de al eerder geconstateerde, gevoelde

²⁶³ Idem, 29.

²⁶⁴ Idem, 10-11.

²⁶⁵ Idem, 14.

²⁶⁶ Stenson, "Ealing Calling", 13.

²⁶⁷ *Final report*, Ealing Riots Scrutiny Review Panel, 31.

onaantastbaarheid door de afwezigheid van orde en gezag.²⁶⁸ Hierbij manifesteerde dit gezagsvacuüm zich op twee niveaus, namelijk in heel Londen (zichtbaar op TV) en in Ealing zelf (waarneembaar in de straat waar de twintig agenten zich geconfronteerd zagen met honderden relschoppers). Pas toen de politie rond middernacht de broodnodige versterkingen kreeg, konden de relschoppers verspreid worden en kon er aan de chaos een eind gemaakt worden.

Het Panel concludeerde over de ongeregelheden in Ealing: ‘On balance, the Panel feels that despite known pressures and post hoc rationalisations the key cause was simply opportunistic criminality exacerbated by the excitement generated by the event’.²⁶⁹ Gesteld kan worden dat in het geval van Ealing aanvallen op de politie en grootschalige plunderingen geïnitieerd werden door georganiseerde, criminele individuen, die in meerderheid speciaal naar Ealing gereisd waren om opportunistisch gebruik te maken van de hun welgevallige omstandigheden aldaar. Het bewust gecreëerde gezagsvacuüm kon vervolgens ook benut worden door sensatiezoekers uit Ealing zelf. Het politierapport spreekt in dit verband van een groot aantal individuen in de rellende massa ‘not normally associated with criminal activity’.²⁷⁰ Voor deze sensatiezoekende individuen lijkt te gelden dat in Ealing, te midden van alle onrust in Londen, de omstandigheden zo waren dat er sprake leek te zijn van een ‘morele vakantie’.²⁷¹

²⁶⁸ In Clapham Junction, een deel van de Londense *borough* Wandsworth, hebben zich vanuit hetzelfde gezagsvacuüm vergelijkbare ongeregelheden voorgedaan. Ook hier was er sprake van georganiseerd rellen, met name gericht op plunderingen en voorafgegaan door Blackberry-berichten. Een gedetailleerdere omschrijving van de gebeurtenissen daar is te vinden in *The August Riots in England*, National Centre for Social Research 17-19; *4 days in August*, Metropolitan Police Service 83-91 en *Disorder in Wandsworth*, Report of the Independent Review. Ook de ongeregelheden in de *Borough* Croydon voldeden grofweg aan de karakteristieken van een rel waaraan veel crimineel georganiseerden deelnemen. Het is in deze Londense wijk waar de meeste misdaden geregistreerd werden (430). Analyse van de rellen aldaar zijn te vinden in: *Report into the rioting in Croydon on 8 and 9 August 2011*, Croydon Independent Local Review Panel, februari 2012 en *4 days in August*, Metropolitan Police Service 71-80.

²⁶⁹ *Final report to Cabinet*, Ealing Riots Scrutiny Review Panel 2011/2012, 31

²⁷⁰ *Idem*, 9.

²⁷¹ De term ‘moral holiday’ is afkomstig uit David Matza, *Delinquency and drift* (New York 1964). Hij stelt dat jongeren die deviant groepsgedrag vertonen, hun gedrag normaliter afstemmen op een gangbare norm. Zij kunnen echter van elkaar leren hoe de geldigheid van die waarden tijdelijk te verminderen om zich zo (ongehinderd door schuldgevoelens) te kunnen misdragen. Matza noemt dat het nemen van een ‘moral holiday’.

4. Conclusies

In lijn met de opbouw van deze scriptie zal ik deze conclusie beginnen met het resumeren van het theoretisch kader. Daarna komen in een vergelijkende beschouwing de verschillende bestanddelen van de onvrede in Amsterdam, Ondiep en Tottenham aan de orde. Deze componenten culmineerden in drie *flashpoints*, die uiteindelijk zouden ontbranden tot de Telegraafrellen, de rellen in Ondiep en de August 2011 Disorder. De daadwerkelijke manifestatie van de onrust – in al haar onderscheiden verschijningsvormen – komt als laatste in deze conclusie aan bod.

Theoretisch vertrekpunt

Rellen zijn irrationele, criminele oprispingen in verder rimpelloze samenlevingen. Variaties op dit thema worden graag door commentatoren, politici of journalisten gehanteerd als verklaring voor de uiterst complexe fenomenen die schuilgaan onder de verzamelterm ‘rellen’. Andersoortige verklaringen leiden namelijk onherroepelijk tot aanvaarding van een op zijn minst gedeeltelijke verantwoordelijkheid van de bestuurlijke elite voor rellen als (radicale) uitingsvorm van sociale, economische of politiek-bestuurlijke problematiek. In deze scriptie is gekozen voor een andersoortige benadering gebaseerd op het *Flashpoint Model of Public Disorder* van David Waddington. Zoals toegelicht in het eerste hoofdstuk maakt dit model het mogelijk rellen te onderwerpen aan een internationaal comparatieve analyse van de opgebouwde spanningen en de directe omstandigheden voorafgaand aan een *flashpoint*. Waddington definieert dit *flashpoint* als een incident, dat voor de direct betrokkenen symbool staat voor verschillende (gepercipieerde) misstanden. Het belang dat in het model van Waddington wordt gehecht aan het *flashpoint* past in het bijzonder bij de zogenaamde incidentgestuurde ordeverstoringen.

De in deze scriptie behandelde ongeregeldheden in Amsterdam (1966), Utrecht (2007) en Engeland (2011) zijn gedifferentieerd. Later in deze conclusies is er aandacht voor de verschillende typen relschoppers en relvormen, eerst richten we ons op de driedeling in typen ongeregeldheden. In de Nederlandse onderzoekspraktijk worden incidentgestuurde, massagestuurde en afspraakgestuurde ordeverstoringen onderscheiden. Geconcludeerd kan worden dat in geen van de casussen sprake was van een massagestuurde ordeverstoring. Nergens was de voedingsbodem voor de ongeregeldheden primair gelegen in ‘de aanwezigheid van een grote schare mensen’. De onlusten waarbij voornamelijk crimineel georganiseerden betrokken waren (in Ealing), voldoen gelet op de berekenende, vooropgezette manier van aanpak van de relschoppers aan het beeld van afspraakgestuurde rellen. De rellen in Enfield vormen een

interessante tussenvorm tussen afspraak- en incidentgestuurde rellen. Het verband met de dood van Duggan was daar duidelijk waarneembaar, maar tegelijk had de massamobilisatie een gecoördineerd, vooropgezet karakter. De rest van de behandelde rellen kan worden geschaard onder de noemer incidentgestuurde rellen: rellen als gevolg van een ingrijpende gebeurtenis, in casu de dood van respectievelijk Jan Weggelaar, Rinnie Mulder en Mark Duggan. De in de theorie aan deze vorm van ongeregeldeheden gekoppelde kenmerken – onvoorspelbaarheid en langdurigheid – zijn bij een nadere beschouwing van de drie casussen duidelijk terug te zien.

De vaststelling dat de in deze scriptie behandelde ongeregeldeheden incidentgestuurde rellen waren, maakt een verdere verkenning van dit type ordeverstoring noodzakelijk. In deze scriptie zijn de incidentgestuurde onlusten begrepen als ‘symbolische, sociale gebeurtenissen’, explosieve uitingen van onderstromingen van *collective pessimism* en anti-politie of antiautoritaire gevoelens, ja bijna politieke handelingen. Deze denkwijze heeft in de wetenschappelijke literatuur voet aan de grond gekregen met de studie van Smelser (1962) die voor het eerst wees op een bepaalde vorm van ‘structural strain’ als collectief gevoel, die de voor het ontstaan van rellen noodzakelijke geachte voedingsbodem vormde. In feite is de theorie van Waddington niets anders dan een uitgebouwde voortzetting van dit uitgangspunt, aangevuld met de symboolfunctie van het *Flashpoint*. Lord Scarman had overigens al een eerste stap gezet met het begrijpen van rellen als een resultante van structurele en meer aan de oppervlakte liggende factoren.

Een opmerkelijke overeenkomst tussen theorieën over en ooggetuigenverslagen van rellen is het veelvuldige gebruik van beeldspraak met daarin een prominente plek voor ‘vuur’ of ‘brand’. Het proberen te begrijpen van rellen in dit soort termen is bevattelijk: er zijn inderdaad eigenschappen van vuur of brand die gelijkenis vertonen met om zich heen grijpende onlusten. De voorbeelden hiervan zijn legio: de overeenkomsten tussen de pyroomaan en de notoire relschopper, het plotselinge opkomen, de ongecontroleerde, vluchtige verspreiding en de enorme verwoestings- maar tegelijk ook aantrekkingskracht. Om bij deze beeldspraak te blijven, in deze scriptie is getracht niet alleen de verschillende soorten brandbaar materiaal te behandelen, maar ook de vonk en verschillende soorten brandhaarden te bekijken. Een bruikbare tweedeling is hierbij de splitsing gebleken tussen enerzijds de voedingsbodems voor de ongeregeldeheden (geanalyseerd conform de zes niveaus van het Waddington Model) en anderzijds de verschijningsvorm van de rellen. Met de bevindingen uit de drie casussen is gepoogd het eerste deel van de volgende vraag te beantwoorden: *‘in hoeverre zijn er voor het ontstaan en de verschijningsvormen van de ongeregeldeheden in*

Engeland, Amsterdam en Ondiep verklaringen te vinden; en wat zeggen deze verklaringen over de waarschijnlijkheid van een toekomstige Nederlandse versie van de August 2011 Disorder?’ Het prospectieve deel van deze vraag zal in de epiloog van deze scriptie aan de orde komen.

Wortels van de onrust volgens Waddington

Nu ons de plaats die incidentgestuurde rellen in de theorievorming innemen, duidelijk is geworden, kunnen we ons richten op de vergelijking van de gelaagde onvrede in de drie behandelde casussen. Een vergelijking tussen de verschillende gepercipieerde misstanden op het *structurele* niveau leert dat er grote verschillen zijn tussen de drie casussen. Amsterdam vormt op twee manieren een uitzondering. Ten eerste gold voor de provo's als enige groep dat de door hen gehekelde misstanden niet per se betrekking hadden op de provo's zelf. Met hun provocaties vroegen en kregen ze aandacht voor bredere maatschappelijke thema's als de woningnood, maar ook voor zaken als de Vietnamoorlog. Van zo'n onbaatzuchtigheid was bij de bouwvakkers geen sprake. Wel was daar de problematiek opvallend eenduidig, namelijk de langsepende 2%-kwestie. Toch hadden beide grieven een overeenkomstig kenmerk, namelijk de relatief lange aanlooptijd. Hierdoor verscherpte het al bestaande woelige klimaat in Amsterdam, waarmee de Telegraafrellen pasten in een traditie van ordeverstoringen. Een soortgelijke traditie gold niet voor Ondiep, hoewel er ook hier gerept kan worden van langlopende problematiek. In het oog springend in Ondiep was dat misstanden terug te voeren waren op een gevoelde bedreiging van de gemeenschappelijke identiteit van de buurtbewoners. Zowel het overlastprobleem (voornamelijk veroorzaakt door allochtone jeugd van buiten de wijk) als de problemen op de huizenmarkt (resultierend in het wegtrekken van 'echte' Ondiepers) legden een angst voor het afnemen van het familiale karakter van Ondiep bloot.

Een veel breder palet aan sociaal-economische omstandigheden vormde voor de August 2011 Disorder de onderstroom. Dit is niet verwonderlijk, omdat het hier om een voor niet minder dan 66 gebieden geaggregeerd beeld ging. Het maken van een buurt-specifiek beeld is dan lastiger en wellicht ook van minder groot belang mede gelet op het aandeel van relschoppers van buiten de eigen wijk.²⁷² Een profiel van voor de rechtbank verschenen verdachten werkt dan meer verhelderend.²⁷³ Uit dit profiel is gebleken dat de verdachten over het algemeen voldeden aan de in het onderzoek van *The Guardian* als belangrijkste

²⁷² In het geval van Ealing oplopend tot twee derde van het totaal.

²⁷³ Hoewel we daarbij natuurlijk rekening moeten houden met een overrepresentatie van de zogenaamde 'usual suspects', de bekenden van de politie.

veronderstelde, structurele verklaringen voor de ongeregelheden: armoede, werkloosheid en slecht daarop inspeland overheidsbeleid.

Op het *politiek-ideologische* niveau staat de mate van ideologische marginalisatie van de rellende groepen centraal. Deze marginalisatie is te zien als een optelsom van de legitimiteit die wordt toegekend aan de eisen als gevolg van een collectieve grief enerzijds en het eventueel dienovereenkomstig handelen van de overheid anderzijds. In Amsterdam viel deze optelsom negatief uit. Er was over het algemeen weinig sympathie voor de acties van de provo's en de eisen van de bouwvakkers. De betrokken bewindspersonen en media lieten zich meermaals negatief uit over de algemene (provo's) en meer specifieke (bouwvakkers) eisen, en ook over de handelwijze van beide groepen. Dit werkte bovendien door in het handelen van de overheid: met hard optreden – letterlijk (met politie-inzet tegen de provo's) of figuurlijk (institutionele uitsluiting van communisten) – werden de dissidente groepen bestreden.

Heel anders was dit in Ondiep. Hier werden de klachten van de overlast veroorzakende hangjeugd als legitiem ervaren. De leefomstandigheden in de wijk kregen zelfs in de landelijke politiek aandacht en de daarbij horende grieven erkenning. Bij de verwezenlijking van de voorgenomen transformatie van de probleemwijk naar een zogenaamde prachtwijk zouden zowel de problemen rondom de veiligheid in de wijk als de huisvestingsproblematiek aangepakt worden. De gemeente had met *Levenslustig Ondiep* een begin willen maken met het leefbaarder maken van de wijk en was naar eigen zeggen ook druk doende om met verschillende partnerorganisaties de overlast van hangjongeren aan te pakken.

Daar waar de optelsom in Ondiep dus positief uitviel, was dat bij de August 2011 Disorder minder het geval. Binnen de Britse overheid werd de sociaal-economische positie van met name jongeren weliswaar als een probleem gezien: het peil van de jeugdwerkloosheid werd zelfs een 'schandaal' genoemd. Toch bezuinigde de overheid aanzienlijk op initiatieven die de erkende misstanden moesten verhelpen. Veel jongeren gebruikten hierop de rellen als podium, onder meer om hun ongenoegen te laten blijken over het gebrekkige probleemoplossende vermogen van de toch al gewantrouwe overheid.

Voor wat betreft factoren op het *culturele* niveau vormt Amsterdam een uitzondering. Als enige casus had óók de politie hier door meerdere voorgaande confrontaties, haar personele samenstelling en de marginalisatie van de provo's in de media en de politiek een negatief beeld van met name de provo's. Deze negatieve stereotypering was overigens wederzijds, zowel bij de bouwvakkers als de provo's konden de brute politieagenten niets

goed doen. Deze negatieve invloed van bestaande vooroordelen werd bovendien nog verergerd door de gevoelde groepssolidariteit, die bij zowel de bouwvakkers, de provo's, als ook de politie sterk aanwezig was.

Met uitzondering van de rol van de politie – van een duidelijke vooringenomenheid ten aanzien van Ondiepers was geen sprake – is er voor het bouwvakkersoproer een parallel te trekken met Ondiep. Een zelfde gedeelde identiteit had namelijk ook in Ondiep geleid tot een sterk gevoelde solidariteit. De onmacht die de politie aan de dag had gelegd bij het oplossen van de problematiek, had er bovendien voor gezorgd dat er in de toch al weinig gezagsgetrouwe wijk een uitgesproken negatief beeld van de politie was ontstaan. Dankzij deze twee factoren was er in Ondiep eenzelfde negatief versterkende spiraal ontstaan als in het Amsterdam van 1966.

In het geval van de August 2011 Disorder ontbrak echter veelal een gedeelde identiteit bij de relschoppers.²⁷⁴ Dit gold niet zozeer voor een gedeelde afkeer van de politie, die was er zeker en hing vooral nauw samen met de als racistisch ervaren praktijk van *stop-and-search*. Toch kan er in mindere mate gesproken worden van gedeelde materiële condities en ervaringen als onderliggende factor op het culturele niveau. Het lijkt alsof de denkbeelden die bijdroegen aan individuele participatie aan de rellen meer betrekking hadden op het individu zelf dan op een gedeelde identiteit. Dat moge blijken uit de veel gegeven, uit individuele emoties voortkomende motivaties als een 'hang naar opwinding' of 'verveling'.

De bestanddelen van de onvrede zijn voor de drie casussen het meest eenvormig op het *contextuele* niveau. In alle drie de gevallen kan er gesproken worden van een ruime voorgeschiedenis van ophef veroorzakende incidenten tussen de politie en de buurt in de periode voorafgaand aan het *Flashpoint*. Over deze voorvallen is vervolgens nauwelijks op succesvolle wijze de dialoog aangegaan.

In Amsterdam werden provo's en bouwvakkers met harde hand bestreden. Dit had de verhoudingen tussen voornamelijk de provo's en de politie verziekt, waarmee overigens de provo's gezien hun tactiek van provocaties waarschijnlijk een dienst bewezen werd. Feit blijft dat er verschillende geëscaleerde incidenten waren voorafgegaan aan de dood van Jan Weggelaar. De schreeuwerige wijze waarop de media hierover berichtten en de bestaande negatieve stereotyperingen maakten het in dialoog treden van de betrokken partijen vrijwel onmogelijk.

²⁷⁴ Een uitzondering vormt de groep demonstranten voor het politiebureau van Tottenham waar de eerste rellen zouden uitbreken.

Een zelfde onmogelijkheid bestond er in Ondiep, al was de reden daar van meer praktische aard: twee jaar lang was er geen wijkagent aangesteld. Dit gegeven maakte dat ingrijpend beleid (bijvoorbeeld het optreden van Team Asterix en het uit huis plaatsen van henneptelers) voor de buurtbewoners niet voldoende in perspectief kon worden geplaatst. Bovendien was het ontbreken van een wijkagent tekenend voor de veel gehoorde klacht dat de politie slecht bereikbaar was en geregeld geen gehoor gaf aan (overlast)meldingen.

De onvrede met de politie in veel door de August 2011 Disorder getroffen gebieden kwam in grote mate voort uit de als racistisch ervaren en later als onwettig beoordeelde praktijk van *stop-and-search*. De Britse politie werd van oudsher al een racistische houding nagedragen en recente cijfers van *searches* hadden dat beeld bevestigd.²⁷⁵ Ook de dood van David Emanuel droeg bij aan de verslechtering van de verhoudingen tussen de politie en met name zwarte burgers. De onafhankelijke onderzoekscommissie (IPCC) functioneerde daarnaast traag en niet naar de zin van door politiegeweld getroffen burgers, waardoor het in stand houden van een dialoog extra bemoeilijkt werd.

Bestanddelen op het *situationele* niveau kunnen volgens Waddington ruimtelijk of organisatorisch van aard zijn. Een analyse van ruimtelijke aspecten van de locatie van de ongeregelheden leert dat de rellen in Ondiep als enige niet begonnen op een symbolische locatie. Hier werden midden in de wijk twee wijkagenten aangevallen, maar daarbij speelde de symboliek van de locatie geen rol. In Amsterdam en Tottenham was dit anders. De Telegraafrellen zouden zelfs als een gewelddadige rondgang langs symbolische locaties gezien kunnen worden. Met uitzondering van de Dam waren de locaties allemaal van symbolische waarde. Dit gold achtereenvolgens voor het gebouw van het SFB-fonds (dat de 2%-regeling niet wilde afschaffen), het stadhuis (verantwoordelijk gehouden voor de dood van Weggelaar), het plein rond de Dokwerker (van oudsher de plek voor (rode) demonstraties) en het Telegraaf-gebouw (al langer gehaat, maar nu pas echt partijdig door de bouwvalligheid de schuld van de dood van Weggelaar in de schoenen te schuiven). Het uitbreken van de August 2011 Disorder vond plaats voor het politiebureau van Tottenham, nadat het vormen van een cordon aldaar de menigte demonstranten in woede deed ontsteken. Het is zeer wel denkbaar dat hun verzet zo hardnekkig was dankzij de symboliek van deze locatie.

Organisatorische tekortkomingen bij de politie hebben vaak een daadkrachtige

²⁷⁵ In de jaren tachtig waren er op verschillende plekken in Engeland (onder andere in Tottenham) al rellen uitgebroken na de dood van zwarte burgers door politiegeweld.

respons verhinderd. Ten aanzien van alle drie casussen kan geconcludeerd worden dat er (goede) inlichtingen beschikbaar waren over de sluimerende onrust. Ondanks deze informatiepositie was er onvoldoende politiecapaciteit inzetbaar. In Amsterdam was er door besluiteloosheid in de politietop lange tijd überhaupt geen Mobiele Eenheid aanwezig, waardoor het er voor de relschoppers (terecht) op leek dat hun daden onbestraft zouden blijven. De politie in Ondiep kampte met een vergelijkbaar opschalingsprobleem, waardoor er lang gewacht moest worden op ME-pelotons. In Tottenham waren er wel in openbare orde gespecialiseerde agenten beschikbaar (weliswaar niet genoeg voor de omvang die de ongeregelheden zouden aannemen), maar lag het probleem in de afwezigheid van een *senior commanding officer* om de betogers te woord te kunnen staan.

Een in het oog springende overeenkomst op het *interactionele* niveau is de tijdsperiode tussen de dood van Weggelaar, Mulder en Duggan en het ontbranden of escaleren van de situatie. Hoewel de omstandigheden rondom de dood van Weggelaar chaotisch en verhit waren, braken grootschalige ongeregelheden pas uit de dag na het dodelijke incident aan de Marnixstraat. Hetzelfde gold voor de dood van Mulder, die ook pas na een dag zou leiden tot ernstige rellen. Tussen de dood van Duggan en de onlusten op de Tottenham High Road zat zelfs twee dagen, waardoor niet de dood van Duggan, maar het uit de hand lopen van de wake als *flashpoint* behandeld is in deze scriptie. Het feit dat deze tijdsperiode zo groot is, geeft aan dat het mobiliseren van een (demonstrerende ofrellende) massa veel tijd kost. Tegelijkertijd maakt deze tijd dat de politie, buurtwerkers en andere direct betrokkenen een zekere speelruimte hebben om de spanningen te de-escaleren.

De politie was direct bij de dood van Weggelaar, Mulder en Duggan betrokken en daarom is in deze gevallen – begrijpelijkerwijs – terughoudendheid betracht bij het openbaren van onderzoeksresultaten omtrent deze gebeurtenissen. Hierdoor kwam er echter wel extra ruimte voor onweersproken geruchten, die hebben geleid tot een verdere verslechtering van de positie van de politie ('moordenaars').

In het Waddington model worden rellen gezien als een resultante van gepercipieerde misstanden en spanningen op de zes niveaus, gesymboliseerd door een incident met een potentieel explosieve lading. Gesteld kan worden dat de dood van Weggelaar, Mulder en Duggan deze symbolische connotatie overduidelijk hadden. De overlijdensgevallen van de bouwvakker die opkomt voor zijn geld, de Ondieper die met fatale gevolgen optreedt tegen de overlast en de zwarte 'peacemaker' doodgeschoten door de liegende, racistische, blanke politie, waren niet alleen het slachtoffer van onredelijk politieoptreden. Het waren bovenal

slachtoffers waarmee buurtbewoners of collega's zich konden identificeren, in wier problematiek zij zich konden verplaatsen. Dit maakte de drie *flashpoints* tot uiterst krachtige, symbolische gebeurtenissen. In termen van het Adang/Horowitz-escalatiemodel waren deze gebeurtenissen zo krachtig dat ze uiteindelijk een proces van solidarisering en onderlinge steunverlening op gang brachten. De solidariteit van provo's, bouwvakkers en Ondiepers en het anti-politie sentiment ten tijde van de August 2011 Disorder werden versterkt door de grote verontwaardiging over de dood van een groepslid. Dit leidde tot het gevoel dat gewelddadigheden als vergelding een legitieme reactie waren op dat wat was voorgevallen. De diepe, al bestaande onvrede ontladde zich vervolgens in wraakzuchtige rellen, gevolgd in sommige gevallen door andere relvormen.

Relschoppers en relvormen

Nu de achtergronden van de onlusten in de drie casussen beschouwd zijn, kan deze scriptie komen tot de conclusies ten aanzien van de onderscheiden relschoppers en relvormen. De Nederlandse onderzoekspraktijk ten aanzien van rellen en relschoppers behoeft mijns inziens uitbreiding. In algemene zin kan geconcludeerd worden dat het Nederlandse onderzoek zich heeft gericht op het begrijpen van ongeregelheden in termen van evaluaties aangaande (tekortschietende) ordehandhaving, aangevuld met observaties van functionarissen 'uit het veld' en juridische dossiers van relschoppers. Als voorbeeld van deze meer beleidsgerichte benadering kunnen de ontwikkelde typologieën van Van Leiden e.a. gelden. Nadeel van deze benadering is dat er in de verschillende typologieën van relschoppers te weinig aandacht is voor hun sociaal-economische achtergrond. Daarnaast worden er conclusies getrokken op basis van een in aantal te summiere groep individuen die bovendien louter passief object van onderzoek zijn (veelal vanwege een weigering mee te werken aan het onderzoek).

Wellicht door de urgentie die de verwoestingen van de August 2011 Disorder met zich mee brachten, gelden dergelijke tekortkomingen niet (meer) voor de Britse onderzoekspraktijk. Hier zijn vanuit onder meer sociologische inzichten (verkregen onder andere door interviews met de relschoppers zelf) completere typologieën tot stand gekomen. De Britse typologieën zijn in deze scriptie gecombineerd met inzichten uit de Nederlandse onderzoekspraktijk om zo te komen tot vijf typen relschoppers: de wraakzuchtige, sensatiezoekende, opportunistische, niet-betrokkenen en crimineel georganiseerde relschoppers. Uiteraard gaat het bij deze vijf typen relschoppers om een gesimplificeerde weergave van een vaak zeer complex samengestelde massa individuen en dienen deze typen

dan ook slechts om de discrepantie tussen de onderscheiden verschijningsvormen van ongeregelheden te kunnen verklaren.

In alle drie casussen ontladden de opgebouwde spanningen zich in eerste instantie in ongeregelheden tussen wraakzoekende relschoppers en de politie. De politie werd gezien als verantwoordelijk voor de dood van Weggelaar, Mulder en Duggan en kreeg het zwaar te verduren. In geen van de bestudeerde gevallen kon de politie grip krijgen op de massale en onverwachte agressie. Bij de relschoppers bestond de bereidheid om niet alleen dodelijk wapentuig van allerlei allooi in te zetten, maar werden ook brandstichting en plunderingen instrumenteel gebruikt. Ondanks de ongebreidelde agressie was er hierbij zelden sprake van willekeur. De doelwitten waren in veel gevallen symbolisch en niet toevallig gekozen: vaak waren het hulpverlenende instanties (gebouwen en de hulpverleners zelf). De overrompelende snelheid waarmee de rellen zich verspreidden en de moeilijkheden bij de politie om op het juiste niveau op te schalen resulteerden in een zeker gezagsvacuüm. In dit vacuüm ontstond een explosief mengsel van wraakgevoelens en een schijn van straffeloosheid. Dit mengsel oefende in Amsterdam, in Ondiep en in Engeland bovendien grote aantrekkingskracht uit op sensatiezoekers. Zij konden zich identificeren met het sterk aanwezige anti-politie sentiment en hoefden schijnbaar nauwelijks te vrezen voor repercussies.

Succesvol optreden van politie en gemeente (het afsluiten van de wijk) verhinderde dat sensatiezoekende relschoppers zich konden mengen in de ongeregelheden in Ondiep. In Amsterdam en Ealing lukte het de autoriteiten niet een samengaan van verschillende typen relschoppers te voorkomen. In Amsterdam verdwenen de woedende bouwvakkers naarmate de ongeregelheden verhevigden steeds meer naar de achtergrond en werd hun plek ingenomen door jeugdige nozems. De crimineel georganiseerde rellen in Ealing boden toen ze eenmaal aan de gang waren, voor de lokale jeugd een platform om hun anti-politie sentimenten te ontladen en hun verveling te botvieren. In het merendeel van de gevallen zijn de sensatiezoekende relschoppers als fenomeen te begrijpen als gevolg van de 'inspanningen' van wraakzoekende relschoppers, zoals eigenlijk alle vier andere typen relschoppers dat zijn. In zekere zin vormen de rellen in Enfield een uitzondering op deze regel, omdat deze rellen geïnitieerd leken door sensatiezoekers. Hier haalden vrij onvoorbereide individuen op 'expressieve' wijze hun gram op de politie, waarbij plunderingen eerder provocatief dan materialistisch waren. In moeilijk te bestrijden aanvalsgolven gingen de veelal jeugdige relschoppers over tot de aanval, waarbij in Enfield de politie door haar getalsmatige sterkte redelijk op de been kon blijven. In andere gevallen – denk bijvoorbeeld aan Ealing en

Amsterdam – vormde de (gepercipieerde) straffeloosheid de opmaat tot een morele vakantie. De politie was daar niet in staat een tijdelijke afwezigheid van normaal geldende normen te voorkomen.

Niet-betrokkenen kunnen uit eigen beweging – vanuit ethische of praktische bezwaren – afzijdig blijven bij rellen. Het appelleren aan dit soort bezwaren heeft er in Leeds en Ondiep voor gezorgd dat grote aantallen potentiële relschoppers zich niet hebben gemengd in de rellen.²⁷⁶ In het geval van Ondiep is dit bewerkstelligd door het met hekken afsluiten van het door de rellen zwaarst getroffen deel van de wijk enerzijds en het middels een overmacht van politie handhaven van het ingestelde samenscholingsverbod anderzijds. Dit was niet de enige succesvolle aanpak. Zo werd in Leeds de potentieel explosieve situatie na de dood van Gavin Clarke gede-escaleerd dankzij een succesvolle strategie van de politie aldaar. In samenspraak met verschillende betrokken jeugd- en buurtwerkers werd gekozen voor een terughoudende tactiek, waardoor de buurtwerkers via hun opgebouwde netwerken de juiste mensen konden aanspreken. Hiermee werd een indrukwekkende vorm van *self-policing* bereikt, zeker gezien de context van de gelijktijdige, massale rellen in andere Engelse steden.

Als laatste relvorm kwamen de meest calculerende en gecoördineerde acties van crimineel georganiseerde relschoppers aan de orde. In de bestudeerde casus in Ealing werd op berekenende wijze geanticipeerd op het ontstaan van een gezagsvacuüm. Vrijwel gelijktijdig arriveerden grote groepen van buiten Ealing om zich relatief ongehinderd te buiten te gaan aan het plunderen van honderden winkels. In veel mindere mate dan bij alle andere geanalyseerde ongeregelde heden was hier sprake van (diepgeworteld) anti-politie sentiment, van sensatiezucht of van gefrustreerde woede. Verklaringen voor dit gedrag moeten eerder worden gezocht in termen van hebzucht, van crimineel opportunisme en van berekenend kopieergedrag. Hierbij speelde de context van een wijdverbreid gezagsvacuüm een grote rol.

²⁷⁶ In Ondiep was de situatie op maandag wel geëscaleerd. Gedoeld wordt hier dan ook op de daarop volgende dagen.

5. Epiloog

Het tweede deel van de hoofdvraag behelst de vraag naar de waarschijnlijkheid van een toekomstige Nederlandse versie van de August 2011 Disorder. Het beantwoorden van een dergelijke vraag is – zeker voor een historicus – een hachelijke onderneming; het vergt namelijk uitspraken over een onzekere toekomst. Toch doe ik graag een poging.

Een eerste stap op weg naar beantwoording van de vraag of zich ook in Nederland vergelijkbare rellen kunnen voordoen is het nader bekijken van de August 2011 Disorder. Wat gebeurde er nou eigenlijk in Engeland tussen 4 en 11 augustus 2011? Startpunt van de massale ongeregelheden vormden de uit de hand gelopen protesten in Tottenham, waar wraakzoekende relschoppers in een zeker niet unieke relvorm de confrontatie zochten met de politie. De hierop volgende, ongehinderde plunderingen in Tottenham Retail Park gaven het startsein voor de wel unieke kenmerken van de Disorder. Hier werd namelijk voor het oog der natie duidelijk dat er een zekere staat van anarchie haalbaar was. Voor velen waren de omstandigheden die daarbij bleken te horen ontwrichtend, onthutsend en verschrikkelijk. Voor duizenden anderen was deze toestand van (gepercipieerde) anarchie echter juist nastrevenswaardig. Deze staat bood namelijk de gelegenheid om ongestraft te plunderen, te vergelden en in zekere zin de macht over te nemen.

De aantrekkingskracht van rellen is op zich niet nieuw. Niet voor niets spreken we van ‘reltoeristen’. Ook in Amsterdam en Ondiep werden wraakzoekers naarmate de rellen aanhielden, vergezeld of zelfs afgelost door sensatiezoekers. Het unieke van de August 2011 Disorder lag eerder in het grote aantal locaties waar getracht werd te komen tot rellen. Waar de autoriteiten in Ondiep vreesden voor een *toestroom* van relschoppers uit heel Nederland, *creëerden* de relschoppers in Engeland de rel in hun eigen wijk of stad. Een dergelijke grootschalige spreiding van het aantal rellen was mijns inziens alleen mogelijk door het gedetailleerde beeld van de actuele situatie waarover de relschoppers konden beschikken. De situatie in de eigen of een nabijgelegen wijk werd rechtstreeks en zonder vertraging in beeld gebracht door oude en nieuwe media, die elkaar bevestigden, aanvulden en versterkten. De relschopper was zo op de hoogte van de situatie in heel Engeland, maar via zijn vrienden ook van de situatie drie straten verderop. Hierdoor kon kennis over de staat van het land (chaos) gecombineerd worden met lokale kennis (van aantrekkelijke winkelcentra en snelle transportverbindingen) en een inschatting van de pakkans (gering vanwege de goede voorbereidingen van de relschoppers en de machteloosheid van de politie). Deze informatie had een enorme mobiliserende kracht en de omvang die de ongeregelheden hierdoor konden

aannemen, maakte dat twee nieuwe typen relschoppers – de crimineel georganiseerden en de opportunistische plunders – tot wasdom konden komen. Deze groepen kunnen immers alleen met succes opereren bij de gratie van een lang voortbestaan van een gezagsvacuüm. Bij eerdere ongeregelheden was het de ordehandhavers in een eerder stadium nog wel gelukt om greep te krijgen op de situatie of in ieder geval om de ongeregelheden te beperken tot een wijk of stad.

Nu dringt de vraag zich op of een dergelijke situatie zich ook in Nederland zou kunnen voordoen. Het is lastig deze vraag van een eenduidig antwoord te voorzien, maar de verschillende randvoorwaarden kunnen wel nader beschouwd worden.

Het is zeker voorstelbaar dat zich in Nederland wederom een tot grote verontwaardiging leidend incident zal voordoen, met in zich genoeg lading om te appelleren aan een al aanwezige voedingsbodem. Anders gezegd, nieuwe wraakzuchtige rellen kunnen absoluut niet worden uitgesloten. Bovendien functioneren de oude en nieuwe media in Nederland niet wezenlijk anders dan in Engeland: ook hier zou de relschopper zijn eigen, volledig up-to-date beeld van een door rellen getroffen Nederland kunnen genereren. Daarnaast kan de inschatting voor Engeland – dat een herhaling van de August 2011 Disorder waarschijnlijk werd geacht, met name door de almaar verslechterende sociaal-economische omstandigheden – mutatis mutandis ook voor Nederland gaan gelden. Hoewel in Nederland de sociaal-economische verschillen minder groot zijn dan in Engeland, mag een verscherping van de sociaal-economische verschillen de komende tijd worden verwacht als gevolg van de al maar stijgende werkloosheid.²⁷⁷ Hierdoor wordt het aantal mensen dat met rellen ‘iets’ te verliezen heeft kleiner. Ten slotte hebben de rellen in Hoek van Holland (2009) en Haren (2012) aangetoond dat ook de Nederlandse politie onder bepaalde omstandigheden te overrompelen is. Dit maakt dat het ontstaan van een situatie van (gepercipieerde) straffeloosheid niet uit te sluiten is.

Tegelijkertijd zijn er grote verschillen tussen Engeland en Nederland die ervoor zorgen dat een Nederlandse versie van de August 2011 Disorder minder aannemelijk is. Het belangrijkste onderscheid tussen de Nederlandse en Engelse rellen vormt mijns inziens de rol van voetbalhooligans. Hoewel Engeland bekend staat om de vele, beruchte hooligan-groepen (*firms*), wordt in geen enkel rapport aangaande de August 2011 Disorder gerefereerd aan hun

²⁷⁷ De Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Lodewijk Asscher, stelde dat het ‘dieptepunt van de crisis’ nog niet is bereikt, ook niet als het gaat om de stijging van het aantal werklozen. Annemarie Coevert, ‘Asscher: werkloosheid toont ernst crisis – Kamp: werken aan herstel’ in: *NRC Handelsblad* 15 november 2012. Te raadplegen op <http://www.nrc.nl/nieuws/2012/11/15/asscher-werkloosheid-toont-ernst-van-de-crisis/>

betrokkenheid bij de Disorder. Dit gegeven vormt een groot contrast met Nederland, waar hooligans bij veel grootschalige ordeverstoringen in de eenentwintigste eeuw een essentiële (en vaak initiërende) rol hebben gespeeld, ook bij niet (direct) aan voetbal gerelateerde ongeregeldeheden. Als voorbeelden hiervoor kunnen onder andere gelden de rellen in Haren (Z-Side), Hoek van Holland (FIIIR), Ondiep (FC Utrecht hooligans) en de Graafsewijk (FC Den Bosch hooligans). Een dergelijke prominente rol voor hooligans is weliswaar bedenkelijk, maar biedt tegelijk kansen voor opsporings- en inlichtingendiensten. In een scenario à la de August 2011 Disorder is het gelet op de historie niet onwaarschijnlijk dat hooligans wederom een prominente plek zullen innemen bij het creëren van ongeregeldeheden op verschillende plekken – analoog aan de rellen in Engeland. De bestendige banden binnen de verschillende hooligan-kernen vergemakkelijken echter het monitoren en eventueel arresteren van de harde-kern leden in het geval van het ontplooiën van zulke, ontwrichtende activiteiten, waarmee het bewust escaleren van onlusten in een al onrustige Nederlandse situatie in de kiem gesmoord zou kunnen worden.

De Nederlandse politie werkt bovendien vrij succesvol volgens het concept van gebiedsgebonden politiezorg met oog voor multicultureel vakmanschap.²⁷⁸ In vergelijking met zijn Engelse collega is de Nederlandse diender hierdoor beter in staat lokale netwerken op te bouwen en heeft hij geen (of minder) last van een racistisch imago. Naar mijn inschatting zal het aldus opgebouwde sociale kapitaal een dempende werking hebben bij het uitbreken van grootschalige onrust. Tot slot dient opgemerkt te worden dat Nederland nauwelijks ervaring heeft met een van de belangrijkste fenomenen van de August 2011 Disorder, namelijk massale, gecoördineerde plunderingen. Tijdens de Telegraafrellen werd weliswaar de etalage van de C&A aan het Damrak leeggeroofd en tijdens de uit de hand gelopen huldiging van Feyenoord in 1999 werden in het centrum van Rotterdam winkels geplunderd, maar ‘plunderen om het plunderen’ kent in Nederland geen historisch precedent.²⁷⁹

Het gebrek aan historische precedents op het gebied van plunderingen, het opgebouwde sociale kapitaal, de relatief gunstige (maar verslechterende) sociaal-economische

²⁷⁸ Tot een dergelijke conclusie komen Otto Adang c.s. bij de beantwoording van de vraag waarom er in Nederland tot op heden geen grootschalige etnische rellen hebben plaatsgevonden. Adang, ‘Zijn wij anders’, 157.

²⁷⁹ Een uitzondering op deze regel vormen de gebeurtenissen in Rotterdam van 26 juli 2012. Hier werden verschillende winkels vernield en geplunderd door beschonken feestgangers uit de Baja Beach Club. Pim van den Dool, ‘Arrestaties en grote schade na rellen op Stadhuisplein in Rotterdam’ in: *NRC Handelsblad* 26 juli 2012, geraadpleegd op <http://www.nrc.nl/nieuws/2012/07/26/rotterdamse-politie-grijpt-in-na-plunderingen-op-stadhuisplein/>, 1 februari 2013.

omstandigheden en de mogelijkheden om de voortrekkersrol van hooligans te neutraliseren maken dat een herhaling van de August 2011 Disorder zich eerder in Engeland dan in Nederland zal voordoen. Toch is er mijns inziens geen enkele reden om niet ook in Nederland uiterst alert te zijn. Het zou van een te groot optimisme getuigen om de kans op rellen met de omvang en intensiteit van de August 2011 Disorder in Nederland op voorhand uit te sluiten. Stel dat zich in Nederland mede ten gevolge van de Banken- en de Eurocrisis gelijke niveaus van 'collective pessimism' zouden ontwikkelen als in Engeland en ook hier de onvrede over een oneerlijke welvaartsverdeling groeit. Waarom zouden deze gevoelens van ongenoegen, aangewakkerd door de *social media*, dan niet tot een uitbarsting kunnen komen in een gewelddadige manifestatie van de 'confrontational dimension' van de globalisering? Zo anders dan de Engelsen zijn we nou ook weer niet, nietwaar?

Literatuurlijst

Internetbronnen

‘Man killed in shooting incident involving police officer’, in: *The Telegraph* 4 augustus 2011, te raadplegen op <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/crime/8682655/Mark-Duggan-killed-in-shooting-incident-involving-police-officer.html>.

Rogers, Simon, ‘England riots: was poverty a factor?’ in: *The Guardian* 6 december 2011, te raadplegen op <http://www.guardian.co.uk/news/datablog/2011/aug/16/riots-poverty-map-suspects>.

Students across UK protest government plans to cut EMA, BBC reportage, te raadplegen op <http://www.bbc.co.uk/news/education-11984821>.

UK Riots in Enfield, Police send in the dogs, YouTube, te raadplegen op <http://www.youtube.com/watch?v=-2o6qJc8mBE>.

Update on the independent investigation into the death of David Emanuel (Smiley Culture), Independent Police Complaint Commission, te raadplegen op http://www.ipcc.gov.uk/news/Pages/pr_290711_davidemanuelupdate.aspx?auto=True&l1link=pages%2Fnews.aspx&l1title=News%20and%20press&l2link=news%2FPages%2Fdefault.aspx&l2title=Press%20Releases.

Artikelen

Bawdon, Fiona en Maya Wolve-Robinson, 'Courtroom profiles: "I think the lives of all of us have changed"' in: *The Guardian* 3 juli 2012, te raadplegen op <http://www.guardian.co.uk/uk/2012/jul/03/courtroom-profiles-reading-the-riots>.

Benyon, John, 'England's urban disorder. The 2011 riots' in: *Political Insights*, (2012) 12-17.

Body-Gendrot, Sophie, 'Urban violence in France and England: comparing Paris (2005) and London (2011)' in: *Policing and Society* 15 (2012) 1-20.

Buikhuizen, W. 'Provo en provo' in: *Provo. Kanttekeningen bij een deelverschijnsel* ed. F.F. Frenkel, aldaar 87-107.

Covert, Annemarie, 'Asscher: werkloosheid toont ernst crisis – Kamp: werken aan herstel' in: *NRC Handelsblad* 15 november 2012.

Clifton, Helen, 'How Leeds avoided the worst of the riots' in: *The Guardian*, 2 juli 2012, te raadplegen op <http://www.guardian.co.uk/uk/2012/jul/02/how-leeds-avoided-riots>.

Dool, Pim van den, 'Arrestaties en grote schade na rellen op Stadhuisplein in Rotterdam' in: *NRC Handelsblad* 26 juli 2012.

Durodie, Bill, 'The changing nature of riots in the contemporary metropolis from ideology to identity. Lessons from the recent UK riots' in: *Journal of risk research* 15 (2012) 347-354.

Ferwerda, H., I. van Leiden en T. van Ham, 'Het nieuwe hooliganisme. Geweld ook buiten het voetbal' in: *Justitiële Verkenningen* 26 (2010) 54-68.

Ford Rojas, John Paul, 'London riots: Lidl water thief jailed for six months' in: *The Telegraph* 11 augustus 2011, te raadplegen op <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/crime/8695988/London-riots-Lidl-water-thief-jailed-for-six-months.html>.

Hope, Tim, 'Riots, pure and simple?' in: *Criminal Justice Matters* 87 (2012) 2-4.

Huisman, Charlotte, 'De kogel kwam toen iedereen ging' in: *Volkscrant* 7 september 2007.

Hulsman, L.H.C., 'Provo en de handhaving van de openbare orde' in: *Provo. Kanttekeningen bij een deelverschijnsel* ed. F.F. Frenkel, aldaar 185-205.

Jeffery, Bob en Will Jackson, 'The Pendleton riot. A political sociology' in: *Criminal justice matters* 87 (2012) 18-20.

Jobard, Fabien, 'Rioting as a political tool. The 2005 riots in France' in: *The Howard Journal* 48 (2009) 235-244.

Koelewijn, Jannetje, 'Binnen de hekken' in: *NRC Handelsblad* 17 maart 2007.

Klomp, Misja van de, Otto Adang en Gabriël van den Brink, 'Riot management and community relations. Policing public disturbances in a Dutch neighbourhood' in: *Policing and Society* 21 (2011) 304-326.

Lewis, Derek, 'Tottenham riot: Our community was dying.. now it's dead, say locals disgusted at rampage' in: *Mirror* 8 augustus 2011.

Lewis, Paul, 'Enfield and Edmonton riots: "The mood was calmer, it felt premeditated"' in: *The Guardian* 8 augustus 2011, te raadplegen op <http://www.guardian.co.uk/uk/2011/aug/08/london-riots-mood-calmer-premeditated>.

Lewis, Paul, 'Tottenham riots: a peaceful protest, then suddenly all hell broke loose' in: *The Guardian* 7 augustus 2011, te raadplegen op <http://www.guardian.co.uk/uk/2011/aug/07/tottenham-riots-peaceful-protest>.

Lewis, Paul en Tim Newburn, 'Reading the Riots study reveals police fears over further unrest' in: *The Guardian* 1 juli 2012, te raadplegen op <http://www.guardian.co.uk/uk/2012/jul/01/reading-the-riots-police-fears>.

Merriënboer, Johan van, 'Liberalisatie, gezagsondermijning en bouwvakkersrel' in: Peter van der Heiden en Alexander van Kessel ed. *Rondom de nacht van Schmelzer. De kabinetten – Marijnen, -Cals en –Zijlstra 1963-1967*, aldaar: 209-235.

Nijboer, Jan 'Openbare ordeverstoringen in stadswijken' in: Martina Althoff en Jan Nijboer ed. *Zoeklicht op geweld. Sociale conflicten in het publieke domein* (Den Haag 2010), aldaar: 125-144.

Parmar, Alpa, 'Stop and search in London. Counter-terrorist or counter-productive?' in: *Policing and Society* 21 (2011) 369-382.

- Petterson, Anne, 'Bouwvakkersoproer? Amsterdamse bouwvakarbeiders over juni 1966' *Onvoltooid Verleden*, te raadplegen op <http://www.onvoltooidverleden.nl/index.php?id=304>.
- Quinton, Paul, 'The formation of suspicions. Police stop and search practices in England and Wales' in: *Policing and Society* 21 (2011) 357-368.
- Reicher, S.D., 'The St. Pauls' riot. An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model' in: *European Journal of Social Psychology* 14 (1984) 1-21.
- Reicher, S. e.a., 'Knowledge-based public order policing. Principles and practice' in: *Policing* 1 (2007) 403-415.
- Sheptycki, James, 'Policing political protest when politics go global. Comparing public order policing in Canada and Bolivia' in: *Policing and Society* 15 (2006) 327-352.
- Stenson, Kevin, "'Ealing Calling": riot in the Queen of London's suburbs' in: *Criminal Justice Matters* 87 (2012) 12-13.
- Stott, Clifford, e.a., 'Variability in the collective behaviour of England fans at Euro2004. 'Hooliganism', public order policing and social change', in: *European Journal of Social Psychology* 37 (2007) 75-100.
- Torre, E.J. van der, 'Openbare orde: een analyse van ernstige verstoringen' in E.R. Muller ed., *Crisis. Studies over crisis en crisisbeheersing* (Deventer 2009) 87-113.
- Van der Valk, Leendert, 'De reltoeristen zijn weg, de ergernis blijft' in: *NRC Handelsblad* 17 april 2007.
- Van der Valk, Leendert, 'Een wet tegen reltoerisme is lastig' in: *NRC Handelsblad* 15 maart 2007.
- Van der Valk, Leendert, 'Met z'n allen kijken naar het samenscholingsverbod' in: *NRC Handelsblad*, 14 maart 2007.
- Waddington, David, 'The law of moments. Understanding the *Flashpoint* that ignited the riots' in: *Criminal Justice Matters* 87 (2011) 6-7.
- Waddington, David en Mike King, '*Flashpoints* revisited. A critical application to the policing of anti-globalization protest' in: *Policing and Society* 15 (2005) 255-282.

Waddington, David en Mike King, 'The disorderly crowd. From classical psychological reductionism to socio-contextual theory. The impact on public order strategies' in: *The Howard Journal* 44 (2005) 490-503.

Waddington, David en Mike King, 'Identifying common causes of UK and French riots occurring since the 1980s' in: *The Howard journal* 48 (2009) 245-256.

Waddington, P.A.J., 'Mad mobs and Englishmen? Myths and realities of the 2011 riots' Book review in: *Policing* 6 (2012) 221-224.

Waddington, P.A.J., 'Explaining the riots' in: *Criminal Justice Matters* 87 (2011) 10-11.

Wintour, Patrick, 'UK riots: four days of chaos that reshaped the political landscape' in: *The Guardian* 11 augustus 2011, te raadplegen op <http://www.guardian.co.uk/uk/2011/aug/11/uk-riots-america-miliband-aftermath>.

Rapporten

4 days in August. Strategic Review into the disorder of August 2011, Metropolitan Police Service Final Report, maart 2012.

5 days in August. An interim report on the 2011 English riots, The Riots Communities and Victims Panel, 28 november 2011.

Actieplan Krachtwijken. Van Aandachtswijk naar Krachtwijk. Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ontwikkeling en Milieu, juli 2007.

After the Riots. The final report of the riots communities and victims panel, The Riots Communities and Victims Panel, 28 maart 2012.

Ambtsbericht over recente gebeurtenissen in de wijk Ondiep, A. Brouwer-Korf (Burgemeester van Utrecht), 20 maart 2007.

An overview of recorded crimes and arrests resulting from disorder events in august 2011, Home Office, oktober 2011.

Bossche avonden. Onderzoek naar het optreden van bestuur, justitie en politie tijdens de ongeregelde heden in 's-Hertogenbosch (16-18 december 2000), Crisis Onderzoek Team, juni 2001.

Broken Britain: The riots one year on. Government, society, and citizen, NHJ Strategic Consulting, mei 2012.

De vernieuwing van Ondiep. Visie + uitvoeringsprogramma, Projectmanagementbureau Gemeente Utrecht (Utrecht 2003).

Disorder in Wandsworth, Report of the Independent Review, te raadplegen op <http://ww3.wandsworth.gov.uk/moderngov/mgConvert2PDF.aspx?ID=15102>.

Eerste interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam. Onderzoek naar de ordeverstoringen te Amsterdam op 13 en 14 juni 1966 (Den Haag 1967).

Final Report, Enfield Council Commission to examine the August 2011 disturbances in Enfield, mei 2012.

Exploring the relationship between riot areas and deprivation – an IPPR analysis, Institute for Public Policy Research, 16 augustus 2011, te raadplegen op <http://ippr.org/articles/56/7857/exploring-the-relationship-between-riot-areas-and-deprivation-an-ippr-analysis>

Final report, Ealing Riots Scrutiny Review Panel 2011/2012, te raadplegen op http://www.ealing.gov.uk/info/200660/scrutiny/845/ealing_riots_scrutiny_review_panel.

Incident en ongeregeldheden. Amsterdam West, 23 april 1998. Marokkaanse jongeren, politie en bestuur, Crisis Onderzoek Team, juni 1998.

Openbare orde. Ernstige verstoringen, ontwikkelingen, beleid, Crisis Onderzoek Team (COT), januari 2002.

Policing large scale disorder. Lessons from the disturbances of August 2011, The Government response to the sixteenth report of the home affairs committee session 2010-12 HC 1456, februari 2012.

Putting a point across. Young people's perspectives of the summer riots, One Support, maart 2012.

Reading the riots. Investigating England's summer of disorder, The Guardian en London School of Economics.

Report into the rioting in Croydon on 8 and 9 August 2011, Croydon Independent Local Review Panel, februari 2012.

Report of the investigation into a complaint made by the family of Mark Duggan about contact with them immediately after his death, Independent Police Complaint Commission, 27 februari 2012.

Samen Werken, Samen Leven. Coalitieakkoord tussen de Tweede Kamerfracties van CDA, PvdA en ChristenUnie, 7 februari 2007.

Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam. Onderzoek naar de achtergronden van de ordeverstoringen te Amsterdam september 1967/ september 1966 (Den Haag 1967).

Statistical bulletin on the public disorder of 6th to 9th August 2011 – February 2012 update, Ministry of Justice, 23 februari 2012.

The August Riots in England. Understanding the involvement of young people, National Centre for Social Research, november 2011.

The rules of engagement. A review of the August 2011 disorders, Her Majesty's Inspectorate of Constabulary, 2011.

The Brixton Disorders. 10-12 April 1981. The Scarman Report. Report of an inquiry by the Right Honourable the Lord Scarman, november 1981.

Tweede interim-rapport van de commissie van onderzoek Amsterdam. Onderzoek naar de gedragslijnen van de autoriteiten m.b.t. het Amsterdamse politiekorps; de gezagsverhoudingen t.a.v. de handhaving van de openbare orde in Amsterdam; de organisatie en structuur van het Amsterdamse politiekorps (Den Haag 1967).

Urban disorder and gangs. A critique and a warning, Runnymede Trust, november 2011.

Wijkactieplan Ondiep. Ondiep dorp in een stad, Gemeente Utrecht, september 2007.

Youth Unemployment. A policy briefing, The Young Foundation, juli 2011. Te raadplegen op http://www.ncvys.org.uk/UserFiles/Catalyst_Briefing_on_Youth_Unemployment.pdf.

Monografieën

Adang, Otto, Hani Quint en Ronald van der Wal, *Zijn wij anders? Waarom Nederland geen grootschalige etnische rellen heeft* (Apeldoorn 2010).

Bogaerts, S., A.C. Sappens en M.Y. Bruisma, *De bal of de man? Profielen van verdachten van voetbal gerelateerde geweldscriminaliteit* (Tilburg 2003).

Bosscher, Doeko, *De dood van een metselaar en het begin van de jaren zestig in Nederland* (Groningen 1992).

Brink, G.J.M. van den e.a., *Rellen in Ondiep. Ontstaan en afhandeling van grootschalige ordeverstoringen in een Utrechtse achterstandswijk* (Amsterdam 2010).

Duyn, Roel van, *Het witte gevaar. Een vademekum voor provoos* (Amsterdam 1967).

Fahrenfort, Jacques, Henk E. Janszen en Fred Sanders, *Oproer in Amsterdam. Het verhaal van twee historische dagen 13-14 juni 1966* (Amsterdam 1967).

Ferwerda, H.B. en O.M.J. Adang, *Hooligans in beeld. Van informatie naar aanpak* (Apeldoorn 2005).

Kennedy, James C., *Nieuw Babylon in aanbouw* (Amsterdam 1995).

Koning, M.E.L., F.M. Mijnlief, *De visie van de pers op politiek in Nederland 1965-1975 en onlusten 1965-1967* (Den Haag 1991).

Leiden, Ilse van, Nicole Arts en Henk Ferwerda, *Rellen om te rellen. Een studie naar grootschalige openbare-ordeverstoringen en notoire ordeverstoorders* (Amsterdam 2009).

Matza, David, *Delinquency and drift* (New York 1964).

Muller, E.R. e.a., *Ordeverstoringen en groepsgeweld bij evenementen en grootschalige gebeurtenissen* (Den Haag 2011).

Muller, E.R. e.a., *Strandrellen in Hoek van Holland. Dancefestival Veronica Sunset Grooves, 22 augustus 2009* (Den Haag 2010).

Nuis A., *Wat is er gebeurd in Amsterdam* (Amsterdam 1966).

Otten, Marc H.P., Arjen Boin en Edward J. van der Torre, *Dynamics of disorder. Lessons from two dutch riots* (Leiden 2001).

Reicher, Steve en Cliff Stott, *Mad mobs and Englishmen. Myths and realities of the 2011 riots*, e-book 2011.

Smelser, Neil J., *Theory of collective behavior* (Londen 1962).

Waddington, David, Karen Jones en Chas Critcher, *Flashpoints. Studies in public disorder* (New York 1989).

Waddington, David P., *Policing public disorder. Theory and practice* (Devon 2007).

Wolf, Mariëtte, *Het geheim van de Telegraaf. Geschiedenis van een krant* (Amsterdam 2009).